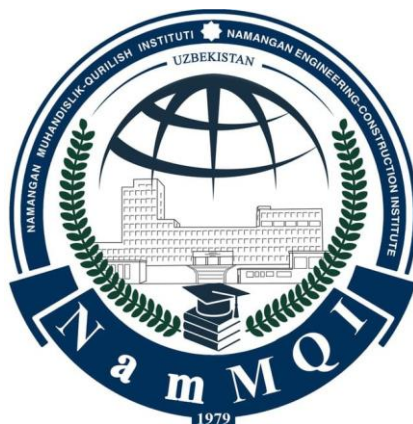

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAMANGAN MUXANDISLIK-QURILISH INSTITUTI

**“Iqtisodiyot”
Kafedrası**

Fayzullayev Ulug‘bek Tursubnayevich

**“SIFAT MENEJMENTI”
fanidan**

O‘QUV USLUBIY MAJMUA

Namangan – 2024

O'quv-uslubiy majmua Namangan muhandislik-qurilish instituti kengashining 2024 yil - sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan fani dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Mazkur o'quv-uslubiy majmua Namangan muhandislik-qurilish institutining 2024 yil Uslubiy kengashining _____- sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va ma'qullangan.

Tuzuvchi:

U.Fayzullayev - NamMQI "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Taqrizchilar:

A.Adashev – Menejment kafedrası mudiri, PhD. dotsent

SH.Ibrogimov – Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, PhD.

Namangan muhandislik-qurilish instituti o'quv bo'limida _____son bilan ro'yxatga olingan

O'quv uslubiy bosqarma boshlig'i

T.Jurayev

Mundarija

1. **Ma'ruzalar mavzulari va matni**
2. **Amaliy mashg'ulotlar mavzulari** (asosiy matn, topshiriqlar variantlari, masala va misollar, keyslar to'plami, nazorat savollari, xorijiy va mahalliy adabiyotlar ro'yhati)
3. **Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari** (mustaqil ta'lim mavzulari, bajarish uchun uslubiy ko'rsatmalar, kurs ishi mavzulari, maqsadi, kutiladigan natijasi, variantlari)
4. **Glossariy** (o'zbek, rus, ingliz tillaridagi asosiy atamalar va ularning qisqacha tushunchalari, o'lchov birliklari va h.k.)
5. **Ilovalar** (fan dasturi, ishchi fan dasturi, tarqatma materiallar, testlar, baholash mezonlari bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar, boshqa materiallar, O'UMning elektron varianti)

MA'RUZALAR
MAVZULARI
VA MATNI

KIRISH

Yuksak taraqqiy etgan mamlakatlardagi rivojlanishga avvalo raqobat muhiti kuchliligi tufayli erishiladi. Raqobatbardosh tovarlar, xizmatlar, ishlab chiqarishga uzluksiz intilish bozor iqtisodiyotiga xos qonuniyat hisoblanadi. SHu boisdan respublikamiz bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tayotgan hozirgi davrda milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ishlab chiqarilayotgan tovarlar raqobatbardoshligini oshirish asosiy muammodir. Bu masalani hal etish ichki va tashqi bozorda O'zbekiston tovarlarining mavqeini oshiradi va milliy iqtisodiyotda paydo bo'lgan barcha muammolarni ijobiy hal etishga yo'l ochadi.

Mamlakatimizning istiqboldagi rivojlanishini belgilab bergan —2017-2021 yillarda harakatlar strategiyasill boshqaruvi davrida ham, O'zbekistonning tinchlik, havfsizlik va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti davrida ham, xalqaro integratsiyadagi faol hamkorligi yanada kuchayadi. Hayotimizga kirib kelayotgan ko'plab xalqaro zamonaviy tajribalar, texnologiyalar zamonaviy boshqaruv mutaxassislarini talab qilmoqda. Bu yo'nalishda oliy ta'limda —Sifat menejmentill fanini mukammal o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumki, innovatsion rivojlanishga asoslanilayotgan hozirgi paytda bizning aksariyat ko'p turdagi tovarlarimiz o'z ichki bozorimizda ham chet el tovarlari bilan raqobatga bardosh bera olmayapti.

Iqtisodiyotning erkinlashuvi, fan va texnikaning rivojlanishi sharoitida esa mahsulot sifatini yaxshilash – ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy mehnatning tejalishi, asosan, sifatli mahsulotni iste'mol qilish sohasida yuzaga keladi. Sifatli mahsulotni ishlab chiqarish esa ishlab chiqaruvchi korxonalarning texnik – iqtisodiy ko'rsatkichlarida, shuningdek, ayrim ishchi-xizmatchilarning mehnat unumdorligida ham o'z aksini topadi. Mahsulot sifati yaxshilanishi hisobiga ijtimoiy mehnat unumdorligi ortadi. Ya'ni bir xil hajmda ishlab chiqarilgan mahsulot sifat ko'rsatkichlari yaxshilanishi hisobiga shu mahsulot birligining bahosi ortib, tovar mahsuloti qiymati ko'payadi. Ishchilar soni o'zgarmagan holda, tovar mahsuloti

1-MAVZU: BOZOR SHAROITLARIDA SIFAT VA RAQOBATBARDOSHLIK

Reja:

1. Mahsulot sifati va sifat boshkaruvi.
2. Sifat to'garaklari.
3. Xalkaro ISO 9000 seriyasidagi standartlar buyicha ishlarni tashkil etish.
4. Ctandartlashtirish va marketing tadqiqotlari.
5. Mahsulot sifatini rivojlantirish
6. Korxonalarda mahsulotning sifatini nazorat qilish usullari.

1. Mahsulot sifati va sifat boshkaruvi.

Belgilangan mahsulotning sifat kursatkichlarining nomen-klaturasini tanlash, bu kursatkichlarining kiymatlarini aniklash va ularni asos buluv-chi kiymatlar bilan takkoslashni o'z ichiga oluvchi ishlarning yigindisi mahsulot sifatining darajasini baxolash deb ataladi. Mahsulot sifatining darajasini baxolash uchun mahsulotlar ikkita turkumga bulinadi:

- foydalanishda sarflanadigan mahsulot;

- o'z resursini sarflaydigan mahsulot;

Mahsulot sifatining kursatkichlar nomenkulaturasini tanlab olishni asoslash quyidagilarni inobatga olgan xolda amalga oshiriladi: -mahsulotni ishlatilishidagi sharoitlarini va vazifasini;

- ists'molchilar talablarining taxlilini;

- mahsulot sifatining tavsiflanuvchi tarkibini va to'zilshini;

- sifat kursatkichlariga bulgan asosiy talablarni. Mahsulot sifatiga ta'sir etuvchi omillarni turt toifaga bulish mumkin:

- texnikaviy;

- tashkiliy;

- iqtisodiy;

- ijtimoiy;

Texnikaviy omillarga uskunalarning jixozlanish, asboblarning xamda nazorat vositalarining, texnikaviy xujjatlarning xolati;dastlabki materiallar,yarimfabrikatlarning sifati va shunga uxshashlar kiradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish korxonalari oldida turgan eng asosiy vazifa-raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishdir. SHuning uchun ham mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash bugungi kunning muhim masalalaridan hisoblanadi. Mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash strategik muammo bo'lib, mamlakatimiz iqtisodiyotining stabillashuvi bu muammolarning hal etishiga bog'liqdir. Sifatni yaxshilash jarayoni mahsulotni sotish yoki xizmatlar ko'rsatishda faqatgina ko'proq foyda olish uchungina emas, balki jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun ham zarurdir.

Ma'lum foydalilikka ega bo'lib, sotilish bahosi bilan tannarx o'rta-sidagi farqga ega bo'lgan tovarlar albatta sotilishi kerak. Tovarlarni sotib olar ekanmiz, biz ularni faqatgina zarur bo'lgani uchungina emas, balki bizga yoqqani uchun ham haqini to'laymiz. Bunda tovarlarning tashqi ko'rinishi, foydalanishning qulayligi, xizmat ko'rsatish muddati, texnikaviy tavsifi, kafolatli xizmat ko'rsatish shartlari kabilar ularning bahosini belgilashda muhim omil hisoblanib, xaridor tovarni —ma'lum ehtiyojlarni qondiradil, degan umid bilan sotib oladi. SHunday qilib tovarni sotilishining muhim shartlari-xaridorning uning kafolatlangan sifatiga ishonch va bahosidir.

Mahsulot sifati deb, mana shu mahsulotga nisbatan qo'yilgan xalq ehtiyoji talablarini qondirilish darajasi, ularning xossa xususiyatlari, tashqi ko'rinishi, ishlatilishining qulayligiga aytiladi.

Ko'pgina xalqaro tashkilotlar, ya'ni Evropa Sifat tashkiloti, ISO standartlashtirish xalqaro tashkiloti tomonidan XXI asrni - *sifat asri*, deb e'tirof etilishi bejiz emas. Aslida *sifat* - jamiyatdagi mehnatning yuksak samarasi ko'rsatkichi, milliy boylik manbai va eng muhimi, ijtimoiy va iqtisodiy inqirozlardan chiqish omilidir.

Hozirgi kunda sifat menejmenti tizimi (SMT) har bir rivojlangan kompaniyaning tobora muhim zaruratiga aylanib bormoqda. Darhaqiqat sifat iqtisodiy rivojlanishning asosiy shartidan biri bo'lib qoldi. O'z o'rnida ISO 9000 seriyali xalqaro standartlar - SMTdan foydalanishning minimal talablarini belgilab beradi.

Sifatni boshqarish taraqqiyotiga oid masalalarni tahlil qilishimizdan oldin, —sifat boshqaruvi va —sifat menejmenti tizimi atamalarining o'zagi bo'lgan —sifat tushunchasining tub ma'nosini ko'rib chiqaylik.

—Sifat tushunchasining o'zi serqirra va ko'p o'lchamlidir. Uning mohiyati haqidagi tasavvur esa, inson tafakkuri rivojining turli davrlarida o'zgarib borgan. Sifatdan foydalanish va uni o'rganish maqsadiga ko'ra, u falsafiy, ijtimoiy, texnik, iqtisodiy, huquqiy va boshqa aspektlarga ega bo'lishi mumkin. Iqtisodiy nuqtai nazardan, iste'mol qilish natijasi, yoki o'rganilayotgan obyektning iste'mol qiymati - sifatdir. Bir obyektning sifatga ehtiyoji boshqa obyektning ehtiyojidan farqlanishi sababli, iste'molchilar sifatni turlicha baholashadi. Iqtisodiy tarafdin, sifatning ehtiyojga qanchalik mosligini bilish muhimdir. Aks holda har qanday yuqori sifat ham foydali bo'lavermaydi. Demak, sifatni texnik va iqtisodiy jihatdan tushunish o'rtasida ziddiyat mavjud ekan. Sifat dialektik xususiyatga ega bo'lib, obyektlarning ishlab chiqarish va iste'molchi o'rtasidagi bog'liqligi bilan shartlanadi. Sifatni bunday tushunish, uning serqirra va umumiy xususiyatlarini ta'kidlab, yuqorida ko'rsatilgan barcha jihatlarni o'z ichiga oladi.

Sifat sohasida taniqli bo'lgan Yaponiya va Amerikaning ikkinchi jahon urushidan keyingi tiklanish jarayonlarida muhim rol o'ynagan olim Uilyam Edvard

Deming ta'biricha, sifat - bu iste'molchining nafaqat istagidagi talablarini qanoatlantiruvchi, balki ushbu mahsulotning istiqboldagi holatini ham tasavvur ettira oladigan ko'rsatkichdir. Shuningdek, Edvard Deming sifatni iste'molchilar talablarining qondirilishi bilan bog'lab, —iste'molchi - ishlab chiqarish tizimining eng muhim bo'g'ini. Sifat esa bugungi va keyingi ehtiyojlarni qondirishga qaratilishi lozim, - deb ta'kidlaydi.

Sifat sohasidagi taniqli amerikalik mutaxassis Jozef Juran ta'kidlashicha, sifat - foydalanishga yaroqlilikdir. Bu tushuncha to'rt elementdan, ya'ni:

- mahsulot loyihasi (dizayni)ning iste'molchi tomonidan qabul qilinishi;
- mahsulotning loyihaga mos kelish darajasi;
- mahsulotning spetsifikatsiyalarga mos kelish darajasi;
- mahsulotning arzonligi, chidamliligi, ta'mirbopligi hamda arzon servis xizmatidan iborat.

Sifat masalalari borasidagi yana bir amerikalik yirik mutaxassis Armand V. Feygenbaum- sifatni kompleks boshqarish nazariyasi muallifi, Xalqaro Sifat akademiyasi (MAK) akademigi, sifat bo'yicha Amerika jamiyatining sobiq prezidenti sifatni shunday

ta'riflaydi: —Sifatni muhandis yoki marketolog emas, balki iste'molchining qarori aniqlaydi. Raqobatli bozor sharoitida sifat to'g'risidagi tasavvur bir joyda to'xtab qolmay, betinim o'zgaradi.

Sifat sohasidagi yana bir, atoqli yapon mutaxassisi Kaom Ishikavani ta'kidlashicha, mahsulot yoki xizmatning sifatini ularning narxidan ayrilgan tarzda tasavvur qilib bo'lmaydi. Buyum qanchalik oliy sifatli bo'lmasin, agar qimmat tursa, iste'molchini qondira olmaydi.

Sifat boshqaruvi masalalari bo'yicha amerikalik yirik mutaxassis J. Xarringtonni fikricha, sifat bu iste'molchilar o'zlari uchun maqbul deb topgan narxda, mahsulot va xizmatningizdan foydalanishni istashgan vaqtda, ularning talabini qondirish yoki undanda oshirib qanoatlantirishdir.

Sifat boshqarish borasidagi zamonaviy fan asoschilaridan biri bo'lgan Valter SHuxartning fikricha, sifatning ikki jihati mavjud. Birinchi jihati – buyumlar sifati haqida insonning mavjudligiga bog'liq bo'lmagan obyektiv voqe'lik, deb tasavvur qilishdir. Ikkinchisi esa – ana shu obyektiv voqe'likka nisbatan munosabatimiz, fikrimiz va hissiyotimiz bilan bog'liqdir. Iste'molchilarning bunday shaxsiy baholari ularning xohishlarini amalda qanoatlantirishini qayd etib, bu muhandislar uchun asosiy e'tibor nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, chunki muhandislar bu baho asosida ishlab chiqariladigan mahsulotning kerakli xususiyatlarini aniqlaydilar.

Sifat tushunchasining kelib chiqishi tarixini ko'rib chiqadigan bo'lsak, fan, texnika va umuman jamiyatda sodir bo'layotgan hozirgi jarayonlarni anglashda sifatning tarixini bilish muhim ahamiyatga egadir. Arxeologiya va unga yaqin fanlar, o'tmishda muhandislik va boshqa faoliyat sohaslarida g'aroyib yutuqlar qo'lga kiritilgani haqida dalillar topishmoqda. Bu yutuqlarni yuqori darajadagi sifat va sifat boshqaruvisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Eramizdan avvalgi XVIII asrda Bobil shohi Xammurapi qonunlar majmuini yozib (arxeologlar tomonidan 1901-1902 yillarda Suzada (qadimgi Messopotamiya hududi) tahminan tarixi m.o. 1780 yillarda yaratilgan Xammurapi qonunlar qomusi topilgan. Qomusda 282ta qonun bo'lib, ular qora toshli ustunlarga bitilgan edi), mahsulot sifati uchun javobgarlikka asos solgan. Unda agarda usta uy qursa. ammo uy chidamli bo'lmay, qulab biror odam halok bo'lsa, ustaga o'lim jazosi belgilangan. Bu qonunlar ishlab chiqaruvchini (qaysi soha bo'lishidan qat'iy nazar) o'z ishlab chiqargan mahsulotining sifati uchun javobgarlik tamoyillarini ilk bor ifodalagan. Sifatsiz mahsulot ishlab chiqarilganlik uchun nafaqat moddiy, balki jismoniy jazolash amaliyoti qo'llanilganligi tarixdan ma'lum. Masalan, Petr I ning 1723 yil

11 yanvarda imzolagan farmoni yorqin misol bo'la oladi. Jumladan farmonda, Tula fabrikasi egasi Kornil Beloglazov davlat idoralariga yaroqsiz qurol-aslahalar sotganligi uchun cherkovda ishlashga yuborilishi, ishonchli nazoratchi Frol Fuks yaroqsiz mahsulotga sifat tamg'asini bosganligi uchun esa Azovga surgun qilinishi ta'kidlangan.

Asrlar ketidan asrlar o'tgach, ko'pgina sifatning taraqqiyoti to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlar saqlanib qolmagan. sifatni boshqarish to'g'risidagi fanning aynan qachon paydo bo'lgani haqida ham yagona fikr yo'q.

Turli mutaxassislar va tashkilotlarning qarashlaridagi ko'pgina o'xshashliklarga qaramay, sifatning yagona maqbul yoki to'g'ri talqini mavjud emas. Faqat turli mualliflar konsepsiyalarida mavjud bo'lgan asosiy yondoshuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Sifat – bu qadriyat.
2. Sifat – bu ustunlikdir.
3. Sifat – bu spetsifikatsiyalarga muvofiqlikdir.
4. Sifat – bu mijozlar istaklariga muvofiqlik va yoki shu istaklarni oldindan ko'ra bilishdir.

Sifat bu - qadriyat, degan yondoshuvga A. Feygenbaum quyidagicha fikr bildiradi: —Sifat bu —eng yaxshil degan mutlaq ma'noni ifoda etmaydi. U,

—iste'molchining muayyan shartlariga ko'ra eng yaxshil degan ma'noni anglatadi. Bu shartlar quyidagicha: a) mahsulotning haqiqiy iste'moli; b) mahsulotning sotilish narxi. Mahsulotning sifatini uni ishlab chiqarish uchun ketgan xarajatdan ajralgan holda tasavvur qilib bo'lmaydi sifatli mahsulot – bu mutanosib narxda, ma'lum ehtiyojlarni qondiruvchi mahsulotdir.

Sifat bu - ustunlikdir. Bunday yondoshuv D. Garvinning ta'rifidan tashqari, —Oxford University Press (1990) lug'atida mavjud. Unda sifat ustunlik yoki asllik ma'nosida ta'riflanadi.

Mohiyatan, bunday ustunlik iste'molchining xohishini oldindan ko'ra bilish, deb hisoblanishi mumkin va bu haqda lug'atdagi sifat izohining so'nggi bandida aytib o'tilgan. Bu ta'rifning ijobiy hislati – takomillikka intilishdir. Lekin bu tarzda talqin etilgan ustunlik mutaxassislar va rahbarlarga yanada yuqori sifat darajasiga erishish yo'lini ko'rsatmaydi.

Sifat – bu spetsifikatsiyalarga muvofiqlikdir: Shunday mahsulotni ishlab chiqarish yoki shunday xizmatlarni ko'rsatish kerakki, ularning o'lchanadigan xususiyatlari raqamlarda ifodalangan aniq texnik talablarni qondirsin. Bunday yondoshuv ikkinchi jahon urushi davridayoq keng tarqalgan edi, negaki o'sha vaqtda harbiy mahsulotlar belgilangan talablarga aniq javob berishi kerak edi. Bir tomondan, bunday talqinni ishlab chiqarish xususiyatiga ega deyish mumkin, chunki bu talablarni muhandislar belgilaydi, buyurtmashilarning talablari esa inobatga olinmaydi. Biroq ko'p mutaxassislar ta'kidlashicha, mijozlarning ehtiyoj va talablari bunday spetsifikatsiyalar uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lmog'i kerak.

Sifat – mijozlar istaklariga muvofiqlik va yoki shu istaklarni oldindan ko'ra bilishdir, degan yondoshuv hozirgi kunda keng tarqalgan. Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, taniqli mutaxassislarning ko'pchiligi bu yondoshuvni o'z ta'riflarida e'tirof etishgan. Bu bejiz emas, chunki aynan iste'molchi kompaniyaning bozorda faoliyat ko'rsatishi yoki ko'rsatmasligini hal qiladi. Aynan shu sababli bunday yondoshuv bir taraflamadir, sifatning kerakli o'lchamini topish esa iste'molchilarning fikrini o'rganish bilan bog'liq.

Shunday qilib, sifatning zamonaviy talqini qay darajada bo'lmasin, ana shu yondoshuvlarga asoslanishi lozim. ISO 9000:2000 xalqaro standartining so'nggi tahririda sifat ta'rifi lo'nda qilib berilgan va unda yuqorida keltirilgan birinchi va to'rtinchi yondoshuvlarni birlashtirishga harakat qilingan. Sifat mahsulot va xizmatlar xususiyatlari

yig`indisining talablarga muvofiqlik darajasi deb, talab esa – aniqlangan ehtiyoj yoki istak deb ifodalanadi.

Mahsulot sifati murakkab ko`rsatkich hisoblanib, bir qator omillar ta'sirida shakllanadi. Mahsulot sifatining zarur darajasini ta'minlash uchun mahsulotning "hayot" siklini davom ettirmoq zarurdir.

Hayot sikli – bu yaratish jarayonining o`zaro bog`liqligi va mahsulotlar holatining uning ishlatilishi yoki ehtiyoj davri tugaguncha dastlabki talablarni shakllanishidan mahsulotlar xolatining asta-sekinlik bilan o`zgarib borishidir.

Hayot siklining birinchi darajasini quyidagi bosqichlarga bo`lish mumkin: tekshirish va tayyorlash (ishlash); tayyorlash (yasash) va realizatsiya qilish (pullash) va muomalaga chiqarish; ekspluatatsiya qilish. (1.8- rasm).

Hisoblab chiqilgan bosqichlarni etaplarga, jarayonlarga bo`lish mumkin. Mahsulotlar sifatini bir xilda doimiy ta'minlash hayot siklida yuzaga keladigan ko`p omillarga bog`liqdir. Ularni quyidagicha tasavvur qilish mumkin.

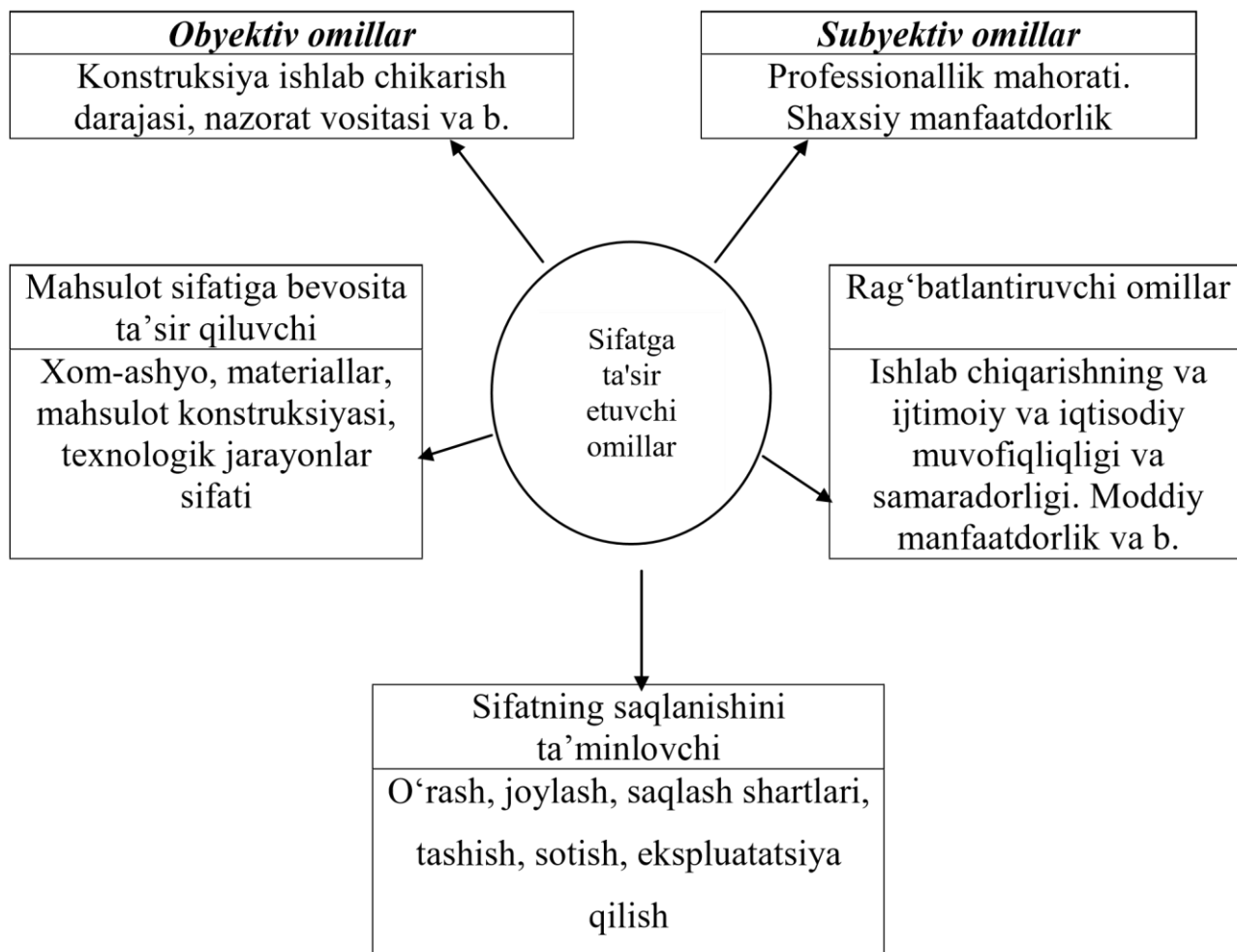
Mahsulotni tekshirish va tayyorlash bosqichining maqsadi – yangi mahsulot sifatiga perspektiv talablarning shakllanishi; konstruktorlik va boshqa turdagi texnik qarorlar hujjatlarini gavdalantrish, realizatsiyaning bu talablarini ko`proq iqtisodiy yo`llar bilan ta'minlash. Berilgan bosqichda sifat omillari mahsulot sifatining shakllanishida katta rol o`ynaydi.

Amerikalik mutaxassislarning baho berishicha, agar sifatni ta'minlashning hamma o`lchamlarini 100% deb qabul qilinsa, unda 75%i konstruktiv qarorga, loyihalash, maket va tajribali namuna asosida kayta ishlanishi, izlanishiga to`g`ri keladi; 20% - ishlab chikarish jarayoniga; 5%i esa - mahsulotni tamomila qabul qilishga to`g`ri keladi.

Ma'lumotlariga ko`ra sifat bo`yicha ushbu Evropa tashkilotining rad qilish (qaytarish) sabablarini baholashda, 70% rad qilish loyihalash kamchiliklari tufayli; 20% - sifatsiz ishlab chikarish va 10% - ekspluatatsiyaning buzilishini hisobga olgan holda yuzaga keladi, ya`ni "70-20-10" qoidasi mavjud.

Mahsulotni tayyorlash GOST 15.001 «tayyorlash sistemasi va mahsulotlarini ishlab chiqarishga qo`yish» bilan muvofiq holda quyidagilarni ko`zda tutadi:

- texnik vazifalarni tayyorlash;
- texnik va normativ hujjatlarni tayyorlash; - mahsulot namunalarini sinash va tayyorlash; - tayyorlash natijalarini qabul qilish.

1.1 - rasm. Mahsulotni tayyorlashning umumiy sxemasi

Texnik vazifa (TV) mahsulot tayyorlash uchun boshlang'ich asosiy hujjat bo'lib hisoblanadi. Unda mahsulotga texnik – iqtisodiy talablar, qaytarish tartibi va tayyorlash natijalarini qabul qilish ko'rib o'tiladi.

TV talablariga standartga ziddiyatda bo'lgan qo'shimchalarga yo'l qo'yilmaydi. TV o'z-o'zidan bo'lajak mahsulotning texnik darajasini garovga qo'yadi. Mahsulotning muhim turlarini tayyorlashda TV sifat ko'rsatkichini, muvofiq perspektiv darajani, ya'ni sifat darajasini, dunyo bozoridagi eng yaxshi analogik sifatni aniklashi kerak. Berilgan ma'lumotlarga ko'ra "sifat zahirasi" mahsulotni ishlab chiqarishga chiqish vaqtigacha uni muvofiq eng yaxshi yo'l bilan bir necha yil o'rin egallab turishini ta'minlash bilan, mahsulotni o'rganishga imkon beradi.

TV bozorning bo'lajak mollari marketing metodlarini oldindan o'rgangan bo'lishi zarurdir. Zarb firmalarida ko'p hollarda marketing sarf-xarajatlari yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlashga sarflangan hamma xarajatlarning ko'proq yarmini tashkil qiladi.

Ishlab chiqarish haqida qabul qilingan qaror va bajarilgan ishni baholashni qabul qilish komissiyasi, ya'ni buyurtmashi vakili, tayyorlovchi va ishlab chiqaruvchilardan iborat bo'lgan komissiya o'tkazadi. Komissiya rahbari qilib buyurtmashi tayinlanadi, u yo'q bo'lgan holda asosiy haridor bo'lishi kerak. Taqdim qilingan materiallarni ko'rib chiqish natijasida komissiya quyidagi akti tuzadi:

- ishlab chiqarilgan mahsulotga qo'yilgan talab va mahsulotni ishlab chiqarish haqidagi tavsiyaga muvofiq ko'rsatma;
- mahsulotning texnik darajasini baholash natijalari;
- seriya (seriyali yoki ko'plab ishlab chiqarish)li ishlab chiqarish yoki uning hajmi haqidagi tavsiya;
- mahsulotlarning kam – ko'stini ishlash haqida taklif va mulohazalar (agar zarur bo'lsa);
- etalon namunasini tasdiqlash.

Etalon - namun asosida ishlab chiqarilgan mahsulotni ishlab chiqarishga qo'yish, ishlab chiqarish va saqlashda tasviriy-estetik ko'rsatkichlari bo'yicha ishlab chiqaruvchida mahsulot yoki tovarlar partiyasining sifatiga da'vo va reklamatsiyalarning oldini olish maqsadida taqqoslash uchun saqlanadi.

Aktning tasdiqlanishi qabul qilish komissiyasining tasdiqlagan qarorini tayyorlash tamomlanganligini, TV harakati to'htatilganligini va mahsulotni ishlab chiqarishga ruxsat berilganligini bildiradi.

Oluvchi korxona mahsulotlar partiyasi tarkibida etalon – namuna nusxasini kirish nazoratini amalga oshirish uchun berilishini talab qilishi mumkin.

Nusxa yorlig'i tasviriy – texnik kengash yoki boshqa shaxs tomonidan etalon nusxa muvofiqligi haqida yozma holatda tasdiqlangan bo'lishi kerak.

1.9- rasmda loyixalash sohasidagi mutaxassislarning ishini tushunish uchun kalit vazifasini bajaruvchi, mahsulotlarni loyixalash jarayoni sxemasi misol sifatida keltirilgan.

Mahsulotlarni ishlab chiqarish uch bosqichni o'z ichiga oladi:

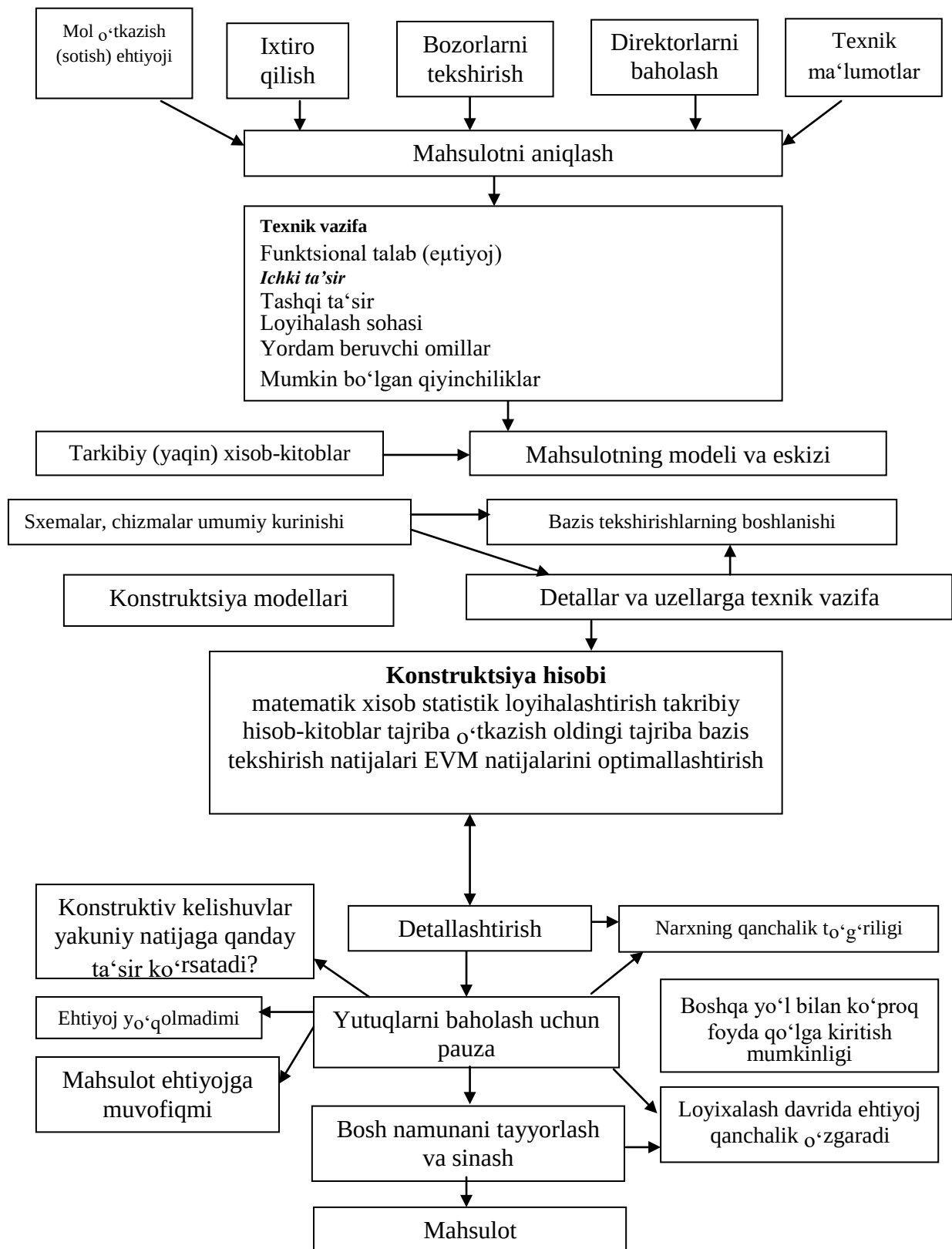
- ishlab chiqarishga qo'yish; - ishlab chiqarishga yo'l berish;
- ishlab chiqarishdan olib tashlash.

Ishlab chiqarishga qo'yish ishlab chiqarishga tayyorlash va o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarishga tayyorlash mahsulotlarning texnologik jarayonini ta'minlash va tayyorlash xarakterlarini ko'zda tutadi.

Ishlab chiqarishni o'zlashtirishda qayta ishlash va tayyorlangan texnologik jarayonni tekshirish, shu kabi muqim ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlarni o'rganish amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarishni seriyali (ko'plab) ishlab chiqarishga tayyorligini tasdiqlash uchun mahsulot ishlab chiqaruvchi direktiv seriya (birinchi sanoat partiyasi) namunasining kvalifikatsion sinovini o'tkazadi. Sinov mahsulotning asosiy parametridan chetga chiqish, ishlab chiqarishning texnologiya bilan bog'liqligi, ruhsat etilgan doiraga kirmaydigan mahsulotning kamchiligini esa qabul qilish komissiyasi ochiq ko'rsatib, bartaraf qilinishini tasdiqlashi kerak.

1.2 - rasm. Loyihalashtirish jarayonining sxemasi

Kvalifikatsion sinov ijobiy natija bersa, ishlab chiqarishni o'zlashtirish yakunlangan hisoblanadi, ishlab chiqarilgan mahsulot esa xaridorga (buyurtmashiga) berilishi mumkin.

Direktiv ishlab chiqarish – mahsulotlarni to'liq ishlab chiqilgan konstruktorlik va texnologik hujjatlar asosida ishlab chiqarishdir.

Mahsulotlarni ishlab chiqarishdan olib tashlash – mahsulotlarning sanoat ishlab chiqarilishini to'xtatish tadbirlari majmuidir.

Mahsulotlarni ishlab chiqarishni to'xtatish quyidagi xollarda amalga oshiriladi: zamonaviy talablarga mos kelmasa; yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan yangi mahsulotlarning yaratilishida; ekspluatatsiya yoki ehtiyoj xususiyatlari kamayganda, odamlar sog'ligiga va atrof-muhit xolatiga yomon ta'sir qiladi deb aytilganda.

Muomala va sotish – mahsulotni ishlab chiqaruvchi korxona tomonidan yuklatilgandan to iste'molchi olguniga qadar bo'lgan hayot siklining bir qismidir. Muomala bosqichida tayyor mahsulotning reja topshiriqlarida, normativ hujjatlarda, ortish, tashish, saqlash va sotishga tayyorlashda o'rnatilgan sifati va hajmining maksimal darajada saqlanishi ta'minlanishi lozim.

Muomala va sotish mahsulotni ekspluatatsiya qilish – uning sifatini tiklanishiga va saqlanib turishiga yordam beruvchi mahsulot hayot siklining bosqichidir. Umumiy holda mahsulotni ekspluatatsiya qilish uniehtiyojga qarab ishlatishni, ortish, tashish saqlash, texnikaviy xizmat ko'rsatish va ta'mirlashni o'z ichiga oladi.

Bu bosqichda sifatni boshqarish asosan iste'molchi tomonidan amalga oshiriladi. Ekspluatatsiya qilish qoidalari ekspluatatsiya qilish bo'yicha ko'rsatmalarda, instruksiyalarda va mahsulotga qarash bo'yicha eslatmalarda keltirilgan bo'ladi. Ushbu hujjatlarning sifatiga mahsulotdan qanchalik oqilona foydalanish bog'liq bo'ladi.

Shuni aytib o'tish kerakki, tovarlarni instruksiyaga amal qilgan holda ishlatish, ulardan foydalanish muddatini uzaytirishi mumkin. Yaroqlilik muddatining uzayishi esa qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarilishiga teng kuchlidir. Shunday qilib, mahsulotni oqilona ekspluatatsiya qilish moddiy va mehnat resurslarini iqtisod qilish imkonini beradi.

Nazorat savollari:

1. Sifat tushunchasiga ta'rif bering
2. Sifatni boshqaruvi degenda nimani tushunasiz?
3. Sifat menejmenti tizimining mohiyati nimada?
4. Sifat soxasidagi olimlarining dunyoqarashlarini sharxlab bering
5. Sifat boshqaruviga oid olimlarning fikrini tavsiflab bering

2-MAVZU: SIFAT KATEGORIYASI VA SERTIFIKATLASHTIRISHNING TARIXI

Reja:

1. Sifat tushunchasi va uni oshirishning ahamiyati.
2. Mahsulotlarning sifatini boshqarish.
3. Sifat tushunchasining tarixi.
4. Sertifikatlashtirishning rivojlanish tarixi.

1. Mahsulot sifati va uni oshirishning ahamiyati.

Mahsulot sifati shu mahsulotnin har tomondan foydalanishga mukammal ekanligini belgilovchi xususiyatlar yig'indisidir.

Sanoat mahsuloti sifati korxona faoliyatini rejalashtirishda va uni aniqlashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib, unda mehnatni tashkil qilish, uning jihozlanish darajasi, mutaxassislarning malakasi, ishlab chiqarishni boshqarish holati ifodalanadi. Mahsulotning sifati iqtisodiy jihatdan iste'mol qiymatining o'lchovi va foydalanish darajasi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Mahsulotning sifati iqtisodiy ahamiyatga ega, chunki uning qiymati sifatiga binoan belgilanadi.

Mahsulot sifatiga va uniig texnikaviy xususiyatlariga baho berish uchun quyidagp ko'rsatkichlar tizimi qo'llaniladi:

-iste'mol qilish xususiyatlari bo'yicha talabni qondiruvchi ko'rsatkichlar. Masalan, stanokning yoki jihozlarnipg ishlash muddati unumdorligi, aniq; ishlashi, ekskavator cho'michining hajmi, foydali harakat koeffitsisnti (FHK) va boshqalar.

-buyumlarni konstruktiv xususiyatlarini ifodalovchi ko'rsatkpchlar. Bular buyumlarning unifikatsiyalashganligi, gsomstrik o'lchami;

-buyumlarning pishiqligi, xizmat qilish muddati, ta'mirlash qulayligi. Ular mehnat vositalarining sifat darajasini ifodalaydi. Mashina va o'lchov asboblarning sifati ularning mustahkamligiga va o'zoq ishlash qobiliyatiga qarab aniqlanadi. Masalan, buyumniig ishlash muddati, ta'mirlashlararo davrdagi ishlash muddati, unifikatsiyalashtirish darajasi va boshqalar. Buyumlarning mustahkamligi mo'ljallangan muddatda o'z xizmat ko'rsatkichlarini o'zgartirmay, zimmasiga yuklangain vazifalarni bajarish xususiyatidir.

1. Sertifikatlashtirishning rivojlanish tarixi va uning mohiyati.

Hozirgi vaqtda sertifikat degan atamani tez-tez uchratib turamiz. Bu qanday atama deb so'rasangiz turlicha talqin olishingiz mumkin: kimdir biror malaka olg anlik to'g'risidagi tasdiqlovchi hujjat desa, yana kimdir, mahsulotni sifati to'g'risidagi hujjat, ba'zi birovlar esa mahsulotni hududimizga olib kirish yoki olib ketish uchun bojxo naga ko'rsatilishi lozim bo'lgan hujjat deb ta'rif beradi.

O'ylaymizki, darsligimizning ushbu bo'limlarini o'qib va o'rganib chiqib shu bilan bi rga ma'lum ko'nikmaga ega bo'lganingizdan so'ng ushbu atamaga albatta aniq va mu kammal javob topasiz.

Sertifikat so'zining ma'nosini keltirishdan oldin mavzudan biroz chetga chiqamiz.

Ma'lumki, Sharq, jumladan O'zbekistonimiz chet ellarda nafaqat go'zal tabiati v a mehnatsevar xalqi bilan, balki o'zining ko'zni qamashtiradigan, rang-barang meva, sabzavot va turli mahsulotlarga serob bozorlari bilan ham mashhurdir. B undan tashqari, bizning bozorlardagi yana bir o'zgachalik ham

bor. Agar rastalar oralab yuradigan bo'lsangiz, sotuvchilar, dehqonlar mevalaridan uzatib, totib ko'rishni taklif etishlarini guvohi bo'lasiz (albattatolib ko'rganlik uchun haq so'ralmaydi). Buni tagida bir ma'no yotadiki, u ham bo'lsa, mahsulotning sifatiga xaridorning o'zi baho bersin, ya'ni, taklif qilinayotgan mahsulot sifati va unga so'ralayotgan narx mutanosib ravishda belgilanayotganligiga o'zi ishonch hosil qilsin.

Qadimdan bizda bir tushuncha bor. Xarid paytida savdo mukammal va to'liq bo'lishi uchun uchta tomon ishtirok etishi kerak. Birinchi tomon – oluvchi (xaridor), ikkinchi tomon – sotuvchi (tayyorlovchi) va uchinchi – xolis tomon. Uchinchi tomon sotilayotgan buyum yoki mahsulotga qo'yilgan narx ushbu mahsulot ega bo'lgan sifat ko'rsatkichlariga mutanosibekanligi to'g'risida kafolat bergan. Bunda uchinchi tomon albatta mahsulot to'g'risida o'zining xolisona fikrini haqqoniy bildirishi, juda ko'p vaqtdan buyon shu faoliyat bilan shug'ullanayotganligi sababli sotilayotgan mahsulotning shu vaqtda va shu bozordagi narxi birbiriga mos tushishini belgilay oladigan mutaxassis bo'lishi talab etiladi. Savdoning bu turi asosan katta miqdordagi yoki qimmatbaho xarid paytida qo'llanilgan bo'lib, bu holatni hozir ham qoramol, qo'y yoki ot savdolarida uchratishimiz mumkin. O'rtada turuvchi xolis tomon (ularni dallollar deb yuritilgan) savdoni bir muqim bo'lishiga yordam berib, savdo obyektiga xos bo'lgan sifat ko'rsatkichlariga tavsif beradi va xolisona baho beradi. Bu shaxsni hozirda ko'p qo'llanilayotgan broker bilan tenglashtirish maqsadga muvofiq emas, chunki broker sotilayotgan yoki olinayotgan mahsulotning sifat ko'rsatkichlari to'g'risida yetarli baho bera oladigan shaxs sifatida emas, balki sotuvchi tomondan belgilangan narxda mahsulotni sotish yoki sotib olish bilan shug'ullanadi. Biz sertifikatlashtirishni tushuntirish maqsadida tanlagan misolimizda savdo tugagandan so'ng sotuvchi tomon o'z savdosidan, oluvchi tomon esa xarididan va savdo obyektining mavjud sifat ko'rsatkichlaridan ishonch hosil qilib, qoniqish hissiga ega bo'ladi. Bu savdoning yana bir muhim xususiyati – uchinchi xolis tomon sifatida alohida ishonchga va nufuzga ega bo'lgan, rostgo'y shaxslarga ishtirok etishi mumkin. Bizdagi mana shu savdo turi bir necha yuz yillardan beri mavjud bo'lib, chet davlatlarda sertifikatlashtirish deb ataluvchi faoliyatga aynan shu asos solgan bo'lsa ham ajab emas.

Qayta ishlangan Xalqaro standartlashtirish tashkilotining qo'llanmasida "sertifikatlashtirish" atamasining faqatgina izohlari berilgan:

Sertifikatlashtirish umumiy atama bo'lib, mahsulot, texnologik jarayon va xizmatlarning sertifikatlashtirishda, muvofiqlikni tasdiqlashda, uchinchi Sertifikatlashtirish umumiy atama bo'lib, mahsulot, texnologik jarayon va xizmatlarning sertifikatlashtirishda, muvofiqlikni tasdiqlashda, uchinchi tomonning qatnashishi va unga xolisona baho berishi tushuniladi.

Sifat

tizimini baholash sohasidagi taraqqiyot sifat tizimini sertifikatlashtirish, tashkilotning sifatlil mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlarini sertifikatlashtirish

bo'yicha yangi dolzarb yo'nalishni keltirib chiqardiki, ushbu yo'nalish bugungi, kunda keng qo'llanilib, bozor iqtisodiyotidagi raqobatbardoshlik, o'zaro savdo-sotiqning samarasi va istiqbolilik darajalarini belgilab beradigan omillardan asosiysi sifatida saxnaga chiqmoqda.

Sertifikatlashtirish guvohlik berish, qayd yoki shahodat etish, ishonch

bildirish maʼnolarini bildiruvchi certifus (lotincha) soʻzidan olingan boʻlib, kerakli ishonchlilik bilan mahsulotning muayyan standartga yoki texnikaviy hujjatga muvofiqini uchinchi, xolis va tan olingan tomon tarafidan tasdiqaydigan faoliyatni bildiradi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarayotgan turli xil mahsulotlar muayyan sifat koʻrsatkichlariga ega boʻlishi kerak. Sifat koʻrsatkichlari esa maʼlum, belgilangan talablarga muvofiq/mos/ kelishi lozim. Muvofiq oʻz navbatida maʼlum standartga yoki boshqa meʼyoriy hujjatlarga mos kelishini talab etadi. Muvofiqlikni sertifikatlashtirish (yaʼni tasdiqlash) mumkin.

"Sertifikatlashtirish" tushunchasi birinchi marta Xalqaro standartlashtirish tashkiloti Kengashining sertifikatlashtirish masalalari boʻyicha maxsus qumitasi tomonidan ishlab chiqilib, uning "Standartlashtirish, sertifikatlashtirish va sinov laboratoriyalarining akkreditlash sohalaridagi asosiy atamalari va ularning qoidalari" qoʻllanmasiga kiritilgan.

Sertifikatlashtirish haqidagi ayrim maʼlumotlar quyidagi sxemada aks etgan

2. Sertifikatlashtirish sohasida qoʻllaniladigan asosiy atamalar.

Muvofiqlik atamasi mahsulot, jarayon, xizmatga belgilangan barcha

talablarga rioya qilishni oʻz tarkibiga oladi. Bunda muvofiqlikni uchta koʻrinishi –

muvofiglik bayonoti, muvofiglikni attestatlash, muvofiglikni sertifikatlashtirish belgilaydi.

Muvofiglik bayonoti deb, yetkazib beruvchining mahsulot, jarayon va xizmatlarning aniq bir standartga yoki boshqa meyoriy hujjatga toʻla – toʻkis muvofiglik xaqida butun maʼsuliyatni oʻz ustiga olganligini bayon etishiga aytiladi.

Muvofiglikni attestatlash – uchinchi tomon tarafidan “sinov laboratoriyasining bayonoti” tushunilib, maʼlum namuna mahsulotga boʻlgan

talablarni belgilovchi maʼlum standartlar yoki boshqa hujjatlar bilan muvofiq ekanligini bayon etishiga aytiladi.

Hozirgi sharoitda tashqi mamlakatlar bilan savdoni, mamlakatlararo iqtisodiy aloqalarni, fan va texnikani rivojlanishi uchun hamda chiqarayotgan mahsulotlarning sifatini yaxshilash, ularning raqobatbardoshligini oshirish uchun muntazam ravishda sinovlardan oʻtkazish ehtiyoji ortib bormoqda. Sinovlarni koʻpincha uchinchi tomon deb ataluvchi shaxs yoki tashkilot amalga oshiradi va

koʻriladigan masalada qatnashayotgan tomonlar odatda taʼminlovchi /birinchi tomon/ va xaridor /ikkinchi tomon/ ning manfaatlarini himoya qilib, mutlaqo mustaqil ravishda ish koʻradilar.

Uchinchi tomon tarafidan qilinadigan sertifikatlashtirish ishlab chiqaruvchilarning ishonchiga sazovor boʻlmoqda va shu sababli bunday yoʻl keng qoʻllanilib, salmoqli ravishda tarqalmoqda.

Sertifikatlashtirish tushunchasi keng maʼnoda uchinchi tomon tarafidan oʻtkaziladigan texnikaviy meyorga, ish uslubiga, qoidalariga muvofiqligini qamrab olgan har qanday tekshiruvdir. Shuning uchun sertifikatlashtirishni tekshiruv deb hisoblab, bosim ostidagi idishlarni,

portlash xavfidan himoyalangan qurilmalarning, kemalarning, suzish vositalarining, samolyotlarning, aviatsiya qurilmalarining, atom reaktorlarining va togʻ, texnikasining ishlatilishdagi xavfsizligini taʼminlash uchun texnikaviy nazorat oʻrnatuvchi idoralar shartli tekshiruvni amalga oshiradi.

“Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish toʻgʻrisida”gi qonunda quyidagi asosiy tushunchalarga izoh berib oʻtilgan:

“*sertifikatlashtirish milliy tizimi*” –

davlat miqyosida amal qiladigan, sertifikatlashtirish oʻtkazishda oʻz tartib va boshqaruv qoidalariga ega boʻlgan tizim;

“*mahsulotlarni sertifikatlashtirish*” (matnda bundan keyin

“sertifikatlashtirish” deb yuritiladi) – mahsulotlarning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlashga oid faoliyat;

“*muvofiqlik sertifikati*” – sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlash uchun sertifikatlashtirish tizimi qoidalariga binoan berilgan hujjat;

“*muvofiqlik belgisi*” – muayyan mahsulot yoxud xizmat aniq standartga yoki boshqa normativ hujjatga mos ekanligini koʻrsatish uchun mahsulotga yoxud koʻrsatilgan xizmatga doir hujjatga qoyiladigan, belgilangan tartibda royxatga olingan belgi;

“*bir turdagi mahsulotlarni (ishlarni, xizmatlarni) sertifikatlashtirish tizimi*” – ayni bir xil standartlar va qoidalar qoʻllaniladigan muayyan mahsulotlar, ishlar yoki xizmatlarga taalluqli sertifikatlashtirish tizimi;

“*sinov laboratoriyasini akkreditatsiya qilish*” – sinov laboratoriyasining (markazining) muayyan mahsulot sinovini yoki muayyan sinov turini amalga oshirishga doir vakolatlarining rasmiy eʼtirofi;

“*sifat boyicha ekspert – auditor*” – qonun hujjatlarida belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish va tekshirish sohasidagi ishlarni olib borish uchun tegishli malakasi boʻlgan mutaxassis;

“*sertifikatlashtirish sohasidagi tekshiruv organi*” – belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan, sertifikatlangan mahsulot va sifatni boshqarish tizimini baholashni sertifikatlashtirish organlari topshirigʻiga binoan amalga oshiruvchi organ;

“*nazorat yusnidagi tekshiruv*” – belgilangan talablarga muvofiqligini

sertifikatlashtirish va akkreditatsiya qilish chogʻida tasdiqlash maqsadida sertifikatlangan mahsulot, sifatni boshqarish tizimini yoki ishlab chiqarishni, sertifikatlashtirish organlari, sinov laboratoriyalari (markazlari) faoliyatini takroriy baholash taomili.

3. Oʻzbekiston Respublikasida sertifikatlashtirish boʻyicha amalga oshirilgan ishlar.

Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan soʻng sertifikatlashtirish sohasida juda katta ishlar amalga oshirildi va hozirgi kunda ham bu sohaning rivojlanishi, xalqar miqyosda tan olinishi ustida «Oʻzstandart» agentligi tomonidan katta eʼtibor berilmoqda.

Binobarin, 1992 yil mustaqillikning ilk yillaridayoq Vazirlar Mahkamasi huzurida standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish Davlat markazi («Oʻzdavstandart») va keyinchalik, 2002 yilda, ushbu sohani yanada rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida mustaqil «Oʻzstandart» agentligi tashkilotiga aylantirilishi Hukumatimiz tomonidan bu sohaga berilayotgan ahamiyatning maxsuli sifatida qarash mumkin. Davlatimiz tomonidan sertifikatlashtirish ishlarini tashkillashtirish, uni tartibga tushirish va bu sohaning qonuniy asosini yaratish maqsadida 1993 yil «Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish toʻgʻrisida»gi qonunning qabul qilinishi, buning natijasida ishlab chiqarilayotgan va chetdan olib kirilayotgan mahsulotlarning xavfsizligi toʻgʻrisida Qarorning qabul qilinishi, uni amalga oshirish maqsadida qator choratadbirlarning ishlab chiqilishi ham aytib oʻtilgan soʻzlarning yaqqol misolidir.

3-MAVZU: SIFATNI BOSHQARISH NAZARIYASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

- 1. Sifat boʻyicha jarayonlarni tashkil qilishning individual shakli.**
- 2. Sifat boʻyicha jarayonlarni tashkil qilishning sex shakli.**
- 3. Sifat boʻyicha jarayonlarni tashkil qilishning sanoat (industrial)**

Sifatni boshqarish taraqqiyotini muhokama etish uchun A.V. Glichev va V. E. SHvets yondoshuvlari asosida tuzilgan quyidagi davriy boʻlinishlarga asoslanish mumkin:

4. shakli:

- a) Sifat nazorati, Teylor tizimi – (XIX a. oxiri – XX asrning 20 yy.);
- b) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish – (XX asrning 20–50 yy.);
- v) Sifat boshqaruvi – (XX asrning 50–80 yy.).

4. Postindustrial davr, Sifatni yalpi boshqarish (TQM) – (XX asrning 80 yillaridan – hozirgi kunga qadar). Jahonda sifatni boshqarish taraqqiyotining tarixan ilk bosqichi – *sifat boʻyicha ishlarni individual ravishda tashkil qilish shakli* bilan bogʻliq boʻlgan davriga toʻgʻri kelgan. Bu shakl manufakturaga qadar hunarmandchilik ishlab chiqarishi uchun xos

boʻlgan. Bunday shaklning mazmuni shundaki, bir ishchi mahsulotni yaratish, tayyorlash va sotish borasidagi masalalarni mustaqil oʻzi hal qilib, sifati uchun ham barcha javobgarlikni oʻz zimmasiga olgan (boshqalar esa bu javobgarlikka tortilmagan).

Sexlarda, keyinchalik esa, manufakturalarda ishlab chiqarishga oʻtilganda, sifat boʻyicha faoliyatni tashkil qilishning shunga mos boʻlgan – sex shaklining ajralib chiqqani haqida gapirish mumkin. Aynan shu shakl uchun, vazifalarning taqsimlanishi va sifat uchun javobgarlik xosdir. Bunda nazorat va tekshiruv vazifasi ustaga yuklangan boʻlib, u umumiy javobgarlikni oʻz zimmasiga olgan, ishchi esa oʻziga yuklangan ishning sifati uchun javob bergan.

Ommalashgan sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi, miqyosini oʻsishi, yiriklashishi va ixtisoslashuvini yanada chuqurlashuvidan soʻng, sifat boʻyicha faoliyatni tashkil qilish shakli butunlay yangi *industrial* davrga qadam qoʻyadi. Sifatni boshqarishning ilmiy uslublari va tamoyillarining yaratilishini asosan shu davr bilan bogʻlaydilar. Bu davrga, yuqorida aytilganidek, uch konsepsiya nuqtai nazaridan qaraladi:

- 1) Sifat nazorati, Teylor tizimi;
- 2) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish, SCQ; 3) Sifatni umumiy nazorat qilish, TQS.

Sifatni umumiy boshqarish konsepsiyasi (TQM) – yuqorida koʻrsatilgan uch konsepsiyaning taraqqiy etgan hosilasi hamda jamiyatning postindustrial rivojlanish davriga oʻtishi natijasidir. (1.2-jadval). Bu konsepsiyalar toʻgʻrisida keyingi paragrafda alohida toʻxtalib oʻtamiz. Sifat menejmenti ildizlari ilmiy boshqaruv maktabi – —Scientific Managementda 1885-1920 yillarda shakllana boshlagan. F.U.Teylor tomonidan ishlab chiqilgan sifat boshqaruvining ilk usullari, mahsulot ishlab chiqarilganidan keyingi nazorati bilan bogʻliq boʻlgan. Teylor tizimida, shablon va kalibr kabi oʻlchov asboblari qoʻllanilgan edi. Teylor tizimi muvaffaqiyatli ishlashini taʼminlash maqsadida, ilk marta, sifat boʻyicha nazoratchi lavozimini joriy etish zaruriyati asoslab berilgan, mahsulot sifatiga taʼsir etishning shakl va usullari, yaroqsiz mahsulot chiqaruvchilar uchun jarima solish tizimi ishlab chiqilgan edi.

1.2-jadval

Sifatni boshqarish taraqqiyotini bosqichlari va turli yondoshuvlari

Sifat menejmentiningtarixiy bosqichlari	Mualliflar/ Tashkilotlar	Konsepsiyalar/ Voqealar	Yillar
Teylor tizimi	F. Teylor	Menejmentning ilmiy asoslari	1905
Sifatni boshqarishning statistik usullari	V. SHuxart	Sifat nazoratining statistik usullari (SQC)	1924
	G. Dobj, G. Roming	Sifatni saralab nazorat qilish jadvallari	1920
	E. Deming	Yaponiyadagi maʼruzalar	1950

	Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqi (JUSE)	E. Deming nomidagi sifat sohasidagi Yaponiya mukofoti	1951
	J. Juran	Yaponiyadagi ma'ruzalar	1954
	J. Juran	Sifatning qiymati (COQ)	1951
YAlpi sifatni boshqarish	A. Feygenbaum	Sifatni umumiy boshqarish	1956
		Sifat to'garaklari	1962
	F. Krosbi	Defektlarsiz ishlash	1965
	Sobiq Ittifoq	BIP	1955
	Sobiq Ittifoq	KANARSPI	1958
	K. Isakava	Butun kompaniya miqyosida sifatni boshqarish (CWQC)	1960
	Sovet Ittifoqi	NORM	1964
	Sovet Ittifoqi	SBT	1967
	Sovet Ittifoqi	KSUKP	1975
	G. Taguti	Taguti usullari	80 yy.
Sifatni universal boshqarish tamoyillari (UQM)–90 yy	Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO)	9000 seriyali ISO standartlarining birinchi tahriri	1987
	Amerika standartlar va texnologiyalar instituti (NIST)	M. Boldrij nomidagi sifat sohasida milliy mukofot (AQSH)	1987
	Evropa sifat boshqaruvi jamg'armasi (EFQM)	Sifat sohasidagi Evropa mukofoti (EQA)	1992
	ISO	14000 seriyali ISO standartlari	1996
	Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqi (JUSE)	TQM deklaratsiyasi	1997
	ISO	ISO 9000ning uchinchi tahriri	2000

Mazkur yondoshuvning mohiyati shundaki, bunda asosiy e'tibor, yaroqsiz mahsulotlar iste'molchiga etib bormasligiga qaratilgan. Sifat bo'yicha olib borilgan ishlarning mazkur davrida, mutaxassislar sifat muammosiga injener-texnik muammosi sifatida qarashgan.

Mahsulotning sifati u ishlab chiqarilganidan so'ng nazorat qilingan. Bu konsepsiya oqibatida, sifat yaxshilangan sari xarajatlar ham orta borgan, ya'ni, ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda mahsulotlar sifatini yaxshilash maqsadlari bir-biriga mutanosib bo'lmagan.

Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish. XX asrning 20-yillarida sifat nazoratining statistik usullari - —Statistical Quality Control (SQC)ning vujudga kelishi va kelgusi rivojlanishi, sifat menejmenti taraqqiyotida muhim davr bo'ldi. 1924 yilda Amerikaning —Bell Telephone Laboratories kompaniyasining xodimi V. Shuxart mahsulotlar sifatini kuzatib borishning nazorat kartalarini ishlab chiqadi. Taxminan shu davrda G.F. Dodj va G.G. Roming ilk marta sifatni saralab nazorat qilish jadvallari yaratishdi. SHu ishlarning barchasi birgalikda, sifat boshqaruvining statistik usullari vujudga kelishi uchun turtki berdi va bu usullar keyinchalik E. Deming sharofati bilan Yaponiyada keng tarqaldi hamda shu mamlakatdagi iqtisodiy inqilobga katta ta'sir ko'rsatdi.

Bu usul yaroqsiz mahsulotlarni iste'molchiga jo'natish oldidan aniqlash va konveyerdan olib tashlashga emas, balki texnologik jarayon vaqtidayoq unga e'tibor qaratish imkoniyatini berdi. Asosiy e'tibor ishlab chiqarish jarayonlarining barqarorligini ta'minlashga va ularning variatsiyalarini kamaytirishga qaratildi. Ya'ni, nuqsonlar sababini aniqlash va jarayonlarni boshqarish asosida ularni bartaraf etish asosiy vazifaga aylandi. SHunga qaramay, yaroqsiz mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlash sifatni ta'minlashning muhim usullaridan biri bo'lib qolavergan. Ushbu yondoshuvdan foydalanish davomida shu narsa anglab borildiki, har bir ishlab chiqarish jarayoni yaroqli mahsulotlar chiqishining ma'lum chegarasiga ega va bu chegarani jarayon emas, balki butun bir tizim, tashkil etilganligini aniqlandi. Aynan shu chegaraga etganda, avvalgi davrdagi o'sha ziddiyat keskinlik bilan yana paydo bo'laveradi, ya'ni, — ishlab chiqarish unumdorligini oshirish hamda mahsulotlar sifatini yaxshilash maqsadlari bir-biriga qarama qarshi turib qoladi.

Sifatni boshqarish (Quality Control). 50 - yillarga kelib, sifatga erishish — nafaqat sifat bo'yicha nazoratchi yoki muhandisning, balki har bir korxona xodimining muhim vazifasi ekanligi ayon bo'ldi. Sifat konsepsiyasi endi nafaqat, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirishga, balki butun tizimni yaxshilashga, kompaniyalar rahbariyatining sifat muammolarida bevosita qatnashuviga, kompaniyaning barcha xodimlarini sifatni ta'minlashning asosiy usullariga o'rgatishga qaratiladi. Bu davr birinchi navbatda amerikalik mutaxassislar Deming va Juranning sifat sohasidagi faoliyati bilan bog'liqdir. Sifat nazoratining statistika usullarini tatbiq etishdan tashqari, bu olimlar qo'shgan salmoqli hissa shundan iborat ediki, ular ideal mahsulot o'lchamlariga ta'sir qiladigan, o'sha davrgacha ma'lum bo'lmagan va o'rganilmagan turli omillarning mavjudligini ixtiro qilishgan. SHu bilan birga, ular mazkur omillarni tahlil qilib, ishlab chiqarishning butun majmuini optimallashtirish maqsadida, ishlab chiqarish jarayonining ma'lum qismlarida kamchiliklarni bartaraf etish amallarini aniqlashgan.

Bu esa sifat to'g'risidagi yangi fan nazariyotchilari va amaliyotchilari uchun kelgusi tadqiqotlarni davom ettirish imkonini bergan. Aynan Deming va Juran birinchi bo'lib sifatni

ta'minlashning tashkiliy masalalariga e'tibor qaratdilar, sifat muammolari echimida rahbariyatning roliga alohida urg'u berdilar. SHunday qilib, XX asrning 50-60 yillarida sifat ishlab chiqarish sohasidan sekin-asta umumiy menejment sohasiga o'ta boshlagan; bunda e'tibor yaroqsiz mahsulotlarni ishlab chiqarishdan olib tashlashdan xatolarning oldini olishga ko'chdi.

Sifat masalalari rivojlanishidagi ushbu davrning muhim voqeasi - 1956 yilda

Sifatni yalpi nazorat qilish— *Total Quality Control* (TQC) konsepsiyasining vujudga kelishi bo'ldi. Mazkur konsepsiya kelgusida sifatni boshqarishga tizimli yondoshuvni boshlab berdi. Uning muallifi – sifat bo'yicha mashhur amerikalik mutaxassislardan biri bo'lgan A.Feygenbaum hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, mahsulot hayotiy siklining barcha bosqichlarini o'z ichiga olgan to'liq ishlab chiqarish jarayoni sifatni belgilaydi. A.Feygenbaum taklif etgan sifatni boshqarish tizimi korxonaning ichki boshqaruviga sezilarli o'zgartirishlar kiritdi. Xususan, tashkiliy tuzilmalar o'zgardi: ilmiy, loyihalash-konstruktorlik, ishlab chiqarish, ta'minot va sotuv bo'linmalari tasarrufida sifatni boshqaruvchi markaziy bo'limlar va tegishli yacheykalar tashkil qilindi. Sifatni boshqarish ishlarining maqomi yuksaldi, unga sifat bo'yicha vitse-prezident rahbarlik qila boshladi.

TQC konsepsiyasi Yaponiyada ham faol rivojlanib, bunda asosiy ahamiyat statistika usullari qo'llanishiga va xususan, xodimlarni ish jarayoniga —sifat to'garaklari orqali jalb etishga qaratildi. K.Isikava bu konsepsiyaning faol tarafdori va targ'ibotchilaridan biri edi. Isikava sifat to'garaklari falsafasi ustida izchil ish olib borib, uni tashkilotning barcha xizmatchilari va rahbariyatiga tanishtirdi. SHuningdek, olim birinchi bo'lib E.Demingning sifat falsafasini va A.Feygenbaumning TQC modelini o'zi kashf etgan butun tashkilot doirasida sifatni nazorat qilish tizimiga (Company-Wide Quality Control, CWQC) tatbiq etdi. CWQCning umumiy g'oyasi sifatni boshqarish falsafasining yangi shaklini o'zlashtirgan edi. Bu g'oya keyinchalik TQM konsepsiyasiga aylanadi. Kaora Isikavadan tashqari, jahonda sifatni boshqarish nazariyasi va amaliyotiga salmoqli hissa qo'shgan yapon maktabi namoyandalariga Geniti Taguti va Sigeo Singni ham kiritish mumkin.

Yaponiyada sifatni boshqarish usullarining keng joriy etilishi natijasida, XX asrning 60-80 yillari jahon bozorlarida yapon mahsulotlari hukmronligi davriga aylanishiga olib keldi. Evropa mamlakatlarini YApon mahsulotlari egallashi, sifatni ta'minlash tizimlaridan foydalanish bilan bog'liq faoliyatni kuchaytirib yubordi. Bu tizimlar nafaqat maxsus sifat xizmatlari, balki korxonaning butun rahbariyati sifat uchun birgalikda ishlashi, mas'uliyat va vakolatni o'z zimmasiga olishi zarurligini taqozo etdi. Bu tizimlarni uchinchi taraf hujjatlab, sertifikatlashni boshladi. 70yillarda yirik sanoat kompaniyalari o'z ta'minotchi korxonalarida mahsulot sifatini nazorat qilish tizimi qo'llanishini talab qilishgan. Biroq, har bir mijoz sifat nazorati tizimiga o'zicha yondoshgani sababli, umume'tirof etilgan standartlarni ishlab chiqishga zarurat tug'ilgan. Buyuk Britaniyada 1979 yilda paydo bo'lgan BS 5750 shunday standart bo'lib hisoblanadi. Aynan shu standart keyinchalik ISO 9000 seriyali standartlarni yaratish uchun asos bo'ldi.

SMT va ISO 9000 seriya standartlari rivojlanishiga katta hissa qo'shgan —g'arb maktabining vakili, amerikalik mutaxassis F.B.Krosbi o'zidan oldingi hamkasblaridan farqli o'laroq, sifatni kompleks usulda takomillashtirish muammosini echish taklifi bilan chiqdi. U sifat tizimini joriy etishning 14 ta qoidasini kashf etgan. ISO 9000 standartlarida

bunday yondoshuv (unifikatsiyalash va standartlashtirish) – 1987 yilda qoʻllanilgan.

8 yil oʻtgandan keyingina

Shunday qilib, bu davrda sifatni yaxshilash va ishlab chiqarish unumdorligining oʻsishi oʻrtasidagi avvalgi ziddiyat hal etildi. Chunki boshqaruvning yangicha gʻoyalari qoʻllanishi bir vaqtning oʻzida sifatni oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish uchun imkon berdi. Bunday taraqqiyot koʻp jihatdan J. Juran va A. Feygenbaum tadqiqotlariga bogʻliqdir, chunki ular sifat xarajatlarini (—cost of quality) asoslash va umuman sifatning iqtisodiy samaradorligini aniqlashga salmoqli hissa qoʻshishgan.

Total Quality Management (TQM) konsepsiyasi. XX asrning 70-80 yillarida jahon mahsulot va xizmatlar bozorining rivojlanishi, unda raqobatning keskinlashuvi va proteksionizm siyosatini olib borilishi, sifatni boshqarishning yangi davriga oʻtishini taqozo etdi. Cunki, isteʼmolchini raqobatchilar mahsulotidan koʻra kamroq qondirgan mahsulot raqobatga dosh berolmay qolgan edi.

Taʼkidlash lozimki, TQM konsepsiyasi bir vaqtning oʻzida shakllanmagan; u sifatni boshqarish taraqqiyotining butun zamonaviy bosqichi davomida shakllanib kelgan. Masalan, sifatni statistik usullar vositasida boshqarish boʻyicha V.SHuxart va E.Deming taʼriflashgan koʻpgina gʻoyalar TQMning tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. —Malaya ensiklopediya kachestval muallifi N. Inyasning fikricha, TQMning birinchi maʼlum boʻlgan modeli (garchi, bu model ilgari bunday atalmagan va nazarda tutilmagan boʻlsa-da) 1951 yilda Deming Mukofotini taʼsis qilish mezonlariga kiritilgan edi. SHunga qaramay, odatda XX asrning 80-yillarini TQM konsepsiyasining shakllanishi davri deb hisoblashadi. Masalan, aynan 1983 yilda A.

Feygenbaumning —Sifatni umumiy nazorat qilish (Total Quality Control, McGrawHill, 1983) kitobining 40-nashri chop etilgan edi. Feygenbaum kitobda TQM

(Total Quality Management) —Sifatni yalpi boshqarish konsepsiyasiga birinchilardan boʻlib taʼrif bergan. Birinchi boʻlib sifat muammolarining koʻp qamrovligiga eʼtiborni qaratgan —gʻarb maktabi namoyandalari (Filipp Krosbi, Tom Peters, Klaus Meler) TQM konsepsiyasi shakllanishiga katta hissa qoʻshganlar.

Biroq TQMning shakllanish jarayoni shu kungacha ham tugallanmagan. Bu haqda koʻpgina nashrlar ham dalolat bermoqda. Jumladan, Yaponiya olimlar va muhandislar ittifoqining (JUSE) sifat boʻyicha tadqiqotchilar guruhi 1997 yilda ishlab chiqqan TQM Deklaratsiyasi shular jumlasiga kiradi.

Hozirgi kungacha TQM konsepsiyasining umum qabul qilingan yagona taʼrifi mavjud emas. ISO 8402 xalqaro standartida TQM tashkilotni boshqarishda sifatga qaratilgan, uning barcha aʼzolari ishtirokiga asoslangan, isteʼmolchining ehtiyojini qondirish orqali va tashkilot, shu bilan birga jamiyatning barcha aʼzolari foydasini koʻzlab, uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishga yoʻnaltirilgan yondoshuv, deb izohlangan.

Panov A.N. tadqiqotida sifatni yalpi boshqarish - faoliyatning barcha yoʻnalishlarini qamrab oluvchi boshqaruv tamoyilidir, yaʼni, bunda doimo takomillashib borish maqsadida, barcha xodimlar salohiyatidan imkon qadar koʻproq foydalanish evaziga isteʼmolchi va jamiyatning ehtiyoj va talablari, shuningdek, tashkilotning maqsad va vazifalari eng samarali tarzda qondiriladi, deb taʼriflanadi.

Sifat sohasidagi boshqaruvning yangi konsepsiyasida rahbarlik uslubiga, xodimlar malakasiga, ularning xatti-harakatlari motivatsiyasiga va yangiliklarga bo'lgan munosabatiga ulkan ahamiyat beriladi. Korxonaning jamiyatdagi ijtimoiy rolining o'sib borishi, tashkilotchilik madaniyati, ya'ni qadriyatlar tizimi, axloq me'yorlari, mo'ljal va maqsadlar ahamiyatini yanada oshiradi. Xodimlar mehnati yanada ijodiy, yanada mas'uliyatli bo'lib qoldi. Inson resurslaridan oqilona, to'liq foydalanish va ularning ehtiyojlarini ko'proq hisobga olish orqali, TQM konsepsiyasi tashkilotlar ichida o'z-o'zini rivojlantirish va malakasini oshirish uchun asos yaratdi.

A.V.Glichevning fikricha, TQMning asl mohiyati - korxona faoliyatining barcha qirralarini, binobarin, barcha xodimlarni sifatni yaxshilash g'oyasi bilan qamrab olish vazifasi qo'yilishidadir.

SHunday qilib, yangi konsepsiyaning asosiy e'tibori tashqi iste'molchilarning, ya'ni, ayrim iste'molchilar va butun jamiyatning ehtiyojini qondirish va istagini aniqlashga, shuningdek, ichki iste'molchilarning, ya'ni tashkilot jamoasi a'zolarini qondirishga qaratilgan. Ya'ni, sifatning ijtimoiy yo'nalishi birinchi o'ringa chiqadi.

Bundan tashqari, boshqa manfaatdor taraflar: investorlar, aksiyadorlar, ta'minotchilarga ham katta ahamiyat beriladi.

Bu davrda, 1987 yilda ISO 9000 sifat standartlarining birinchi tahririni chiqishi muhim voqea bo'ldi. Bu standartlarda, sifat muammolarini echish uchun, korxonalardagi barcha faoliyat turlarini bir butun holda rivojlantirish va muvofiqlashtirishga asoslangan tizimli yondoshuvni qo'llash zarurligiga alohida ahamiyat beriladi. Bu hujjatlar ikkinchi jahon urushidan keyingi sifat rivojlanishida mavjud bo'lgan ikki yo'nalishning natijasidir. *Bir tomondan*, bu unifikatsiya va standartlashtirishga intilish bo'lsa, *ikkinchi tomondan*, sifatni yalpi va har tomonlama boshqarish tamoyillarini ommalashtirilishidir. ISO 9000 standartlaridan tashqari, TQM strategiyasining kompaniya va tashkilotlar o'rtasida keng ommalashishiga sifat sohasidagi milliy mukofotlar ham xizmat qildi. 1987 yilda sifat bo'yicha Malkolm Boldrij nomli Amerika mukofoti (Malcolm Baldrige National Quality Award) ta'sis etildi. 1992 yilda esa ilk bor sifat bo'yicha Evropa mukofoti (European Quality Award) topshirildi.

Sifat masalalarining taraqqiyotiga bag'ishlangan adabiyotlarda TQM konsepsiyasi rivojlanishini odatda jamiyatning postindustrial, axborot davriga o'tishi bilan bevosita bog'lamasa-da, bu ikki tendensiyaning o'zaro bog'lash uchun asos bor. Masalan, postindustrial davrning ko'p xususiyatlari TQM konsepsiyasida o'z aksini topdi: inson ehtiyojlarining bir-biridan farqlanishi iste'molchiga e'tibor kuchayishida, ishlab chiqarilayotgan mahsulot xarajatlarining muntazam kamayishida namoyon bo'ldi; xalq xo'jaligining barcha sohalarida TQM konsepsiyasini qo'llashning universalligi asosida, xizmatlar sohasi faol rivojlandi; insonning jamiyatdagi shaxsiy o'rni kuchayishi, uning ijodiy erkinligi xodimlarning tashkilot ishlariga faol jalb qilinishida, mehnat sharoitlarini har bir xizmatchi uchun moslashtirishda ko'rindi; sog'liqni saqlash, fan, maorif kabi sohalarning rivojlanishi TQMning jamiyat manfaatlariga amal qilishga qaratilgan tamoyillarida ifodalandi; axborot almashishning osonlashuvi, ma'lumotdan foydalanish imkonining kengayishi, raqobatning o'sishi, tashkilotning raqobatbardoshligini oshirishda uning barcha a'zolarini ishtirok etishga majbur qiladi.

Nazorat savollari:

1. Sifat menejmenti ildizlari boshqaruv maktabining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
2. Sifatni statistik usullarda nazorat qilish deganda nimani tushunasiz?
3. Sifatni boshqarish (*Quality Control*) tavsiflab bering
4. Sifatni yalpi nazorat qilish (*Total Quality Control*) ning o`ziga xos tomonlarni yoritib bering
5. G`arb maktabining sifat tizimini joriy etish konsepsiyasini tushuntiring
6. *Total Quality Management (TQM)* konsepsiyasini tavsiflab bering
7. Sifatni yalpi boshqarish konsepsiyasini tushuntiring.
8. Yaponiya olimlari va tadqiqotchilari tomonidan ishlab chiqilgan sifat bo`yicha deklaratsiyaning mazmunini yoritib bering

4-MAVZU: SIFATNI BOSHQARISHNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISH.

1. ISO 9001 seriyasidagi xalqaro standartlarga asoslangan sifat menejmenti tizimini joriy etish asoslari

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (International Organization for Standardization – ISO, ISO – xalqaro standartlarni ishlab chiqaruvchi va standartlashtirish sohasidagi hamkorlikni amalga oshiruvchi xalqaro nodavlat tashkilotidir. U 1946- yilda 25ta mamlakat vakillarining Londondagi yig`ilishida ta`sis etilgan. Unga 2014- yili yanvar oyi holatiga 178 ta mamlakatning milliy standartlashtirish tashkilotlari ISO a`zosidir. Hozirgi kunga qadar ular tomonidan 17000 dan ortiq turli xalqaro miqyosdagi standartlar ishlab chiqilgan, O`zbekiston Respublikasi nomidan ISO vakili – O`zbekiston Respublikasi «O`zstandart» agentligi hisoblanadi). SMT uchun mo`ljallangan ISO 9000 seriya standartlarining tarixi 1987- yildan, ya`ni uning birinchi tahriri nashr qilingan kundan boshlanadi. ISO 9000 standartlarining shakllanishi, sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishining mantiqiy natijasi bo`ldi. Bu rivojlanish, korxonalarning umumiy boshqaruvi doirasida ayrim elementlarning tug`ilishi va taraqqiy etishidan tortib, to elementlarning bir-biriga singib ketishi va sifatni kompleks, ya`ni har tomonlama boshqarishga o`tishni ham qamrab oldi.

ISO 9000 seriya standartlari qabul qilingach, sifatni kompleks boshqarishning ma`lum darajasi belgilab berildi. U sifatni samarali boshqarishni ta`minlab, ISO 9000 seriyali standartlarining barcha zarur elementlari, hamda korxona ixtisoslashuvi uchun qo`shimcha talab etilgan elementlarni ham, korxonaning ish amaliyotiga joriy etilishi kerakligini shart qilib qo`yadi va bu bilan buyurtmashiga sifat kafolatini beradi. ISO 9000 standartlari va

SMTni joriy etish konsepsiyasi korxonalarning faoliyat turiga ham, katta-kichikligiga cheklovlar qoʻymaydi.

Ushbu standart muvaffaqiyatli biznes yuritishning xalqaro eʼtirof etilgan usullarining qisqacha tasnifidir. U muvofiqlik sertifikatini olish uchun bajarilishi zarur boʻlgan minimal talablar shaklida bayon etilgan.

ISO standartlari turkumining universalligi shundaki, ularda har bir mahsulot va xizmatlarning har bir turiga boʻlgan mutlaq oʻlchovli mezonlar qoʻyilmaydi (masalan, mahsulotning texnikaviy koʻrsatkichlari talabi). Buning iloji ham boʻlmasdi, chunki sifat – mahsulot va xizmatlarning insonlar ehtiyojlarini qondira olish xususiyati, inson ehtiyojlari esa – bitmas-tuganmas va oʻzgaruvchandir. ISO 9000 standartlari turkumi faqat sifat tizimining ishlashi metodologiyasini aniqlab beradi, tizim esa oʻz navbatida korxona tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulot va xizmatlarning yuqori sifatini, boshqacha qilib aytganda – isteʼmolchilarning talabini yuqori darajada qanoatlantirishini taʼminlaydi.

1987- yil 9000 seriyali ISO standartlarining beshtasi nashr etilgan: ISO 9000, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 va ISO 9004. 1986- yilda esa, sifat taʼminoti sohasidagi ISO 8402 atama va tushunchalarning uch tildagi lugʻati ishlab chiqilgan. ISO 9000 standarti esa, 9000 seriyali ISO standartlaridan qaysisini tanlash va qanday qoʻllash boʻyicha yoʻriqnomani oʻz ichiga olgan. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari (—sifatni taʼminlash modellaril, deb ham ataladi) mahsulot hayotiy siklining turli bosqichlari uchun moʻljallangan, sifat tizimiga qoʻyilgan meʼyoriy talablardan iborat boʻlib, mahsulot ishlab chiqaruvchining sifat tizimini baholashning, shu jumladan, bu tizimni sertifikatlashning meʼyoriy bazasi boʻlgan:

- ISO 9001. Toʻliq ishlab chiqarish jarayonining sifat tizimi – yangi turdagi mahsulotlarni loyihalash, ishlab chiqarish va sotishdan tortib, tayyor mahsulotga texnik xizmat koʻrsatishni oʻz ichiga oladi;
- ISO 9002. Loyihalashtirishni oʻz ichiga olmagan ishlab chiqarish jarayoni uchun, yaʼni, anʼanaviy mahsulotni chiqarish uchun moʻljallangan sifat tizimi;
- ISO 9003. Faqat tayyor mahsulot nazoratini amalga oshiruvchi tashkilotlarga (ishlab chiqarish jarayoni bunga kirmaydi) moʻljallangan sifat tizimi, masalan: savdo tashkilotlari va vakolatxonolari;

ISO 9001 modeli eng umumiy boʻlib, boshqa ikki sifat modellarining ham talablarini oʻz ichiga olgan. ISO 9004 standarti sifat tizimiga boʻlgan talablarni izohlovchi yoʻriqnomalardan iborat boʻlib, korxonada sifat tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish uchun moʻljallangan.

Taʼkidlash joizki, 9000 seriyali ISO standartlarini doimiy ravishda qayta koʻrib, yangilab borish talab etiladi. Birinchi marta ular 1994 yil iyulida qayta koʻrib chiqilgan. Standartlarga kiritilgan oʻzgartirishlar 1987- yil standartlari tuzilishiga nisbatan asosiy yondoshuvlarga zid boʻlmagan va sifat tizimlari boʻyicha ilk standartlarni qoʻllash borasidagi amaliy tajribani, hamda sifatni boshqarish sohasidagi taraqqiyotni aks ettirgan. YAnada kengaytirilgan 9004 (1,2,3,4) standartlarida esa, dasturiy mahsulotlar, ishlov beriladigan material va xizmatlarning sifatini taʼminlash masalalariga koʻproq eʼtibor qaratilgan.

2000- yil 15- dekabrda 9000 seriyali ISO standartlarining yangi tahriri rasman nashr etildi. Standartlar to'plami endi 4 ta asosiy standartdan iborat:

5. ISO 9000:2000 —Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'at — sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.
6. ISO 9001:2000 —Sifat menejmenti tizimlari. Talablar — sifat tizimlari uchun minimal zarur bo'lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo'llaniladi.
7. ISO 9004:2000 —Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar — korxonalarning samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalardan iborat.
8. ISO 19011 —Sifat menejmenti tizimini tekshirish va atrof-muhitni himoyalash bo'yicha yo'riqnomalar.

Tuzilishi va mazmuni bo'yicha o'zaro to'liq uyg'unlashtirilgan ISO 9001 va ISO 9004 standartlari asosiy hisoblanadi; ular ham birga, ham alohida qo'llanishi mumkin. Bundan tashqari, qo'shimcha 10000 seriyali ISO yordamchi standartlari guruhi ham mavjud bo'lib, bularga SMTga taalluqli hujjatlarni ishlab chiqish, sifatning iqtisodiy masalalari, xodimlarni o'qitish, statistik usullarni qo'llash va h.k.lar bo'yicha turli qo'llanmalar kiradi.

Standartlarning avvalgilaridan farqi shundaki, endi SMTning talablari korxonalarning turi bo'yicha ajratilmaydi: avvalgi tahrirlardagi ISO 9001, 9002, 9003 standartlari yagona ISO 9001:2000 miqyosida jamlangan.

ISO 9000 seriyali standartlarning amaldagi taxriri bo'lib:

1. ISO 9000:2005 —Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'at — sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.
2. ISO 9001:2008 —Sifat menejmenti tizimlari. Talablar — sifat tizimlari uchun minimal zarur bo'lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo'llaniladi (2015 yil sentyabr oyida yangi 5-chi taxriri ishlab chiqilishi ko'zda tutilgan).
3. ISO 9004:2009 —Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar — korxonalarning samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalardan iborat.
4. ISO 19011:2011 —Sifat menejmenti tizimini auditini o'tkazish bo'yicha qo'llanmal hisoblanadi.

Standartlarning yangi tahriri sifatni tizimli boshqarishning TQM g'oyalariga yaqin bo'lgan 8 ta tamoyilga (Standartning avvalgi tahririni qo'llaganda, tizimda shu standartda nazarda tutilgan 20 ta element mavjudligini tekshirish zarur bo'lgan) asoslangan. Ular yordamida, korxona faoliyatini yaxshilashi mumkin.

1) Iste'molchiga e'tiborni qaratish; 2) Etakchilik; 3) Xodimlarni jalb qilish; 4) Jarayonli yondoshuv; 5) Menejmentga tizimli yondoshuv; 6) Doimiy takomillashuv; 7) Dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish; 8) Ta'minotchilar bilan o'zaro manfaatli munosabatlar. Bu tamoyillarning har birini qisqacha ko'rib chiqamiz.

Birinchi tamoyil: Iste'molchiga e'tiborni qaratish. Kompaniyaning muvaffaqiyatli ishlashi avvalo uning buyurtmashilariga bog'liqdir. SHu boisdan har qanday tadbirkorlik faoliyati bozorni tahlil qilish va mijozlarning ehtiyojini o'rganishdan boshlanishi kerak,

shular asosida mahsulot loyihalashtiriladi va ishlab chiqarishga joriy qilinadi. SHu bilan birga, ideal variant - nafaqat buyurtmashilarning rasmiy talablarini bajarish, balki ularning istaklarini oldindan ko`ra bilishdir.

Iste`molchilarning talablari va tashkilot faoliyatidan manfaatdor bo`lgan boshqa tomonlar (aksiyadorlar, ta`minotchilar, davlat organlari, butun jamiyat)ning ehtiyojlariga ham baravar yondoshuvni ta`minlash zarur.

Ikkinchi tamoyil: Etakchilik. Bu tamoyilni shartli ravishda ikki tomonlama ko`rib chiqish mumkin. Bir tomondan, u bevosita tashkilot rahbarlariga qaratiladi, chunki ular kompaniyalarda sifatni yaxshilashga qaratilgan o`zgarishlarni amalga oshirishda juda muhim rol o`ynaydilar.

Rahbariyat ko`magisiz bu sohada salmoqli natijalarga erishish mushkul.

Tashkilot rahbarlari ishlab chiqarish faoliyatining asosiy yo`nalishlarini, maqsadlarini, shuningdek, ularni amalga oshirish usullarini belgilashadi. Ular shunday shart-sharoit yaratishlari lozimki, xodimlar nafaqat rahbariyat buyruqlarining ijrochisiga, balki ishlab chiqarish masalalarini hal etishda manfaatdor qatnashchilarga aylanishlari lozimdir. Etakchilik tamoyilining ikkinchi tomoni shundaki, tashkilot tuzilmasining quyi pog`onalarida ham, amalga oshirish lozim. Chunki, o`rta pog`ona menejerlari va ayrim xodimlarning tashabbuslarisiz, sifatni yaxshilashga harakat qilish samara bermaydi.

Uchinchi tamoyil: Xodimlarni jalb qilish tamoyili; amalda har bir xodimning boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda muntazam ishtirok etishini bildiradi. Bunday imkoniyat kishilarda ijodiy mehnatga undaydigan mas`uliyat va ishtirokchilik hissini uyg`otadi, bu esa pirovard-natijada tashkilot samaradorligini oshiradi. Kompaniya rahbariyati xodimlar maqsadi tashkilot maqsadiga imkon qadar hamohang bo`lishiga harakat qilishi lozim. Bunda moddiy va ma`naviy rag`batlantirish katta ahamiyatga egadir.

*To`rtinchi tamoyil:* Jarayonli yondoshuv. 2000- yil tahriridagi ISO 9000 standartlarining jami turkumlari uchun yangi muhim uslubiy o`zgarishlar mohiyati shundan iboratki, har qanday ishlab chiqarish faoliyati bir jarayondir va bu jarayon turli resurslardan foydalanish va boshqaruv ta`siri orqali, kirish oqimlarini va chiqish oqimlariga aylantiradi.

Korxona ishlab chiqarish jarayonlarini aniqlashi va o`z mahsulotini yaratib, takomillashtirib va uning doimiy sifatini ta`minlab, bu jarayonlarni boshqarishi kerak. Ishlarni tashkil qilish va boshqarishga jarayonli yondoshuvning bosh maqsadi - ko`pgina o`zaro bo`ysunib faoliyat yurituvchi tashkilotlarga xos bo`lgan tarqoqlik, unumsizlik va ichki mojarolardan halos bo`lishdir. Butun asosiy e`tiborni funksiyadan jarayonga ko`chirish esa, korxona tomonidan muayyan iste`molchi yoki bozor segmentini qondirish uchun bajariladigan barcha harakat (operatsiya)larni birlashtiradi. Bunday birlashuv boshqaruvni jipslashtirib, rahbariyatni jarayonlarni amaliy boshqarish bilan bog`liq bo`lgan joriy masalalar echimidan ozod etadi.

O`zbekiston korxonalarida jarayonli yondashuvning qo`llanishi qator qiyinchiliklarga sabab bo`ladi. Bu sabablarning birinchisi – amaldagi boshqaruvning to`g`ri-funksional tashkiliy tuzilmalarning jarayonli yondashuvga mos kelmasligi, avval aytilganidek, faoliyat differensiyalashgan, yakuniy natijaga qaratilmagan. Ikkinchi sabab – yangi sharoitlarda ishlashga moslashtirilgan rahbariyat tarkibining yo`qligi.

Ularning ko'p qismi – yuqori malakali, biroq tor ixtisosli, ya'ni —oz haqida ko'pl biladigan mutaxassislardir. Demak, ular integratsiyalashgan boshqaruvchilik tuzilmalariga rahbarlik qilishga tayyor emaslar. Uchinchi sabab – rahbar va mutaxassislarning jarayonli yondashuvni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklarni bosib o'tishga psixologik jihatdan tayyor emasliklari bilan bog'liq.

Beshinchi tamoyil: Menejmentga tizimli yondoshuv. Bu tamoyil, tashkilotga o'zaro bog'liq jarayonlar yig'indisi sifatida qarashni talab etuvchi oldingi tamoyil bilan chambarchas bog'liq. Sifat masalalarining yalpi xususiyatini inobatga olib, qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilgan jarayonlarni aniqlash, tushunish va boshqarish korxonaning samaradorligini oshiradi.

Oltinchi tamoyil: Doimiy takomillashuv tashkilotning asosiy maqsadi bo'lib qolishi kerak. Hozirgi sharoitda, bu tamoyilni amalga oshirmasdan, biznesda etakchi o'rinlarga chiqish mumkin emas. Faoliyat muntazam takomillashib borsa, nafaqat raqobatdosh mavqe saqlab qolinadi, balki sekin-asta zararlarni kamaytirish va shunga mutanosib ravishda, daromadni ko'paytirish imkoni paydo bo'la boshlaydi.

Ettinchi tamoyil: Dalillarga asoslangan qarorlarni qabul qilish. Haqiqiy ma'lumotlar va axborotga asoslanib qabul qilingan qarorlar samarali bo'ladi. Bu tamoyilni amalga oshirish, avvalo kompaniya faoliyati haqida ishonchli va aniq ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va ayni vaqtda, asta-sekin foydali bilimlarga aylanadigan axborotni to'plashni talab qiladi.

Sakkizinchi tamoyil: Ta'minotchilar bilan o'zaro manfaatli munosabatlar.

Ta'minotchilar o'rtasida o'zaro manfaatli asosda yo'lga qo'yilgan munosabatlar har ikki tashkilotning imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Bu tamoyilni amalga oshirish uchun esa, asosiy ta'minotchilarni tanlash, aniq va ravshan aloqalarni o'rnatish, oldindan ma'lumot almashish, iste'molchilarning ehtiyojlarini aniq anglash uchun hamkorlik qilish, qo'shma loyihalarni yaratish hamda mahsulot va jarayonlarni takomillashtirish talab etiladi.

ISO 9000 seriya standartlari mohiyatining asosiy hususiyatlari va ISO 9000 seriya standartlarining ahamiyati shundan iboratki, ISO 9000 seriya standartlari mohiyatini ko'rsatuvchi *kamida uchta asosiy hususiyat* mavjud: kompaniya faoliyatining tayyor mahsulot sifatini ta'minlovchi asosiy yo'nalishlariga e'tibor berish; faoliyatni tashkil etishga jiddiy yondoshish; mahsulot hayotining barcha bosqichlarini qamrab olish.

Birinchi xususiyat sifat menejmentining yuqorida ko'rib chiqilgan sakkizta asosiy tamoyilida ifodalangan.

Ikkinchi xususiyat quyidagicha namoyon bo'ladi: standartlarda —klassik olimlarning, mahsulot sifati ishlarning muayyan ijrochilariga emas, balki ishlab chiqarishning umumiy tashkil etilishiga bog'liqligi g'oyasi amalga oshgan. E.Deming taxminicha, sifat uchun kurashdagi muvaffaqiyatning 94 % boshqaruvchilarga va faqatgina 6 % - ishchilarga bog'liq ekan. J.Juran o'zining mashhur 14 tamoyilida, mahsulot sifatidagi kamchiliklarning faqat 15% aynan ish jarayoniga bog'liqligini ko'rsatib o'tadi. Sifat nuqsonlarining qolgan 85% esa - ma'muriyat tomonidan ishlarning yomon tashkil etilishidan hosil bo'ladi deb ta'kidlagan. *Uchinchi xususiyat* ko'rsatadiki, ISO 9000 seriya standartlari negizidagi SMT, mahsulot hayotining bozor ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, to belgilangan talablarni to'liq

qondirishgacha boʻlgan barcha bosqichlari hamda jarayonlariga taʼsir etadi. Bu mahsulotning oliy sifati va xarajatlar kamayishi garovidir. ISO 9000 standartlarining dastlabki tahrirlariga qiyoslaganda, mahsulot hayotining oʻziga xos bosqichlari (ilk nomi —sifat xalqasi) 2000 yil tahririda toʻldirildi, aniqlashtirildi va kengaytirildi.

Ishlarni tashkil etishning bunday tartibining afzalligi shundaki, u xatolarning oldini olishga qaratilgan. Agarda xatolar paydo boʻlsa ham, ular ishlab chiqarish jarayonining oldingi bosqichidayoq bartaraf etiladi. SMTlarini ishlab chiqish va joriy etish kompaniyalarga oʻz faoliyat jarayonlarini moslashtirish, noaniqliklarni bartaraf etish, xodimlar va boʻlimlar oʻrtasidagi majburiyatlar va masʼuliyatni aniq taqsimlashga yordam beradi. Bu sifatni boshqaruv tizimi, birinchidan, iqtisodiy jihatdan oʻzini oqlaydi, ikkinchidan, buyurtmashiga sifatsiz mahsulot yetkazib berish xatolarini ancha kamaytiradi.

ISO 9000 seriya standartlari jahon iqtisodiyotida hamda bozor munosabatlarini joriy etish yoʻnalishida rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim rol oʻynaydi. Ular ishbilarmonlar hamjamiyati uchun sifatning xalqaro umumqabul qilingan tilini shakllantiradi. Yaʼni, ISO 9000 standartlarining jahon iqtisodiyotida tutgan oʻrni va falsafasi, mamlakatlar oʻrtasida mahsulot va xizmatlar ayirboshlashni osonlashtirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga yordam berishni asosiy maqsad qilib olgan istalgan xalqaro standartlar falsafasiga mos keladi. ISO 9000 seriya standartlari muayyan mahsulotlar uchun belgilangan meʼyoriy talablarning oʻrnini bosa oladigan vosita sifatida, savdodagi texnik toʻsiqlarni bartaraf etishga yordam beradi.

ISO 9000 xalqaro standartlarida koʻpgina mamlakatlarning sifatni boshqarish borasidagi tajribasi toʻplanib, umumlashtirilgan. Bu hujjatlarning aniq va ravshanligi mazkur tajribani xalqaro miqyosda keng yoyilishiga olib keldi. ISO 9000 seriya standartlarini qoʻllagan holda rivojlanayotgan mamlakatlar xam sanoati rivojlangan mamlakatlarga tobe boʻlmay, boshqalar qatori xalqaro savdoda teng ishtirok etishi, iqtisodiy oʻsishga erishishi va inson farovonligi, salomatligi va xavfsizligini taʼminlashi mumkin.

Sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishini tahlil qilish asosida shuni taʼkidlashimiz mumkinki, ISO 9000 seriyali xalqaro hujjatlarning 2000 - yilgi tahriri sifat menejmenti sohasidagi hozirgi vaziyatni toʻgʻri aks ettiradi. Xususan, bular quyidagilarda namoyon boʻladi: 1) Standartning asosiga qoʻyilgan sifatni boshqarishning sakkiz tamoyili TQM konsepsiyasiga uzviy bogʻliqdir; 2) Sifatni yalpi boshqarishning markaziy elementiga barcha manfaatdor tomonlar manfaatini qondirish kiradi, bu esa ISO 9004:2000 standarti faoliyatini takomillashtirish bilan bogʻliq tavsiyalarda aks ettirilgan; 3) Jahon xoʻjaligini rivojlantirishda ijtimoiy omillarning ahamiyatini oʻsib borayotganligini inobatga olsak, 2000- yilgi ISO 9000 seriya standartlarini 14000 seriya ISO hujjatlarida aks ettirilgan ekologik menejment talablariga moslashtirish masalasi muhim ahamiyatni kasb etadi; 4) SMT uchun moʻljallangan standartlarning soʻnggi tahririni iqtisodiyotning barcha sohalarida, jumladan, respublikmiz yalpi ichki mahsulotidagi oʻrni va ulushi ortib borayotgan xizmat koʻrsatish sohasida keng qoʻllash mumkin.

ISO 9000 boʻyicha SMTni sertifikatlashning koʻp sabablaridan biri —*isteʼmolchilarning talabi* edi va boʻlib qoladi. Bu omil koʻp jihatdan sanoat bozoriga (—business—to-business) taalluqlidir, chunki ISO 9000 sertifikati taʼminotchi hamkorni

izlash va keyinchalik u bilan munosabat o'rnatish bilan bog'liq chiqimlarni qisqartirish imkonini beradi.

Iste'molchilar bozorida bunday omilning ta'siri uncha sezilarli emas, chunki jismoniy shaxs bo'lmish mijozlarni SMT uchun sertifikatning mavjudligi emas, balki mahsulotning iste'mol xususiyatlari ko'proq qiziqtiradi. Talablar ko'pincha, o'z ta'minotchilariga SMT uchun ISO 9000 sertifikatiga ega bo'lishni shart qilib qo'yuvchi transmilliy kompaniyalardan chiqadi. Ta'kidlash lozimki, Evropa va Amerikadagi ba'zi transmilliy kompaniyalar hozirgi vaqtda o'z ta'minotchi hamkorlariga, SMTni mustaqil organ tomonidan majburiy sertifikatlamay, faqat ISO 9000 talablariga muvofiqlashishni taklif qilmoqda.

Bu omilning muhimligini quyidagi fakt tasdiqlaydi. Hatto M.Boldrij nomidagi mukofotni qo'lga kiritgan jahondagi eng yirik kompaniyalardan biri bo'lmish —Motorola butun dunyodagi ko'pchilik zavodlaridagi sifat tizimlarini mijozlar talablariga muvofiq sertifikatlayapti.

Ba'zi hollarda, *tenderning kvalifikatsion shartlaridan* biri bo'lib, nomzodlarda sertifikatlangan SMT mavjudligi hisoblanadi. Bunday tizim xalqaro tanlovlar o'tkazishda hamda davlat ehtiyojlari uchun mahsulotlarni sotib olishda qo'llanadi. Jahondagi ko'pgina mamlakatlarning hukumat organlari o'z ta'minotchi hamkorlariga ISO 9000 bo'yicha sertifikatlanish talabini qo'yadi. Bunday vaziyat shu bilan bog'liqki, davlat tuzilmalari, birinchidan, sifatli mahsulot va xizmatlar yetkazib berilishidan

manfaatdor, ikkinchidan, mahalliy kompaniyalarni o'z raqobatbardoshligini ISO 9000 yordamida oshirishga yo'naltirishi kerak.

ISO 9000 standartlarining asosiy jihati shundaki, SMT joriy etilganda kompaniyaning biznes-jarayonlari barqarorligi, ishonchliligi ortadi. ISO 9000 standartlari talablariga rioya qilish natijasida, rahbarning aniq yo'riqnomalari, tadbirlar va mas'uliyatni to'g'ri taqsimlash hisobiga, kompaniyalar o'z bo'limlarining o'zaro aloqadagi faoliyatini yaxshilay oladi. Standartlarning yangi tahririga kiritilgan jarayonli yondoshuv esa, uzluksiz takomillashuvga qaratilgan turli choralarni keng qo'llash imkonini beradi. Kompaniya ichki faoliyati samarasini oshirishning muhim natijasi - chiqimlarning kamayishidir.

SMTni tatbiq qilish, barcha bosqich xodimlarini mahsulotning ichki unumdorligi va sifatini yaxshilash jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bu esa xodimlarning kompaniyaga sodiqligida ijobiy aks etadi.

Biznes-jarayonlarni hujjatlash, uslubiy yo'riqnomalar, lavozim vazifalari va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish hisobiga, kompaniyaning faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan xodimlarning bilimi va malakasi oshadi.

Ichki samaradorlikni oshirish, xodimlarning yuz berayotgan biznes-jarayonlar uchun mas'uliyatini mustahkamlash, uzluksiz takomillashishga bevosita mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilashga olib keladi. Bu omil ham ISO 9000 me'yorlari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashga sabab sifatida ko'p eslatiladi.

Bundan tashqari, ko'p tashkilotlar sertifikat mahsulot sifatini kafolatlay olmasligini anglaydi, shu boisdan ISO 9000 standartlarini sifatni yaxshilash jarayonini boshlash uchun yaxshi bazis deb hisoblashadi. Kanji (Kanji) fikricha, ISO 9000 standartlarining muhim

xususiyati – uning tuzilishidir. U, qo'llashga qulay bo'lgan tadbirlar, elementlar va talablarning universal majmuini tashkil etadi. SHuningdek, sifatni ta'minlash tizimlarini ishlab chiqish, baholash, qo'llash, belgilash va sertifikatlashning asosini ham ta'minlaydi. SHunday qilib, ISO 9000 talablari TQM madaniyatini o'zlashtirish va sifat bo'yicha milliy mukofotlar mezonlarini qo'llash uchun jiddiy negiz yaratadi.

Agarda ma'lum bir sohada yoki segmentda ishlaydigan kompaniyalar ISO 9000ni qo'llamasa, lekin standartlar talabiga mos keladigan SMTni joriy etsa va sertifikatlasa, qo'shimcha raqobat ustunligiga erishishlari mumkin (ayrim hollarda SMT uchun ISO 9000 sertifikatini zaif kompaniyalar uchun savdo to'sig'i bo'lib qolishi ham mumkin). Lekin, ko'pincha teskari holat yuz beradi, ya'ni korxonalar faqat raqiblaridan orqada qolmaslik uchungina ISO 9000 sertifikatini olishga majbur bo'ladilar. ISO 9000 sertifikatining mavjudligi kompaniyaning sifat g'oyalariga sodiqligini dalolatlaydi, bu uning ham ichki, ham tashqi bozorlardagi imidjini mustahkamlaydi. SHunga ko'ra ba'zida, hukumat va boshqa aloqador shaxslar (mijozlar, ta'minotchilar, nazorat organlari) bilan munosabatlarni yaxshilashga intilish tufayli, ISO 9000 asosidagi SMT joriy etiladi.

Eksport faoliyatini amalga oshiradigan kompaniyalar uchun ISO 9000 sertifikatini muayyan bozorlarda ishlashning zaruriy shartiga aylangan. YAqqol misol tariqasida, ko'p tarmoqlar ta'minotchilaridan, ISO 9000 standartlariga mos keladigan SMTga ega bo'lishni talab etuvchi Evropa Ittifoqini keltirish mumkin. Bundan tashqari, xorijiy kontragentlar to'g'risidagi ma'lumotning taqchilligi sharoitida, SMT uchun mo'ljallangan ISO 9000 sertifikatini mavjudligi sherikning nufuzli ekanini, zamonaviy ishbilarmonlar doirasiga mansubligini ko'rsatadi.

Shubhasiz, mahsulot sifatini yaxshilash, unumdorlikni oshirish, chiqimlarni kamaytirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish kabi omillar kompaniyaning *bozordagi ulushi ortishiga* olib kelishi mumkin.

Kompaniyalar ISO 9000 talablari bo'yicha SMTni joriy etish va sertifikatlashi uchun zarur bo'lgan sabablarning ko'pligini inobatga olib, ularni tartibga solish va tasniflash variantlarini ko'rib chiqaylik. Sabab bo'luvchi omillarni —*ichki* va —*tashqi* omillarga bo'lish mumkin.

1. *Ichki sabablar* kompaniyaning samarasi va mahsuldorligini yaxshilash bilan bog'liq. Bularga: mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash; ichki jarayonlarni jadallashtirish; xarajatlarni kamaytirish; xodimlar bilan munosabatni yaxshilash; axborot almashuvi va tahlili tartiblarini o'rnatish; TQM konsepsiyasini amalga oshirishga tayyorgarlik va boshqalarni kiritish mumkin.
2. *Tashqi sabablar* kompaniya atrofidagi biznes-muhitga (mijozlar, ta'minotchilar, davlat organlari) bo'lgan ta'sirga bog'liq. Bunda, SMT uchun rasman tasdiqlangan hujjat, ya'ni, sertifikat ana shu ta'sir vositasidir.

Bu sabablarga: korporativ imidjni yaxshilash; eksport faoliyatini engillashtirish; ham ichki, ham tashqi bozordagi iste'molchilarning talablarini qondirish; davlat organlari bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilash; jamiyat bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish; raqiblardan ajralib turish, raqobatda ustunlikka ega bo'lish (yoki aksincha, sertifikat bo'lgan raqiblardan kuchsiz bo'lmaslik) va boshqalar kiradi.

Sifatni boshqarish tizimi va ISO 9000 seriyali xalqaro standartlarining mohiyati

Sifat menejmenti tizimlarining shakllanishi va rivojlanishi – XX asrda sifatni boshqarish bilan bogʻliq gʻoyalarni rivojlanishining eng muhim nuqtasiga aylandi. E.Demingni taʼkidlashicha, —Korxonalar boshqaruvining amaliy tajribasini nazariya yordamida oʻrganib chiqmagunga qadar, ularni tushunmasdan takrorlash, befoyda boʻladi va bu muvaffaqiyatga olib kelmaydi¹. ISO 9000 seriya standartlarining 1994- yilgi tahririda sifat menejmenti tizimi deb, —sifatni yalpi boshqarish uchun zarur boʻlgan tashkiliy tuzilma, usul, jarayon va resurslar yigʻindisi² tushunilgan. Yangi ISO 9000:2000 standartida sifat menejmenti tizimi —tashkilotga rahbarlik qilish va uni boshqarish uchun zarur boʻlgan sifatni boshqarish tizimi³ deb taʼriflanadi. Bu standartda keltirilgan baʼzi atamalarni tahrir qilganda, quyidagi fikr vujudga keladi: sifat menejmenti tizimi, sifatga oid siyosat va maqsadlarni ishlab chiqish uchun moʻljallangan oʻzaro bogʻliq va oʻzaro harakatchan elementlarning yigʻindisi boʻlib, sifatni boshqarish yoʻnalishini tanlash uchun birlashgan faoliyat yordamida qoʻyilgan maqsadlarga erishishdir².

A.V. Glichevning fikriga koʻra, mahsulot sifatini boshqarish tizimi, bu —kuch va mablagʻlarni minimal darajada sarflash orqali, isteʼmolchining maʼlum ehtiyoj va talablari qondirilishini taʼminlovchi xususiyatlarni mahsulotga tatbiq etish maqsadida, mahsulotni ishlab chiqarish, sotish, undan foydalanish va servis xizmatini koʻrsatishda ishtirok etgan boshqaruv va ijro boʻlimlari hamda ayrim shaxslarning oʻzaro samarali faoliyatini tashkillashtirish usulidir⁴. Albatta, xorijiy adabiyotlarda sifat tizimlariga berilgan taʼriflar shu fikrlar bilan cheklanib qolmagan.

Fikrimizcha, turli yondoshuvlar tahlili asosida, sifat menejmenti tizimiga soddalashtirilgan taʼrifni berish ham mumkin. Yaʼni, SMTni tashkilotning sifat borasidagi oʻz maqsadlarini tuzishi va ularga erishishi uchun zarur boʻlgan oʻzaro aloqador elementlar yigʻindisi, deb atash mumkin.

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (International Organization for Standardization – ISO, ISO – xalqaro standartlarni ishlab chiqaruvchi va standartlashtirish sohasidagi hamkorlikni amalga oshiruvchi xalqaro nodavlat tashkilotidir. U 1946-yilda 25ta mamlakat vakillarining Londondagi yigʻilishida taʼsis etilgan. Unga 2006- yili dekabr oyi holatiga 164 ta mamlakatning milliy standartlashtirish tashkilotlari ISO aʼzosi⁵dir. Hozirgi kunga qadar ular tomonidan 17000 dan ortiq turli xalqaro miqyosdagi standartlar ishlab chiqilgan, Oʻzbekiston Respublikasi nomidan ISO vakili – Oʻzbekiston Respublikasi «Oʻzstandart» agentligi hisoblanadi). SMT uchun moʻljallangan ISO 9000 seriya standartlarining tarixi 1987- yildan, yaʼni uning birinchi tahriri nashr qilingan kundan boshlanadi. ISO 9000 standartlarining shakllanishi, sifatni boshqarish jarayonlari rivojlanishining mantiqiy natijasi boʻldi. Bu rivojlanish, korxonalarning umumiy boshqaruvi doirasida ayrim elementlarning tugʻilishi va taraqqiy etishidan tortib, to elementlarning bir-biriga singib ketishi va sifatni kompleks, yaʼni har tomonlama boshqarishga oʻtishni ham qamrab oldi.

ISO 9000 seriya standartlari qabul qilingach, sifatni kompleks boshqarishning maʼlum darajasi belgilab berildi. U sifatni samarali boshqarishni taʼminlab, ISO 9000 seriyali standartlarining barcha zarur elementlari, hamda korxona ixtisoslashuvi uchun qoʻshimcha talab

¹ Эдвардс Деминг и философия управления качеством. <http://quality.eup.ru/MATERIALY/guru.htm>

² Государственный стандарт РФ ГОСТ ИСО 9000-2001 «Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь».

etilgan elementlarni ham, korxonaning ish amaliyotiga joriy etilishi kerakligini shart qilib qo'yadi va bu bilan buyurtmashiga sifat kafolatini beradi. ISO 9000 standartlari va SMTni joriy etish konsepsiyasi korxonalarning faoliyat turiga ham, katta-kichikligiga cheklovlar qo'ymaydi.

Ushbu standart muvaffaqiyatli biznes yuritishning xalqaro e'tirof etilgan usullarining qisqacha tasnifidir. U muvofiqlik sertifikatini olish uchun bajarilishi zarur bo'lgan minimal talablar shaklida bayon etilgan³.

ISO standartlari turkumining universalligi shundaki, ularda har bir mahsulot va xizmatlarning har bir turiga bo'lgan mutlaq o'lchovli mezonlar qo'yilmaydi (masalan, mahsulotning texnikaviy ko'rsatkichlari talabi). Buning iloji ham bo'lmasdi, chunki sifat – mahsulot va xizmatlarning insonlar ehtiyojlarini qondira olish xususiyati, inson ehtiyojlari esa – bitmas-tuganmas va o'zgaruvchandir. ISO 9000 standartlari turkumi faqat sifat tizimining ishlashi metodologiyasini aniqlab beradi, tizim esa o'z navbatida korxona tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulot va xizmatlarning yuqori sifatini, boshqacha qilib aytganda – iste'molchilarning talabini yuqori darajada qanoatlantirishini ta'minlaydi.

1987- yil 9000 seriyali ISO standartlarining beshtasi nashr etilgan: ISO 9000, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 va ISO 9004. 1986- yilda esa, sifat ta'minoti sohasidagi ISO 8402 atama va tushunchalarning uch tildagi lug'ati ishlab chiqilgan. ISO 9000 standarti esa, 9000 seriyali ISO standartlaridan qaysisini tanlash va qanday qo'llash bo'yicha yo'riqnomani o'z ichiga olgan. ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari (—sifatni ta'minlash modellaril, deb ham ataladi) mahsulot hayotiy siklining turli bosqichlari uchun mo'ljallangan, sifat tizimiga qo'yilgan me'yoriy talablardan iborat bo'lib, mahsulot ishlab chiqaruvchining sifat tizimini baholashning, shu jumladan, bu tizimni sertifikatlashning me'yoriy bazasi bo'lgan:

- ISO 9001. To'liq ishlab chiqarish jarayonining sifat tizimi – yangi turdagi mahsulotlarni loyihalash, ishlab chiqarish va sotishdan tortib, tayyor mahsulotga texnik xizmat ko'rsatishni o'z ichiga oladi;

- ISO 9002. Loyihalashtirishni o'z ichiga olmagan ishlab chiqarish jarayoni uchun, ya'ni, an'anaviy mahsulotni chiqarish uchun mo'ljallangan sifat tizimi;

³ ИСО 9001 Разработка, внедрение, сертификация, улучшение системы менеджмента качества. Практическое руководство для специалистов по качеству. С-Петербург. ООО —Издательство Форум Медиа, август 2006 г.,

1.3-банд,

- ISO 9003. Faqat tayyor mahsulot nazoratini amalga oshiruvchi tashkilotlarga (ishlab chiqarish jarayoni bunga kirmaydi) mo'ljallangan sifat tizimi, masalan: savdo tashkilotlari va vakolatxonalari;

ISO 9001 modeli eng umumiy bo'lib, boshqa ikki sifat modellarining ham talablarini o'z ichiga olgan. ISO 9004 standarti sifat tizimiga bo'lgan talablarni izohlovchi yo'riqnomalardan iborat bo'lib, korxonada sifat tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish uchun mo'ljallangan.

2000- yil 15- dekabrda 9000 seriyali ISO standartlarining yangi tahriri rasman nashr etildi. Standartlar to'plami endi 4 ta asosiy standartdan iborat:

1. ISO 9000:2000 —Sifat menejmenti tizimlari. Asosiy qoidalar va lug'atl – sifat menejmenti tizimlarining asosiy qoidalari va SMT atamalarini izohlaydi.

2. ISO 9001:2000 —Sifat menejmenti tizimlari. Talablarl – sifat tizimlari uchun minimal zarur bo'lgan talablar majmuini joriy qilib, sertifikatlash va audit maqsadlarida qo'llaniladi.

3. ISO 9004:2000 —Sifat menejmenti tizimlari. Faoliyatni yaxshilash bo'yicha tavsiyalarl - korxonalarning samaradorligini oshirishga qaratilgan sifat menejmenti tizimlarini yaratish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalardan iborat.

4. ISO 19011 —Sifat menejmenti tizimini tekshirish va atrof-muhitni himoyalash bo'yicha yo'riqnomalarl.

Standartlarning avvalgilaridan farqi shundaki, endi SMTning talablari korxonalarning turi bo'yicha ajratilmaydi: avvalgi tahrirlardagi ISO 9001, 9002, 9003 standartlari yagona ISO 9001:2000 miqyosida jamlangan.

Standartlarni qayta ko'rib chiqishda ishchi guruhlar bozor talablariga muvofiq holda quyidagi vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yadilar:

- Standartlarda ularni qo'llashning ilg'or amaliy tajribalarini aks ettirishni ta'minlash;
- Standartlarning muvofiqligi va stabilligini ta'minlash;
- Ularning katta-kichikligi, qaysi tarmoqqa tegishli ekanligi, qanday mahsulot ishlab chiqarilishidan qat'iy nazar kompaniyalar tomonidan standartlarning qo'llanishiga imkon berish.

Uchinchi xususiyat ko'rsatadiki, ISO 9000 seriya standartlari negizidagi SMT, mahsulot hayotining bozor ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, to belgilangan talablarni to'liq qondirishgacha bo'lgan barcha bosqichlari hamda jarayonlariga ta'sir etadi. Bu mahsulotning oliy sifati va xarajatlar kamayishi garovidir. ISO 9000 standartlarining dastlabki tahrirlariga qiyoslaganda, mahsulot hayotining o'ziga xos bosqichlari (ilk nomi - —sifat xalqasil) 2000- yil tahririda to'ldirildi, aniqlashtirildi va kengaytirildi.

Nazorat savollari:

1. ISO 9004-87 Sifat sistemasining elementlari o'z ichiga nimalarni oladi?
2. Sifatni ta'minlash modeli deganda nimani tushunasiz?
3. ISO 9001-87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
4. ISO 9002 - 87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
5. ISO 9002 -87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?

5-MAVZU: MAHSULOT SIFATI VA SIFATNI BOSHQARISH SISTEMASI

Yengil sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri ISO 9001 seriyasidagi standartlar bo'yicha sifatni boshqarish sistemasini joriy etishdir.

Korxonaning sifat sohasidagi siyosatiga asosan bo'lim va jarayon rahbarlari sifat sohasidagi maqsadini ishlab chiqadilar, maqsadlarga erishish bo'yicha choratadbirlar tuzadilar, bu tadbirlar bajarish uchun mas'ul shaxslar, ularning kutiladigan natijalari va bajarilish muddatlari belgilanadi. Tadbirlar yuzacidan oldindan harajatlar cmetaci tuziladi, moliyaviy mablag' ajratish imkoniyatlarini tahlil qilish uchun yuqori rahbariyatga havola etiladi. Bu masala ijobiy hal qilingan taqdirda, bu maqsadlar tasdiqlash uchun korxona bosh direktoriga jo'natiladi. Moliyalashtirish masalaci ijobiy hal qilinmasa, ishlab chiqilgan maqsadlar jarayon va bo'limlar rahbarlariga tegishli o'zgartirishlar kiritish (korrektirovka qilish) uchun qaytariladi.

Sifat sohasidagi maqsadlar tasdiqlangandan keyin, jarayon rahbarlari ularga erishish uchun chora-tadbirlar tuzishni boshlaydilar. Natijada, ishlab chiqilgan choratadbirlar korxonaning

tuziladigan biznes-rejasi uchun asos bo`lib xizmat qiladi va korxona bosh direktori tomonidan tasdiqlanadi. Agar ijobiy hal qilinmasa, biznes-reja reja-iqtisod bo`yicha javobgar - korxona bosh direktoriga tasdiqlash uchun yuboriladi.

Ijroni nazorat qilishda ko`zda tutilgan biznes-rejani bajarish uchun korxona bosh direktori moliyaviy mablag` qidiradi. Bular bo`lishi mumkin: o`zining aylanma mablag`lari, investitsiyalar va x.k. tadbirni bajarilishining uctidan nazorat jarayonlar rahbarlari zimmasida bo`ladi, ular korxona bosh direktoriga har oyda, har chorakda yozma ravishda hisobot berib turadilar.

O`lchash, tahlil ko`rsatishini baholash CMTning faoliyat ko`rsatishini baholash maqsadida rahbariyatni sifat bo`yicha vakili ichki auditlarni rejalashtirish va ularni o`tkazishni tashkil qilish uchun ma`suldir.

Ichki auditlarni rejalashtirish va o`tkazish "Ichki auditlarni boshqarish" protseduraci (CTP-3)ga muvofiq o`tkaziladi. CMTning yaroqliligini va samaradorligini namoyon qilish uchun va tizimni doimo yaxshilashni amalga oshirish imkoniyatlarini baholash uchun korxonaning rahbariyati tegishli ma`lumotlarni aniqlashi, ularni to`plashi va tahlil qilishi kerak.

Tahlil uchun ma`lumotlarni o`z vaqtida taqdim etilishini ta`minlash uchun jarayonlar rahbarlari mas`uldirlar. Ular tomonidan quyidagi ma`lumotlar tahlil qilinadi:

- iste`molchilarning qanoatlanganligi;
- jarayonlar tavsifi;
- mahsulotning muvofiqligi;
- yetkazib beruvchilarning tahlili.

Iste`molchilarning qanoatlanganligi tahlilini korxonaning iste`molchilari talablariga muvofiqligiga taalluqli ma`lumotlarni nazorat osti olish kerak. Bu ma`lumotlar SMT faoliyati ko`rsatkichlari bo`lishi ham mumkin va iste`molchilarning qanoatlanganligini oshirish bo`yicha tashkilotning maqsadlaridan darak beradi. Iste`molchilar qanoatlanganligining tahlili davriy yoki muntazam ravishda o`tkazib turilishi mumkin.

Jarayonlar tavsifi tahlilini jarayonlar rahbarlari o`z jarayonlari bo`yicha mahsulot sifatiga ta`sir qiluvchi belgilangan mezonlarni baholash bo`yicha ma`lumot taqdim etishi va jarayon faoliyati bo`yicha hisobot tuzishlari lozim.

Mahsulotning muvofiqligi tahlilida yengil sanoat korxonaci mahsulotga taalluqli talablarni aniqlashi va bunda quyidagilarni hisobga olishi lozim:

- iste`molchilarning mahsulotga talablarini;
- iste`molchilar tomonidan qo`yilmagan, ammo zarurat tug`ilganda ma`lum jarayonlarda ishlatilib qolishi mumkin bo`lgan talablarni;
- korxona tomonidan belgilangan boshqa har qanday qo`shimcha talablarni.

Mahsulotning talablarga muvofiqligining tahlilidan ko`zlangan maqsad – mahsulotlarni yetkazib berishning samaradorligini va mahsulotga quyilgan talablarga erishilganligini tahlil qilishdan iborat.

Mahsulot muvofiqligining tahlili o`tkazilganda quyidagilar hisobga olinishi shart:

- ma`lum bir muddatda jami qancha mahsulot yengil sanoat asosida yetkazilgan, shu jumladan, talablardan og`ishlar bilan qancha?
- nomuvofiq mahsulotning kamchiligini bartaraf etish uchun qancha resurs(moliyaviy, energetika, inson resurslari va x.k) talab qilindi?
- mahsulotning u yoki bu ko`rsatkichlari bo`yicha nechta reklamatsiya tushgan?
- mahsulotning nomuvofiqliklari kelib chiqish sabablari qancha?
- sotish darajasi kamaymokdami va x.k

Yetkazib beruvchilarning tahlilini amalga oshirishda korxona mahsulot, jixoz, uskuna, ma'lumot va hokazo bilan ta'minlovchi yetkazib beruvchilarga, ularni baholash uchun mezonlarni aniqlashimiz lozim. Bunda quyidagi ma'lumotlar tahlil qilinishi zarur:

- yetkazib beruvchilar tez-tez nomuvofiq mahsulot jo'natadilarmi?
- yetkazib beruvchilar doimo mahsulotni o'z vaqtida yetkazib beradilarmi?
- qaysi mahsulotning yetkazib beruvchilari kam?
- mahsulot etishmovchiligining sababi nimada?
- nechta ma'qullangan yetkazib beruvchilar mavjud va x.k.

Jarayonlar rahbarlari sifat bo'yicha maqsadlarning bajarilishini davriy ravishda tahlil qilib boradilar, shuningdek ajratilgan pul mablag'lariga muvofiq tadbirlarning bajarilishi ham tahlil qilinadi.

Korxona bosh direktori korxonaning moliyaviy samaradorligini tahlil qiladi, qo'yilgan maqsadlarni bajarish va unga erishish uchun moliyaviy mablag'larning o'z vaqtida ajratilishini kuzatib turadi. Bu ma'lumotlarning hammasi CMTni tahlil qilish uchun korxona yuqori rahbariyatiga kelib tushadi. Rahbariyat CMTning samaradorligini va uzluksiz takomillashuvini ta'minlash maqsadida ma'lumotlarni davriy ravishda tahlil qilib boradi.

Yuqori rahbariyat, rahbariyatning sifat bo'yicha vakili bilan birgalikda tahlil uchun ma'lumotlarni ahamiyatlilik darajasini hisobga olgan holda, taqdim etish muddatlarini belgilaydi, ammo bir yilda bir martadan kam bo'lmasligi kerak.

CMTni yuqori rahbariyat tomonidan tahlili yozuvlari bo'lib, sifat tizimi tahlil qilingan yig'ilish bayonnomalari hisoblanadi, bunda yig'ilish o'tkazilgan cana va qabul qilingan qaror ko'rsatiladi.

3.1-jadval

Rejalashtirish va boshqarish jarayonining chiqish parametrlari

Qaysi jarayonga, bo'linmaga, tashkilotga	Chiqish ma'lumotlari parametrlari	Chiqish ma'lumotlarini taqdim qilish uchun ma'cul shaxs	Chiqish ma'lumotlar uni taqdim qilish shakllari	Chiqish ma'lumotlarini taqdim qilish davriyligi
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Sifat sohasidagi maqsadlarni bajarish	Bosh direktor	Buyruqlar, tadbirlar	Doimo
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Audit natijalari bo'yicha nomunofiqliklar conini kamaytirish	Bosh direktor	Buyruqlar, tadbirlar	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Potensial muommolarni bartaraf etish bo'yicha oldini oluvchi amallarning to'g'rilovchi	Bosh direktor	Buyruqlar, tadbirlar	Reja bo'yicha

	amallarga nisbati			
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Mahsulot samaradorligini oshirish	Bosh direktor	Yillik reja biznes- reja	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	O'zlashtirilgan yangi texnologiyalar conining oshishi	Bosh direktor	Biznes reja	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Yangi ishlab chiqarishni tashkil etish. Yangi mahsulot turi Yengil sanoatini o'zlashtirish	Bosh direktor	Biznes reja	Reja bo'yicha
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Iste'molchilar qanoatlanganligini oshirish	Bosh direktor	Biznes reja	Yarim yillik hisobot
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish	Bosh hisobchi	Biznes reja	Yarim yillik hisobot

Tahlil natijalari quyidagilarga qaratilgan barcha qaror va amallarni o'z ichiga olishi lozim:

- CMT va uning jarayonlari samaradorligini yaxshilash;
- iste'molchilar talablari asosida mahsulotni yaxshilash; - resurslarga bo'lgan ehtiyoj.

3.2-jadval

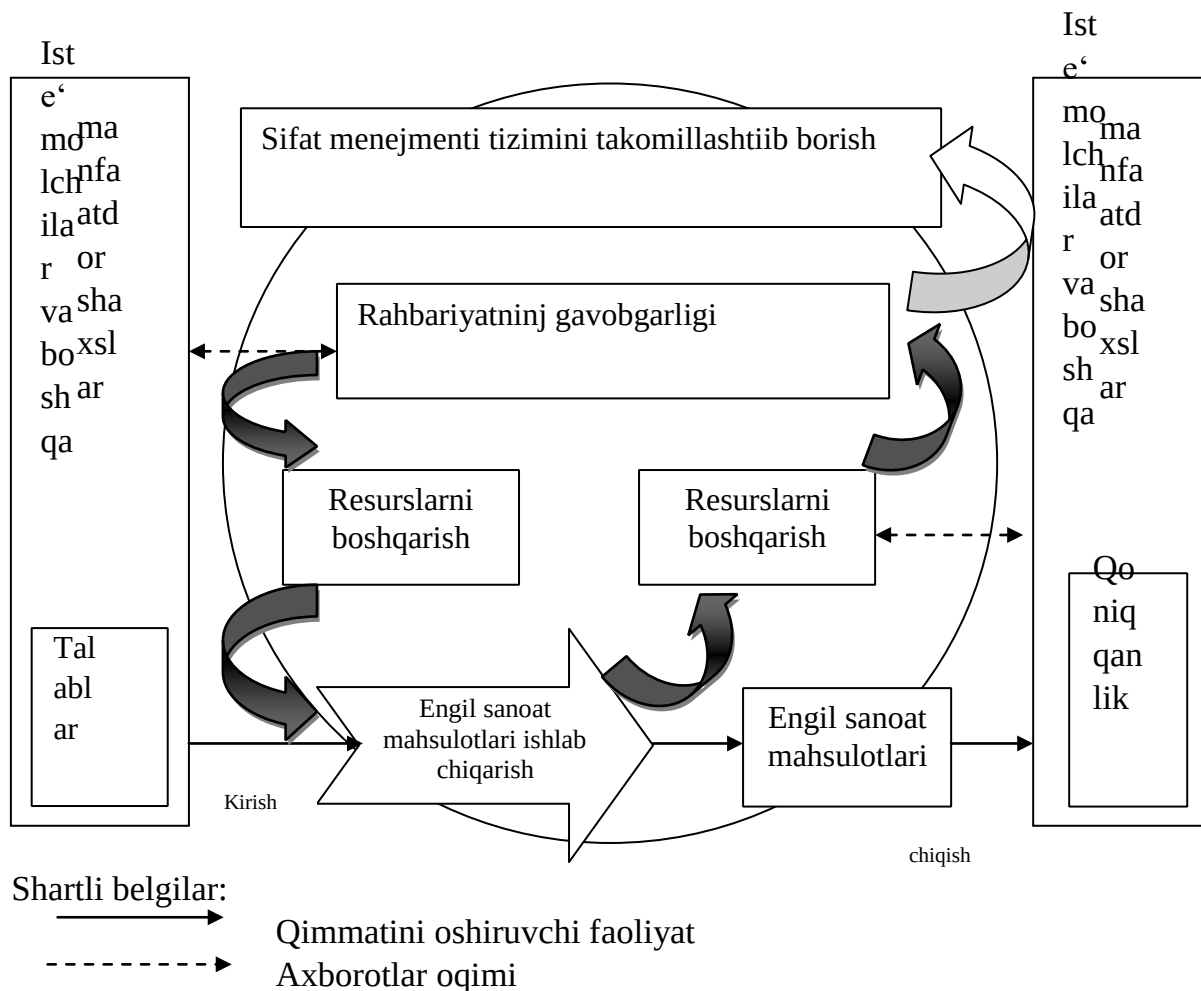
Rejalashtirish va boshqarish jarayonining kirish parametrlari

Qaysi jarayonga, bo'linmaga, tashkilotga	Kirish ma'lumotlari parametrlari	Kirish ma'lumotlarini taqdim qilish uchun ma'cul shaxs	Kirish ma'lumotlar uni taqdim qilish shakllari	Kirish ma'lumotlarini taqdim qilish davriyligi
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Sifat sohasidagi ciyocat va maqsadlarning bajarilishini tahlil qilish	Bosh direktor	Hisobot	Reja bo'yicha (kamida yilda 1 marta)
Barcha jarayonlar va bo'limlarga	Audit tekshiruv natijalari	Bosh direktor	Hisobot (audit natijalari bo'yicha)	Reja bo'yicha (kamida yilda 1 marta)

Barcha jarayonlar va bo`limlarga	Iste'molchilarning akc aloqa	Bosh direktor	Hisobot (anketa tarqatish natijalari bo'yicha)	Har chorakda
Barcha jarayonlar va bo`limlarga	Yengil sanoat qilinayotgan mahsulotning va mahsulotning standart talablariga muvofiqligi	Bosh direktor	Hisobot (chorak yakuni bo'yicha)	Har chorakda
Barcha jarayonlar va bo`limlarga	CMTga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'zgartirishlar (takliflar, tavsiyalar)	Barcha jarayonlar va bo`lim rahbarlari	Ixtiyoriy shaklda	Zarurat tug'lganda

Rejalashtirilgan tavsiflarga yerishganlik bo'yicha jarayonning natijaliligi tahlili jarayon rahbari tomonidan o'tkaziladi. Tahlil natijalari yuqori rahbariyat tomonidan CMTning faoliyati va uning samaradorligini tahlil qilishi uchun korxona rahbariyatining sifat bo'yicha vakili hisobotiga qo'shilishi kerak. Belgilangan tavsiflar bajarilmagan taqdirda, jarayon rahbari uni yaxshilash bo'yicha o'z tavsiyalarini yozma ravishda bildirishi lozim. Natijalilik tavsifining bajarilmasligiga asosiy sabablar quyidagilar bo'lishi mumkin:

1. Jarayondagi asosiy funksiyalar yoki mezonlarning yetarli aniqlanmaganligi;
2. Mezonlarni bajarish yoki ularni nazorat qilishda noto'g'ri usullarning qo'llanilishi;
3. Jarayonlarning kirish ko'rsatkichlari belgilangan talablarga javob bermasligi.

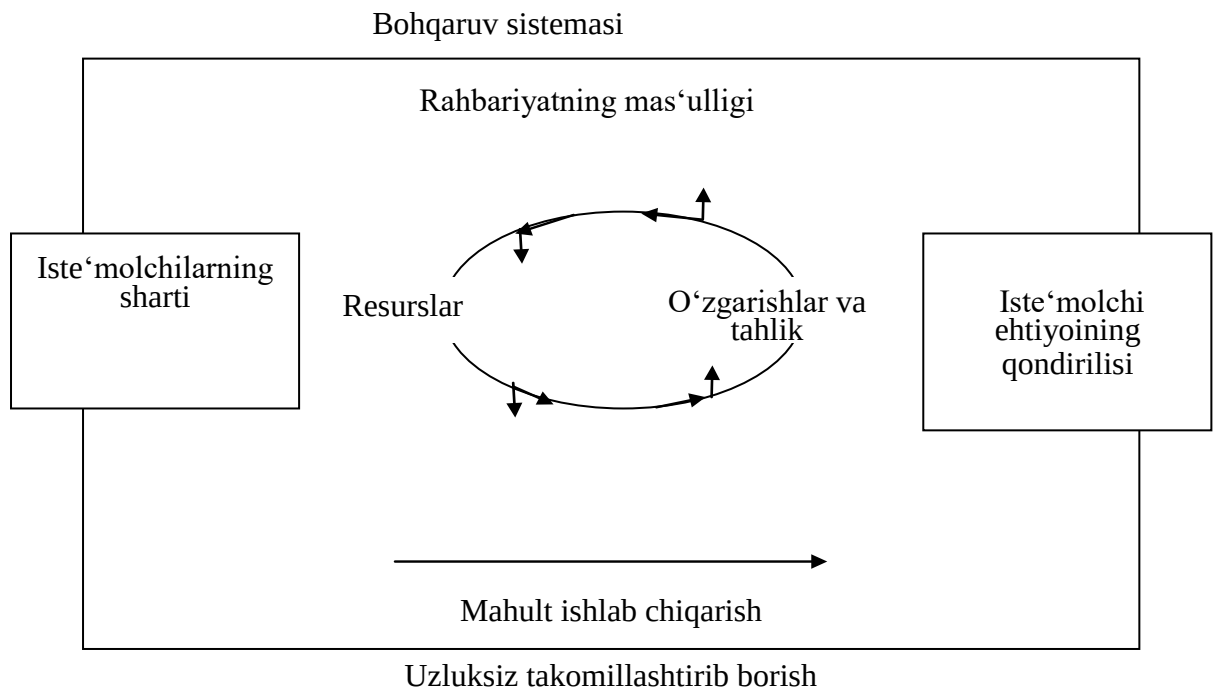
3.1- rasm. Jarayonli yondoshuvga asoslangan sifat menejmenti tizimining modeli

Natijalilikning barcha belgilangan tavsiyalariga erishilgan hollarda jarayon rahbari uning samaradorligini oshirish bo'yicha o'z takliflarini beradi, ya'ni kanday qilib eng kam harajat bilan belgilangan tavsiflarga erishiladi, ajratilgan moliyaviy va inson resurslaridan ratsional foydalanish va hokazo.

Hozirgi kunda yengil sanoat korxonalarida tarmoq standartlariga, me'yoriy hujjatlarga va texnikaviy shartlarga asoslangan sifatli yengil sanoat mahsulotini ishlab chiqarishga qaratilgan kompleks sifatni boshqarish sistemasi joriy etilgan.

Bizning fikrimizcha, jaxon standartlariga javob beradigan yengil sanoat mahsulotini ishlab chiqarish uchun yengil sanoat korxonalariga ISO 9001 seriyasidagi jahon standartlariga asoslangan sifat menejmenti sistemasini joriy etish maqsadga muvofiq.

ISO 9001 standartlari yordamida yengil sanoat korxonalarida mahsulot ishlab chiqarish faoliyatining mo'tadilligini, ularning o'zaro bir-biriga muvofiqligini ta'minlash, sifatni ta'minlash va iste'molchining ishonchiga erishish orqali korxonaning salohiyatini oshirishga erishish mumkin.

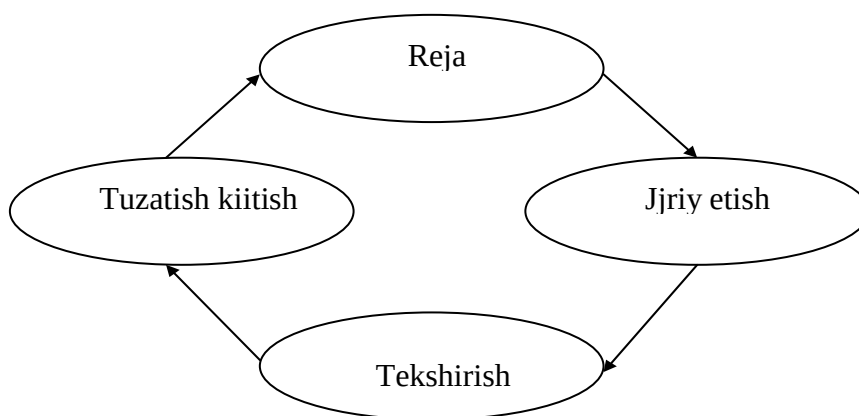

3.2-rasm. Yengil sanoat korxonalarida jarayonlar bo'yicha yondashuv sxemasi Sifat menejmenti sistemasini joriy etish uchun korxonada jarayonlar bo'yicha yondashuvga asoslanish kerak. Jarayonlar bo'yicha yondashuvning mohiyati shundaki, mahsulot ishlab chiqarishda eng muhim omil bo'linmalar emas, balki jarayonlardir. Jarayonlar bo'yicha yondashuv quyidagi savollarni yoritib berishi kerak:

-turli bo'linmalar bitta ishni bajarishda qay darajada takroran ishtirok etadilar?
 -kim mas'ulligi to'liq aniq bo'lmagan muammolarni hal etishda qay darajada ishtirok etadilar?

-turli bo'linmalar xodimlari o'rtasida muammolar qay darajada tez-tez bo'lib turadi?

Jarayonlar bo'yicha yondashuv asosida biz doimiy ravishda jarayonning ichki auditni amalga oshirishimiz, ishlab chiqarilayotgan mahsulotning jarayonga muvofiqligini tahlil qilishimiz, shuningdek jarayon iste'molchilarining ehtiyojini qanoatlantirish darajasini tahlil qilishimiz zarur. Bu ishlarning amalga oshirilishi, shuningdek korxona ish faoliyati ko'rsatkichlarini, sifat jihatdan ko'rsatkichlarini yaxshilash, va uning raqobatbardoshligini oshirishni ta'minlaydi.

3.3- rasm. Sanoat korxonalarida jarayonlarni uzluksiz takomillashtirib borish sxemasi

Tashqi auditning va korxona rahbariyati tomonidan tahlil ishlarining amalga oshirilishi jarayonlarni uzluksiz ravishda takomillashib borishini ta'minlaydi (CHizma- 3.3). Chizmadan

ko`rinib turibdiki, har qanday rejani ishlab chiqqandan so`ng joriy etish kerak. Rejalarni joriy etish vaqtida albatta uni tekshirish va ma`lum tuzatishlar kiritish zarur. Jarayonlarini korxona ma`muriyati tomonidan tahlil qilinishi ham sifat menejmenti sistemasining yana bir muhim tomonlaridan hisoblanadi.

Sifat menejmenti sistemasini korxonada joriy etish uchun boshqaruvga nisbatan sistemali yondashish kerak. Ushbu yondashuvning mohiyati shundan iboratki, barcha muammolar bir butunlikda, bitta sistema chegarasida, o`zaro bog`liqlikda ko`rib chiqiladi.

Sifat menejmenti sistemasining yana asosiy shartlaridan biri, qarorlar chiqarishda aniq faktlarga asoslangan holda qaror chiqarishdir. Ushbu yondashuvning mohiyati shundaki, qarorlar tasodifiy bo`lmasligi kerak. Biz har bir holatni chuqur tahlil qilib, konkret ma`lumotlar asosida tahlil qilishimiz kerak va faqat shundan keyingina qaror qabul qilishimiz lozim.

Sifat menejmenti sistemasini yengil sanoat korxonalariga joriy etish uchun yyetkazib beruvchilar bilan yaxshi munosabatlarni o`rnatishimiz kerak. O`zaro manfaatdorlik munosabatlarning o`rnatilishi, ya`ni yetkazib beruvchilarni to`liq baholash, raqobat varaqlarni yuritish, ma`qullangan yetkazib beruvchilar ro`yxatini tuzib borish, yyetkazib beruvchilarni qayta baholashni olib borish, shuningdek yetkazib beruvchilarning rivojlanishiga yordamlashish imkoniyatlarini qidirish ushbu sistemaning asosiy momentlaridan hisoblanadi.

Yuqorida ko`rib chiqilgan, asosiy momentlar asosida sifat menejmenti sistemasining umumiy holatlarning ishlab chiqishga kirishamiz.

I. Umumiy holatlar

a) Jarayonlarni aniqlash:

Korxonada qanday jarayonlar bo`lishi mumkin?

- marketing;
- rejalashtirish;
- yangi mahsulotlar yengil sanoatini loyihalashtirish;
- ta`minot;
- omborxona ishlarini tashkil yetish;
- sifatni nazorat qilish;
- kadrlar bilan ishlash jarayoni;
- yordamchi jarayonlar;
- tayyor mahsulotni omborlashtirish;
- sotish;
- sotishdan keyingi xizmat ishlab chiqarish.

II. Umumiy holatlar

Sifat menejmenti sistemasi yordamida aniqlashtirish, hujjatlashtirish, joriy yetish va boshqarish zarur.

b) Jarayonlarning o`zaro bog`liqligi va ketma-ketligini aniqlash: - jarayonlar qanday faoliyatlar yoki hujjatlar bilan o`zaro bog`langan;

- u yoki bu ma`lumot (hujjat) qanday ko`rinishda taqdim yetiladi;
- ma`lumotni (hujjatni) kim taqdim yetadi;
- qanday ma`lumot (hujjat) jarayondan olinadi;
- ma`lumot (hujjat) qanday jarayonga jo`natiladi;

s) Ushbu jarayonlarni to`g`ri bajarish uchun usullar va mezonlarni aniqlash.

Jarayonlarning mezonlari bu – jarayonlarning aniq funksiyalari bo`lib, ularning bajarilishi jarayonning sifatiga ta`sir ko`rsatadi.

Jarayonlarning asosiy mezonlari bo'lib, mahsulotni o'z vaqtida sotilishi, mol yetkazib beruvchilarni sinchiklab tanlash va sotib olinayotgan mahsulotlarning sifati ko'rsatkichlari xizmat qiladi.

Bu mezonlarni baholash uchun taqqoslash va statistik nazorat metodlaridan foydalaniladi.

d) Kerakli ma'lumotlar va resurslar bilan ta'minlash:

- ishchi resurslari;
- infratuzilma;
- Yengil sanoat mahsuloti ishlab chiqarish muhiti; e) Jarayonlarni kuzatish, o'lchash va tahlil qilish:
- ichki audit;
- mahsulotni tahlil qilish;
- ma'lumotlarni tahlil qilish;
- korxona rahbariyati tomonidan tahlil qilish.

Natijada sifat menejmenti sistemasini yaxshilash imkoniyatlari aniqlanadi.

i) Rejalashtirilgan tadbirlarni bajarish va jarayonlarning mahsuldorligini doimiy yaxshilash. Bunda doimiy ravishda ichki auditni amalga oshirish, ma'lumotlarni tahlil qilish, tegishli tuzatishlar kiritish va oldini olish choratadbirlarini amalga oshirish kerak.

3.3-jadval

Sifat menejmenti sistemasini joriy etish ishlarini bajarish metodlari va mezonlari

Mezon	Metod
Mahsulotning o'z vaqtida sotib olinishi	Taqqoslash metodi: sotib olish bo'yicha jurnal joriy etish. Har haftada kengashlarda nazorat qilib borish.
Yetkazib beruvchilarni sinchiklab tanlash (narxi bo'yicha, yetkazib berishi, haq to'lash va boshqalar).	Taqqoslash metodi: raqobat varag'ini tuzish
Sotib olinayotgan mahsulot sifati	Statistik nazorat: kirish nazorati

Sifat menejmenti sistemasini joriy etishda tashqi jarayonlarni aniqlash va ularni ham boshqarish zarur. Boshqarish siyosatini ishlab chiqish, maqsad va vazifalarni belgilash texnikaviy shartlarni, texnologik reglamentlarni, qo'shimcha instruksiyalarni va boshqa tashqi hujjatlarni ishlab chiqish zarur.

Korxonaga SMTni joriy etish bir qator harajatlarni yuzaga keltiradi. Eng ko'p tarqalgan harajatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- hujjatlar tizimini yaratish;
- maslahatchilik xizmat haqi;
- xodimlarni ISO 9000 seriya standartlari tamoyillariga o'rgatish;
- SMTni joriy etish uchun qo'shimcha xodimlarni yollash;
- ishlab turgan xodimlarning SMTni joriy etishga sarflaydigan vaqtinchalik harajatlari;
- sertifikatсион audit haqi;
- axborot texnologiyalariga qo'shimcha investitsiyalar (ehtimol, yangi dasturiy ta'minotni sotib olish uchun). SMTni joriy etish va sertifikatlashga ketadigan harajatlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Hujjatlar tizimini yaratish SMTni yaratishda eng ko'p uchraydigan

qiyinchiliklardan biridir. Bu fakt ISO 9000 seriya standartlarining avvalgi tahririga ko`proq taalluqli bo`lib, unda sifat tizimining 20 ta element bo`yicha muvofiqligini tasdiqlash kerak edi. Yangi tahrir tashkilot hujjatlarini tayyorlashga puxta yondoshishga va SMTning unumli ishlashini namoyish etish uchun zarur bo`lgan hujjatlarning minimal sonini ishlab chiqish uchun imkon beradi. Shunga qaramay, hujjatlar tizimini ishlab chiqish, ISO 9000 xalqaro standartlari asosidagi SMTni joriy etish jarayoniga xos bo`lgan xususiyatlardan biri bo`lib qoladi.

Xodimlarni ISO 9000 standartlariga o`rgatish ko`p harajatlarni talab qiladi. Bu masalaga kam e`tibor qaratilsa, xodimlar yoki SMTni joriy etilishiga loqaydlik bilan qaraydilar, yoki unga hatto to`sqinlik ham qilishlari mumkin. SMTni joriy etilish va sertifikatlashning muhim qiyinchiliklaridan biri – xodimlarning uyushib ishlamasligi hisoblanadi.

Hujjatlarni yuritishdan tashqari, SMT talablari va tamoyillarini amalga oshirish uchun ham qo`shimcha xodimlar jalb etilishi mumkin. Odatda, SMTni kiritish mijozlar to`g`risida batafsil axborot yig`ishga, jarayonli yondoshuvni amalga oshirishga, mahsulotning sifatini doim yaxshilashga turtki beradi. SMTni joriy etish ko`pincha korxonaning tashkiliy tuzilmasida alohida sifat xizmatini tashkil qilishga olib keladi.

Xodimlarning vaqtinchalik harajatlari SMTni muvaffaqiyatli joriy qilish va sertifikatlash uchun zarur to`lovdir. SMT butun korxona faoliyatiga ta`sir etishini inobatga olib, har bir xodim faoliyat samaradorligini oshirish va mahsulot sifatini yaxshilash borasidagi umumiy ishga u yoki bu darajada jalb etiladi. Joriy etishning ushbu bosqichida xodimlar korxonada amalga oshirilayotgan o`zgarishlarda ishtirok etmasalar, keyinchalik SMTni to`g`ri qabul qilmasliklari, natijada esa ushbu tizim foyda bermay qolishi mumkin.

ISO 9000 seriya standartlari talablariga muvofiq SMTni ishlab chiqish jarayoni vaqtning katta davrini o`z ichiga olishi sababli, mazkur omil sertifikatlashning harajatli jihatini ko`rib chiqishda o`ta muhim sanaladi. Turli korxonalarning tajribasi dalolat berishicha, ro`yxatga olish jarayoniga odatda 12 oydan 18 oygacha vaqt sarflanadi. Mavjud sifat tizimining etukligi, sabablar darajasi, qabul qilingan yondoshuv, mavjud hujjatlarning holati va jalb qilingan resurslar kabi omillarga ko`ra, bu davr o`zgaradi. Qisqa muddat ichida tizimga katta o`zgarishlar kiritish, odatda chalkashliklarga, barcha ish qatnashchilarining noto`g`ri tushunishiga va harakatlarining qovushmasligiga olib keladi.

6-MAVZU: STANDARTLASHTIRISH VA MAHSULOT SIFATI

Sifatni boshqarishda standartlashtirish

70-80 yillarga kelib ko`p davlatlarning olimlari va mutaxassislari faqat tayyor mahsulot sifatini tekshirish yo`li bilan sifatga kafolat berib bo`lmaydi degan xulosaga keldilar.

U ancha avvalroq bozor talablarini o`rganish jarayonida, loyihalash va konstruktorlik ishlari jarayonida, ishlab chiqarishning barcha jabhalarida jamlangan mahsulot va materiallarni ta`minlovchilarni tanlashda va albatta, mahsulotni olishda, texnik xizmat ko`rsatishda va ishlatib bo`lgandan so`ng utilizatsiya qilishda ta`minlanishi lozim.

Bunday kompleks yondoshish bozorni o`z talabini aniqlashdan boshlanib va o`z ichiga chiqarilayotgan mahsulotni takomillashtirish, ishlab chiqarishga tayyorlash, ishlab chiqarish, sotish

va eng kam xarajatlarda sifatni ta'minlash bozor kon'yukturasini hisobga olib «qayta aloqa» va rejalashtirishning foydali sistemasi asosidagi yopiq jarayonni yaratishni ta'minlaydi.

Mahsulotning sifatini pastligi (raqobatbardosh emasligi) – bu abstrakt kategoriya bo'lmay balki korxonaning yashovchan emasligiga aniq asosdir. SHuning uchun sifat muammosi endilikda strategik muammodek anglanadi.

Mahsulotning raqobatbardoshligini oshirish tartibini qurayotib, korxonalar quyidagi oldinga qo'yilgan maqsadlarga ega bo'lishi kerak:

1. Mahsulot sifatining bozor talabi va aniq xaridor talabiga muvofiq kelishi;
2. Mahsulotning sotib olish, yetkazib berish va foydalanish xarajatlari yig'indisini kamaytirish;
3. Xaridor istagan muddatga yetkazishni amalga oshirish;
4. Korxonaning bozorda yuqori mavqeini yaratish va korxonaning mustahkam hamkor sifatida tasdiqlaydigan dalillarni keltira bilish.

Korxonaning o'z maqsadiga erishish qobiliyati, chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligini ta'minlash, undagi boshqarish va tashkil etish tartibi – sifatni boshqarish tartibidan aniqlanadi.

Sifatni boshqarish tartibi – firmada amal qilinayotgan va foydali texnik, boshqarish usullarini o'z ichiga olgan, insonlar va mashinalarning o'zaro munosabatini eng yaxshi va eng qulay usullarni ta'minlagan va shuningdek sifat uchun qilingan xarajatlarni tejash, ma'lumotlarni berishni o'zida namoyon etadigan kelishilgan ish qurilishidir.

Jahon tajribasi va faqat amaldagi sifatni boshqarish tartibini umumiy belgilarini, balki har birida qo'llanishi mumkin bo'lgan prinsip va usullarni barpo etadi. hozirgi vaqtda konseptual farqlarni o'z ichiga olgan ba'zi sifatni boshqarish tartibini uch darajasini ajratish mumkin:

- 9000 seriyasidagi ISO standarti talablariga muvofiq sistemalar
- umumfirma sifatni boshqarish sistemasi (TQM umum sifatni boshqarish-Total Quality Management).
- Milliy mezon va sifat bo'yicha xalqaro (regional) mukofot va diplomlar sistemasi.

Standartlashtirish - haqiqatda amalga oshirilayotgan yoki potensial masalalarga nisbatan ko'plab marta foydalanish uchun ma'lum shartlarni o'rnatish orqali optimal darajada tartibga solishga erishishdir.

Bizning respublikamizda standartlashtirish ishlari bilan Uzdavstandart, shuningdek, faoliyat sohalarining birlashtirilishiga qarab Davlat tabiatni saqlash qo'mitasi, Davlat qurilish, hamda o'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash Vazirligi shug'ullanadi.

Sobiq ittifoqning Davlat standartlari Vazirlar Mahkamasining 02.03.92y. qaroriga hamda SNG davlatlarining standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasida birgalikda kelishib faoliyat olib borish to'g'risidagi kelishuviga ko'ra ushbu davlatlarning Xalqaro standarti sifatida ishlatiladi. Sobiq ittifoq davlatni boshqarish organlari tomonidan tasdiqlangan tarmoq standartlari va texnik shartlar ularning vakolatli muddatlari tugagunga qadar o'zbekiston respublikasi territoriyasida kuchga ega.

Standartlar sifatining yuqori bo'lishi mahsulot sifatining yuqori bo'lishini belgilaydi.

Standartlashtirish ishlarining jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, standartlarning yuqori sifatli va samarali bo'lishini ta'minlash uchun ularning ishlab chiqish bosqichida quyidagi majburiy prinsiplarni bajarish shart.

Sistemalilik prinsipi. Texnik taraqqiyot va ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatining ortishi kishilarning mehnati, mehnat vositalari hamda mehnat predmetlarini birlashtiruvchi ishlab chiqarish jarayoniga nisbatan sistemali yondoshuvni taqozo qiladi.

Sistema deganda, ko'zlangan maqsadga maksimal samaradorlik va eng kam xarajatlar bilan erishishni ta'minlaydigan o'zaro bog'langan elementlar to'plamining faoliyati tushuniladi. Elementlar sistemasining miqdoriy aloqalari determinatlashgan yoki tasodifiy bo'lishi mumkin.

Sistemaga kiruvchi o'zaro bog'langan elementlar sistemasi ularni turli darajalarda ierarxik bog'liqligini o'rnatishga imkon beruvchi strukturani hosil qiladi. **Komplekslik va optimal chegaralanish prinsipi.** Standartlarni ishlab chiqishda standartlashtirishning yakuniy obyektiga ta'sir etuvchi barcha asosiy elementlarni e'tiborga olish kerak. Standartlashtirish ishlarini mehnat sarfini qisqartirish uchun asosiy obyektga unchalik ta'sir ko'rsatmaydigan omillar e'tiborga olinmaydi. Standartlashtirishda moddiy va moddiy bo'lmagan o'zaro bog'langan elementlar kompleksiga talab va tavsiflar sistemasi ko'rib chiqiladi. YUqori sifatli mahsulot olish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini yaratish uchun hayot siklining barcha bosqichlari: loyihalash, seriyali ishlab chiqarish, tayyor mahsulotni ekspluatatsiya qilishni qamrab oladigan ratsional standartlar sistemasi zarurdir.

Standartlarni optimallashtirish va progressivlik prinsipi. Standartlar tomonidan o'rnatilgan ko'rsatkichlar, me'yorlar, tavsiflar va shartlar fan, texnika va ishlab chiqarishning jahon darajasiga javob berishi kerak. Ular standartlashtirilayotgan obyektlarning rivojlanish yo'nalishlarini e'tiborga olishlari shart. Faqatgina mahsulotning yangi sifat samaradorligini emas, balki eng kam sarf xarajatlar bilan yuqori samaradorlikka erishishni ta'minlashga ham asoslangan bo'lishi kerak. Ushbu maqsadga erishishni kompleks standartlashtirish usullari orqali ta'minlash mumkin.

Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog'liqligini ta'minlash prinsipi. Mahsulotlar ekspluatatsiya qilish ko'rsatkichlari bo'yicha bir-birining o'rnini bosishni ta'minlashga imkon beruvchi bu prinsip kompleks standartlashtirishda, shuningdek mahsulotlarni standartlashtirishda, texnik shartlarni ishlab chiqishda asosiy o'rin tutadi.

Standartlarning o'zaro bog'liqlik prinsipi. Umumtexnikaviy va tarmoqlararo standartlarning ko'p sonli, turli-tumanligi ular o'rtasida o'zaro bog'liqlik o'rnatishni taqozo etadi. Kompleks standartlashtirish usuli ushbu prinsipning muhimligi va samaradorligining yaqqol misolidir. SHuningdek, standartlashtirish sohasidagi qo'llaniladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi ham muhimdir.

Standartlarni ishlab chiqishning ilmiy-tadqiqot prinsipi. Standartlarning loyihalarini tayyorlash va muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun faqatgina amaliy tajribani keng umumlashtirishgina emas, balki maxsus nazariy, eksperimental va tajriba konstruktorlik ishlarini ham amalga oshirish zarurdir. Bu prinsip barcha standartlarga tegishlidir.

Ustivorlik prinsipi. Odatda tipik birlashmalar va detallarning tipi va o'lchamlari, shuningdek boshqa parametrlar ishlab chiqarishning turli tarmoqlari uchun bir vaqtda standartlashtiriladi. SHuning uchun bunday standartlar parametrlari bo'yicha katta diapazonni egallaydilar. Mahsulotlar nomenklaturasini qisqartirish va o'zaro o'rnini bosish darajasini oshirish, standartlarni ishlab chiqish va unifikatsiyalashda ustivorlik prinsipidan foydalaniladi. Ushbu prinsipga ko'ra birinchi qatorni uning 2-qatorga nisbatan ustivorligiga qarab, 2-qatorni esa 3-qatorga nisbatan ustivorligiga qarab tanlash uchun standartlashtirilayotgan parametrlar qiymatlarining bir necha qatori o'rnatiladi.

SHu prinsipga ko'ra rezbalarning metrik qadami va diametri qatori, normal burchaklar qatori va boshqalar tuziladi. Bundan tashqari mahsulot tiplari, tip o'lchamlari, parametrlarini

qo'llashga ruxsat etiladigan zaruriy minimumiga keltiradigan chegaralangan tarmoq standartlarini ham yaratish tavsiya etiladi.

Dinamika prinsipi. Iqtisodiyotning samaradorligini oshirish uchun standartlashtirish obyektlarining texnika taraqqiyoti shartlariga javob beradigan darajada bo'lishlari uchun vaqti-vaqti bilan qayta ko'rib chiqish zarur.

Minimal moddiy xarajatlar ulushi. To'qimashilik va engil sanoat mahsulotlarida moddiy sarf xarajatlarni ulushi 65-80% ni tashkil etadi. SHuning uchun ham mahsulot birligiga ketadigan xom-ashyo sarfini qisqartirish muhim ahamiyatga egadir. Mahsulotlarni standartlashtirishda xom-ashyo sarfi ulushini qisqartirishga imkon beradigan ilg'or texnologiyani tatbiq etish, eng maqbul bichish kartalarini qo'llash, mahsulotning uzoqqa chidamlilik, ta'mirlanuvchanlik xususiyatlarini yaxshilash moddiy xarajatlar ulushini qisqartirishga imkon beradi.

Standartlashtirish – faqatgina bugungi kunning emas, balki jamiyatning ho'jalik-iqtisodiy faoliyatining kelajakdagi rivojlanishining ham asosini belgilaydi. Standartlashtirish ilmiy texnika taraqqiyotiga to'liq javob bergan holda amalga oshirilishi kerak.

Zamonaviy standartlashtirishning nazariy asosi bo'lib **ustuvor sonlar sistemasi** hisoblanadi.

Ustuvor raqamlar deb yangidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning parametrlari qiymatlarini belgilashda boshqa raqamlarga nisbatan afzallikka ega bo'lgan raqamlarga aytiladi.

1

Ustuvor raqamlar I-hadi 10^{-R} ga teng bo'lgan geometrik progressiya asosida aniqlanadi. Progressiyaning mahraji $Q \cdot 10^R$ ko'rinishida ifodalanadi, bu erda

$R=5,10,20,40,80$ va 160 , i esa 0 dan R gacha bo'lgan butun qiymatlarni qabul qiladi. R ning qiymatini progressiyaning 1 ta o'nlik intervalidagi hadlar soni bilan aniqlanadi. Bitta qatorga tegishli ustuvor raqamlar faqat manfiy bo'lishlari mumkin.

Ustuvor raqamlar qatorlari quyidagi shartlarni qanoatlantirishlari kerak: - ishlab chiqarish va ekspluatatsiyalarning shartlariga javob beradigan chegaraning ratsional sistemasini aks ettirishi;

- sonlarning ortib borishi yoki kamayib borishining cheksiz bo'lishi;
- har bir qatorning barcha o'ninchi darajali yoki kasr qiymatlarini kiritish; - oddiy va oson eslab qoladigan bo'lish.

Ushbu shartlarga javob beradigan va qulay raqamlar qatori-geometrik qatorlar, masalan, geometrik progressiya qiymatlari qatoridir. Geometrik progressiya-bu har bir hadi o'zidan oldingi hadni bir xil songa ko'paytirish orqali hosil qilingan sonlar qatoridir(4; 6; 9; 13,5; 20; 25;), bunda qatorning har bir hadini hosil qilish uchun o'zidan oldingi hadni ko'paytirish kerak bo'lgan son geometrik progressiyaning mahraji deyiladi.

Keltirilgan progressiyaning ijobiy xususiyatlari shundan iboratki, har bir o'nlik intervaldagi hadlar soni (1-10; 10-100; 100-1000 va h.k., shuningdek 1-0,1; 0,1-0,01; 0,01-0,001; va h.k.) butun progressiya davomida doimiy, hamda yuqorida aytilgan progressiyalar mahraji uchun 5,10,20,40,80 va 160 ga teng. Progressiyaning ixtiyoriy ikkita hadining ko'paytmasi yoki nisbati ham shu progressiyaning hadi hisoblanadi. Progressiya ixtiyoriy hadining musbat yoki manfiy butun sonli ko'rsatkichi har doim uning hadi hisoblanadi.

Ko'pchilik rivojlangan davlatlar normal chiziqli o'lchamlarga milliy standartlarni qabul qilganlar. Xalqaro standartlash tashkiloti (ISO) ko'rsatmalari asosida tuzilgan GOST 8032-84 ustuvor raqamlarning 4 ta asosiy qatorini (R_5 , R_{10} , R_{20} , R_{40}) va (R_{80} va R_{160}) qatorini o'rnatadi.

Bu qatorga irratsional sonlarning yaxlitlangan qiymatlari bo'lgan raqamlar kiradi. Deyarli barcha hollarda 4 ta qatorga kiruvchi 40 ta asosiy ustuvor raqamlardan:

1,0; (1,06); 1,12; (1,18); 1,25; (1,32); 1,40; (1,50); 1,60; (1,70); 1,80; (1,90); 2,0;

(2,12); 2,24; (2,36); 2,50; (2,65); 2,80; (3,0); 3,15; (3,35); 3,55; (3,75); 4,00; (4,25); 4,50; (4,75); 5,00; (5,30); 5,60; (6,00); 6,30; (6,70); 7,10; (7,50); 8,00; (8,50); 9,00; (9,50); foydalanilishi kerak.

Ustuvor raqamlardan, hamda ularning qatorlaridan quyidagi hollarda chetga chiqish ruhsat etiladi:

- ustuvor raqamni yaxlitlaganda ruxsat etiladigan xatolik chegarasidan chetga chiqilsa;
- texnikaviy obyektlar parametrlarining qiymatlari geometrik progressiyadan farqli qonuniyatlarga asoslansa.

Agar ustuvor raqamlarni yaxlitlash samaradorlikning pasayishiga sabab bo'lsa yoki ba'zi texnikaviy sabablarga ko'ra iloji bo'lmasa, R80 va R160 qo'shimcha ustuvor raqamlar qatoridan foydalanish mumkin. Bunda R5 qator ko'rsatkichlarini R10 qator ko'rsatkichlaridan, R10 qator ko'rsatkichlari R20 qator ko'rsatkichlaridan, R20 qator ko'rsatkichlari R40 ko'rsatkichlaridan ustuvordir.

Standartlashtirish - mahsulot sifatini yaxshilashda davlat tashkiliy-texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakat iqtisodini boshqarishning barcha sohalarida hamda mahsulot hayot siklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi.

Tarmoqlararo sifatni boshqarish hayot siklining barcha bosqichlari va boshqaruv funksiyalari bo'yicha ishlab chiqilgan davlat standartlari asosida amalga oshiriladi. Bu standartlarda xalq ho'jaligining barcha tarmoqlari faoliyatida mahsulot sifatini boshqarish bo'yicha umumiy reglamentatsiya beriladi: sifat bo'yicha terminlar, tushunchalar, sifatni baholash, sanoat mahsulotini attestatsiyadan o'tkazish, sifatni boshqarishning kompleks sistemasini yaratish va boshqalar.

Tarmoq ichida sifatni boshqarish davlat standartlari va texnikaviy shartlarga, shuningdek tarmoq xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ishlab chiqarish tarmog'i korxonalari va tashkilotlari faoliyatining uzviyligini ta'minlash maqsadida standartlarni chegaralash yoki ularni rivojlantirishga asoslanadi.

Korxona yoki firmada standartlashtirish ishlab chiqarishning o'ziga xos tomonlarini: mahsulot turini, seriyalilikni, texnologik jarayonning o'ziga xos tomonlarini e'tiborga olishi kerak. Korxonada standartlashtirish mahsulot sifatini boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo sifatni boshqarish bilan uzviyligini ta'minlaydi.

Mahsulot hayot siklining barcha bosqichlarida sifatni boshqarishni amalga oshirish uchun sifatni boshqarish sistemasining tashkiliy, texnikaviy hamda uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladigan standartlar va texnik shartlar kompleksi zarur.

Tadqiqot o'tkazish va loyihalashtirish bosqichida standartlashtirish yordamida quyidagilar amalga oshiriladi:

- mahsulotning, shuningdek, xom ashyo, yarim fabrikatlarning sifat tavsiflarini kompleks standartlash asosida tayyor mahsulotning sifatiga nisbatan shartlari o'rnatiladi;
- mahsulotning ishlatilish maqsadlari va shartlariga bog'liq holda mahsulot sifatining yagona ko'rsatkichlari sistemasi aniqlanadi;
- optimal sifatni ta'minlash uchun me'yorlar, shartlar va mahsulotni loyihalash usullari ishlab chiqiladi;
- ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks mexanizatsiyalashtirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, mahsulot ishlab chiqarishda mehnat unumdorligini oshirish, iste'mol va ta'mirlashning samaradorligi, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirishning muhim sharti sifatida unifikatsiyalashtirish darajasini oshirish ta'minlanadi.

Mahsulot sifatini oshirish va sifatni boshqarishni tashkil etishni takomillashtirishga tarmoqlararo standartlar sistemasini tatbiq etishga imkon beradi. Bunday sistemalarga standartlar kompleksini kiritish mumkin: Konstruktorlik hujjatlashtirishning yagona sistemi (ESTD), ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemi va boshqalar.

Standartlashtirishni tatbiq etish texnologiyani ishlab chiqish jarayonini yaxshilash va jadallashtirish, ishlab chiqarishning texnikaviy va tashkiliy darajasini oshirishga imkon beradi va sifatning muqimligini ta'minlaydi.

Mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bosqichida davlat standartlari mahsulot ishlab chiqarish jarayonini takomillashtirish, ishlab chiqarishni tayyorlash, fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish, ishlab chiqaruvchilar bilan buyurtmashilar o'rtasida uzviy aloqa orqali yangi, yuqori sifatli mahsulotlarni yaratish va o'zlashtirishga qaratilgan.

Standartlashtirish sistemi yangi mahsulotga yuqori sifatli loyiha hujjatlashtirish ishlarini, korxonaning berilgan sifat ko'rsatkichlari bo'yicha mahsulot ishlab chiqarishga tayyor bo'lishi hamda o'z vaqtida mahsulotni ishlab chiqarishdan olib tashlashini taqozo qiladi.

Korxona standartlari mahsulotni ishlab chiqarish bosqichida ishlab chiqarilayotgan mahsulotning tavsifi va o'ziga xos xususiyatlarini, korxonaning tashkiliy-texnikaviy darajasini, ixtisoslashishini hisobga oladi hamda korxonada sifatni boshqarish bo'yicha aniq va mas'uliyat bilan tashkil etilishiga imkon beradi. Ular sifatni kompleks boshqarishga doimiy faoliyat olib boradigan sistema tavsifini beradi, uni ilg'or tajribalar asosida doimiy rivojlanib borishiga imkon yaratadi. Loyihalashtirish, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida mahsulot sifatini oshirishni rejalashtirish usullarini va tartibini belgilaydilar, nazorat qilish vositalari va usullariga va sifatni baholashga shartlarni o'rnatadilar, mahsulotni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilaydilar, ta'minotchilar bilan sifatli xom ashyo va materiallarning o'z vaqtida yetkazib berilishini o'rnatadilar. Ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishini, texnologik intizomga bo'ysunishini ta'minlaydilar, ijrochilar mehnatining sifatini oshirish, yaroqsiz mahsulot ishlab chiqarilishidan yo'qotishlarni qisqartirish va minimal xarajatlar bilan mahsulotning yuqori sifatli ishlab chiqarilishiga imkon beradi.

Muomala va sotish bosqichida standartlashtirish mahsulotni o'rash-joylash, joydan-joyga tashish, omborxonalarda saqlash ishlarining yaxshi yo'lga qo'yilishiga shartlarni o'rnatilishiga qaratilgan.

Iste'mol va ekspluatatsiya bosqichida standartlashtirish mahsulotni ishlatishga, ta'mirlashga (shu jumladan kafolatli) nisbatan yagona shartlarni o'rnatadi, ekspluatatsiya bosqichida mahsulotning sifati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdi va tahlil qiladi, ta'mirlash va xizmat ko'rsatishni yaxshilaydi, mahsulotni ekspluatatsiya qilish xarakterlarini qisqartirib, undan foydalanish samaradorligining oshishiga imkon beradi.

Sanoat mahsulotini attestatsiyadan o'tkazishda standartlar sistemi zarur va uni obyektiv baholash uchun zarur bo'lgan sifat ko'rsatkichlari ro'yxatini va o'tkazilish tartibini o'rnatadi. Bu esa mahsulotni attestatsiyadan o'tkazishga sarflanadigan vaqtni qisqartiradi va sifat kategoriyalari bo'yicha mahsulotni obyektiv baholashga xizmat qiladi. Standartlashtirish mahsulotni sertifikatlashtirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Mahsulot sifati muammosining hal etilishi metrologik ta'minlanish darajasiga bog'liq. Mamlakatimiz bo'ylab o'lchamlarning yagona va ishonchli bo'lishini ta'minlash uchun rivojlangan etalon bazasi yaratilgan, o'lchamlar yagonaligini ta'minlovchi standartlar sistemi ishlab chiqilgan.

Standartlashtirishni rivojlantirishning zamonaviy bosqichining o'ziga xos tomoni alohida standartlarni ishlab chiqishdan kompleks standartlashtirish dasturiga o'tishdir. Ushbu dasturlarni

joriy etish tayyor mahsulotlarga, xom ashyo va materiallarga, mashina va dastgohlarga, shuningdek ishlab chiqarishni tayyorlashni tashkil etishga, sinov o'tkazish, nazorat, o'lchash, o'rash-joylash qoidalari, saqlash, joydan-joyga tashish, iste'mol va ta'mirlashga nisbatan texnik shartlar va o'zaro bog'langan standartlarni qayta ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Kompleks standartlashtirish dasturini ishlab chiqish va tatbiq etish butun faoliyatni yakuniy umumiyqisodiy natijalarga erishishga qaratadi.

Fan-texnika rivojlanishi bilan standartlarning samarali ishlatilish muddatlari absolyut va nisbiy jihatdan qisqara borishi tendensiyasi kuzatiladi. Standartlashtirish borgan sari o'zgaruvchan tavsifga ega bo'ladi, ularni ishlab chiqish, tatbiq etish va qayta ko'rib chiqish uslublari va muddatlariga nisbatan yangi shartlarni qo'yadi.

Mahsulot sifatini oshirish. Standartlashtirish ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tipi va tiporazmerlari nomenklaturasini tartibga soladi. Seriyali va ommaviy ishlab chiqarishda odatda, konstruksiyasi, sifat ko'rsatkichlari, razmeri standartlashtirilgan mahsulotlarnigina ishlab chiqarishni tashkil etadi. Mahsulotga nisbatan standartlarning bekor qilinishi uni ishlab chiqarishdan olib tashlanganligini bildiradi.

Kompleks standartlashtirish usuli agregatlashtirish prinsipini keng qo'llashga imkon beradi, xom ashyoga, materiallarga, komplektlovchi buyumlarga, texnologik jarayonga, dastgohlarga, o'lchov asboblari va boshqa mahsulot sifatini ta'minlovchi obyektlarga nisbatan o'zaro bog'langan shartlarni qo'yadi.

Mahsulot sifatini oshirishga ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini, mahsulot sifatini attestatsiyadan o'tkazish va boshqarish sistemasini, unifikatsiyalangan, markazlashgan holda tayyorlangan detal va uzellarni, shuningdek loyihalashtirish me'yorlarini qo'llash mahsulot sifatini oshirishga imkon beradi.

Standartlashtirish natijasida mahsulotlar nomenklaturasining qisqarishi ixtisoslashtirishning rivojlanishiga, korxonalarining tarmoqlar hamda tarmoqlararo kooperatsiyalashuvning chuqurlashuviga imkon beradi. Ixtisoslashgan korxonalardagi unifikatsiyalangan detallar va agregatlar yuqori unumdorli dastgohlar yordamida, yana aniq o'lchov asbablaridan foydalanib mehnat unumdorligini oshirish hamda mahsulot sifatini yaxshilash mumkin.

Ishlab chiqarishda iqtisod qilishni oshirish. Unifikatsiyalangan va standartlashtirilgan agregatlar va mashinalar elementlarini qo'llash mehnat unumdorligini va ularni loyihalashtirish sifatini oshiradi. Bunda loyihalashtirish ishlariga ketadigan xarajatlar qisqaradi. Ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning yagona sistemasini joriy etilganda standart instrument va asboblardan foydalanish hisobiga ishlab chiqarishni tayyorlash muddati qisqarib, harajatlar kamayadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, standartlashtirish mahsulot sifatini oshirishda yagona davlat tashkiliy texnikaviy siyosatini amalga oshirish imkonini beradi va mamlakatimiz iqtisodini boshqarishning ilmiy-uslubiy birligini ta'minlaydi. Korxona miqyosida standartlashtirish sifatni boshqarishda tarmoq hamda tarmoqlararo standartlashtirish bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Standartlashtirish tadqiqot va loyihalashtirish, mahsulotni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga qo'yish, muomala va sotish, iste'mol va ekspluatatsiya qilish bosqichlarida ham zarur. U mahsulot sifatini yaxshilab, korxona iqtisodini oshirishga imkon beradi.

Iqtisodiy rivojlanishning bugungi bosqichida standartlashtirish ijtimoiy ishlab chiqarishning jadallashuvini kuchaytirishda va samaradorlikni oshirishda borgan sari ko'proq texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon standartlashtirishning tabiatidan kelib chiqib, uning sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishi bilan asoslanadi.

Xo'jalik faoliyati subyektlari tomonidan standartlarning majburiy talablariga, standartlashtirishga taalluqli boshqa qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini

"O`zstandart" agentligi, O`zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasi, O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasi, O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi va ularning hududiy organlari, O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, shuningdek boshqa maxsus vakolatli davlat boshqaruv organlari o`z vakolatlari doirasida amalga oshiradi.

Idoraviy bo`ysunuvi va mulk shaklidan qat`i nazar, xo`jalik faoliyati subyektlarining, shuningdek tadbirkorlik faoliyati bilan shug`ullanayotgan jismoniy shaxslarning mahsuloti, shu jumladan, sertifikatlashtirilgan mahsulot (ishlab chiqish, tayyorlash, saqlash, tashish, foydalanish, ta`mirlash va chiqindini foydali suratda ishlatish bosqichlarida) davlat standartining nazorati obyekti bo`lib hisoblanadi.

Xo`jalik faoliyati subyektlari davlat nazoratini amalga oshirish uchun barcha zarur sharoitni yaratishlari shart.

Standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini:

- ☐ standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o`lchovlarning yagona birlikda bo`lishini ta`minlash bo`yicha O`zbekiston Respublikasi bosh davlat inspektori;
- ☐ standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o`lchovlarning yagona birlikda bo`lishini ta`minlash bo`yicha Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bosh davlat inspektorlari
- ☐ standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o`lchovlarning yagona birlikda bo`lishini ta`minlash bo`yicha davlat inspektorlari amalga oshiradilar.

Standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradigan davlat inspektorlari davlat boshqaruv organlarining vakillari hisoblanadilar.

Davlat inspektori quyidagi huquqlarga ega:

- ☐ xo`jalik faoliyati subyektining xizmat va ishlab chiqarish binolariga belgilangan tartibda kirish;
- ☐ xo`jalik faoliyati subyektidan davlat nazoratini o`tkazish uchun kerakli hujjatlar va ma`lumotlarni olish;
- ☐ davlat nazoratini o`tkazishda xo`jalik faoliyati subyektining texnika vositalaridan foydalanish va mutaxassislarni jalb etish;
- ☐ standartlashtirish bo`yicha amaldagi normativ hujjatlarga muvofiq standartlarning majburiy talablariga muvofiqligini tekshirish uchun mahsulotlarning namunalari hamda nusxalarini tanlab olishni o`tkazish, bunda ishlatib yuborilgan nusxalarning qiymati va sinovlarni (tahlillarni, o`lchovlarni) o`tkazish xarajatlari tekshirilayotgan xo`jalik faoliyati subyektlarining ishlab chiqarish chiqimlariga kiritiladi;
- ☐ mahsulotni yaratish, ishlab chiqarishga tayyorlash, tayyorlash, realizatsiya qilish (yetkazib berish, sotish), undan foydalanish (uni ishlatish), mahsulotni saqlash, tashish va chiqindini foydali suratda ishlatish bosqichlarida, standartlar majburiy talablarining aniqlangan buzilishlarini bartaraf etish to`g`risida ko`rsatmalar berish;
- ☐ xo`jalik faoliyati subyekti tekshiruvdan bo`yin tovlagan taqdirda mahsulotni realizatsiya qilishni man etish huquqiga ega.

Standartlarni tekshirish va nazorat qilish hamda o`lchovlarning yagona birlikda bo`lishini ta`minlash bo`yicha bosh davlat inspektorlari bundan tashqari, quyidagi huquqlarga ham ega:

- ☐ standartlarning majburiy talablari buzilganligi uchun xo`jalik faoliyati subyektlariga nisbatan jarimalar qo`llash to`g`risida qarorlar qabul qilish;

- standartlar buzilishida aybdor boʻlgan xoʻjalik faoliyati subyektlarining mansabdor shaxslarini maʼmuriy javobgarlikka tortish;
- tekshirilgan mahsulotni u standartlarning majburiy talablariga nomuvofiq boʻlgan hollarda realizatsiya qilishni (yetkazib berishni, sotishni), undan foydalanishni (uni ishlatishni) taʼqiqlash yoki toʻxtatib qoʻyish toʻgʻrisida koʻrsatmalar berish;
- tekshirilgan mahsulot standartlarning majburiy talablariga nomuvofiq boʻlgan hollarda uni ishlab chiqarishni taqiqlash yoki uni realizatsiya qilishni (yetkazib berishni, sotishni), undan foydalanishni (uni ishlatishni) toʻxtatib qoʻyish toʻgʻrisida koʻrsatmalar berish.

Davlat inspektorlarining mahsulotni realizatsiya qilishni (yetkazib berishni, sotishni) man etish yoki toʻxtatib qoʻyish toʻgʻrisidagi koʻrsatmasini buzganlik uchun xoʻjalik faoliyati subyektlari Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jarima toʻlaydilar.

Jarima solish sud tomonidan, xoʻjalik faoliyati subyekti sodir etilgan huquqbuzarlikdagi aybga iqror boʻlgan va jarimani ixtiyoriy ravishda toʻlagan taqdirda esa, Oʻzbekiston Respublikasi Bosh davlat inspektori, Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar bosh davlat inspektorlari tomonidan amalga oshiriladi.

Xoʻjalik faoliyati subyektlari berilgan koʻrsatmalar va qarorlarni bajarmagan taqdirlarida davlat inspektorlari zarur materiallarni prokuratura organlariga yoki sudga oshiradilar.

Davlat inspektorlari zimmalariga yuklangan majburiyatlarni bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan, davlat yoki tijorat sirini oshkor qilgan taqdirlarida qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlikka tortiladilar.

Qonun va qoidalar buzilishida aybdor boʻlgan yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek davlat boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortiladilar.

Standartlashtirish va nazorat qilishga doir ishlarga quyidagilar kiradi:

- xalqaro (davlatlararo, mintaqaviy) standartlarni, standartlashtirish qoidalari, normalari va tavsiyalarini ishlab chiqish yoki ishlab chiqishda ishtirok etish;
- aniq standartlashtirish obyektlari boʻyicha qonun hujjatlarini ishlab chiqish, shuningdek standartlarning tarkibiy tashkiliy-texnik va umumtexnik majmualarini ishlab chiqish va ularning amal qilishini taʼminlash;
- texnik-iqtisodiy axborot klassifikatorlarini ishlab chiqish, ular toʻgʻrisida rasmiy axborot tayyorlash va nashr etish, shuningdek ularni barcha manfaatdor foydalanuvchilarga yuborish;
- standartlashtirish boʻyicha umumdavlat ahamiyatiga molik ilmiy-tadqiqot va oʻzga ishlarni olib borish;
- standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini olib borish;
- standartlar fondini, texnik-iqtisodiy axborotlar klassifikatorlarini, xalqaro (davlatlararo, mintaqaviy) standartlarni, standartlashtirish qoidalari, normalari va tavsiyalarini, xorijiy mamlakatlarning milliy standartlarini, shuningdek standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamgʻalangan mahsulot va xizmatlar Davlat reestrini shakllantirish hamda yuritish;
- standartlashtirish sohasida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi aniqlaydigan boshqa ishlar davlat yoʻli bilan moliyaviy taʼminlanishi shart.

Nashr qilingan (qayta nashr etilgan) standartlarni, texnik-iqtisodiy axborot klassifikatorlarini, mahsulot va xizmatlar Davlat reestriga kiritilgan, standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamgʻalangan mahsulot va xizmatlarning nashr qilingan (qayta nashr etilgan) katalogini sotishdan belgilangan tartibda olinadigan mablagʻlar, shuningdek ushbu Qonun qoidalarini buzganlik uchun

undiriladigan jarima mablag`larining O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda davlat nazorati organlariga yo`llanadigan qismi ham standartlashtirish, standartlarning majburiy talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratiga doir ishlarni moliyaviy ta`minlash manbalari bo`lishi mumkin.

Respublika byudjeti mablag`laridan to`liq yoki qisman ta`minlanadigan davlat dasturlarini ishlab chiqishda mahsulot sifatini normativ jihatdan ta`minlash bo`limlari nazarda tutilishi lozim.

Davlat standartlarga, shu jumladan istiqbolga mo`ljallangan, an`anaviy texnologiyalarning imkoniyatlaridan ildamlashgan dastlabki talablarni o`z ichiga olgan standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamg`alangan mahsulotni ishlab chiqaradigan xo`jalik faoliyati subyektlari iqtisodiy qo`llab-quvvatlanishi va rag`batlantirilishini kafolatlaydi.

Mahsulot ishlab chiqarishni amalga oshirayotgan va mahsulotlarni standartlarga muvofiqlik belgisi bilan tamg`alash huquqini olgan xo`jalik faoliyati subyektlarini iqtisodiy qo`llab-quvvatlash va rag`batlantirish chora-tadbirlari O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Nazorat savollari:

1. Standartlarni ilmiy tashkil etishning sistemalilik prinsipi nimani bildiradi?
2. Komplekslik va optimal chegaralanish prinsipi deganda nimani tushunasiz?
3. Standartlarni optimallashtirish va progressivlik prinsipi o`z ichiga nimalarni oladi?
4. Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog`liqligini ta`minlash va standartlarning o`zaro bog`liqlik prinsipi nimani bildiradi?
5. Ustuvorlik va dinamika prinsipi deganda nimani tushunasiz?
6. Standartlashtirishning nazariy asoslari deganda nimani tushunasiz?
7. Ustuvor raqamlar deb nimaga aytiladi?
8. Ustuvor raqamlar qatori qanday o`rnatiladi?
9. Ustuvor raqamlardan, hamda ularning qatorlaridan qanday hollarda chetga chiqish ruhsat etiladi?

7-MAVZU: MAHSULOTNI SERTIFIKATLASH

Sertifikatsiya – bu mahsulotni standartlarga, texnik shartlarga javob berishini hujjatlar orqali tasdiqlashdir.

Mahsulot sertifikatlash mahsulotga muvofiqlik sertifikatini berish orqali uning tegishli standartlar va texnik xujjatlarga javob berishini tasdiqlashdir.

«Sertifikatlash» tushunchasi standartlashtirish bo'yicha maxsus Xalqaro Kengash Komiteti tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan.

Sertifikatlash (muvofiqlik sertifikatlashi) umumiy tushuncha bo'lib, mahsulotni texnologik jarayonlarni va xizmatlarni sertifikatlashda uchinchi tomonning (bir tomon – ishlab chiqaruvchi, ikkinchi tomon – iste'molchi) ishtirok etishini nazarda tutadi. ISO muvofiqlikning 3 ta ko'rinishini o'rnatadi:

- muvofiqlik haqida ariza;
- muvofiqlik attestatsiyasi;
- muvofiqlik sertifikatsiyasi;

Muvofiqlik haqida ariza – bu ishlab chiqaruvchining arizasi bo'lib, anda sertifikatlash tashkilotlaridan tashqarida ishlab chiqarilgan mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma'lum standartlarga yoki boshqa me'yoriy-texnikaviy hujjatlarga javob berishiga ishlab chiqaruvchining o'z-o'zini sertifikatlash deb ham ataladi.

Muvofiqlik attestatsiyasi – bu ma'lum mahsulot namunasi ma'lum standartlar yoki me'yoriy-texnik xujjatlarga javob berishi to'g'risida uchinchi tomon, sinov laboratoriyasining arizasi. Bunda ishlab chiqarilgan mahsulotlar seriyasining muvofiqligiga baho berilmaydi, balki sinov o'tkazish uchun yuborilgan mahsulot namunasining sifatiga kafolat beriladi.

Muvofiqlik sertifikatsiyasi – ishlab chiqarilgan mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlarning ma'lum standart va me'yoriy texnik hujjatlarga javob berishiga uchinchi tomonning bergan kafolatidir.

Shunday qilib, muvofiqlik sertifikatsiyasi uchinchi tomon orqali kafolatlanadi va o'rnatilgan qonunlarga muvofiq tashkiliy sistema chegarasida amalga oshirilgandagina tan olinadi. Bunda uchinchi tomon seriyali ishlab chiqarilgan mahsulotlarning standartlar shartiga absolyut jihatdan emas, balki ma'lum ishonchlilik darajasi bilan javob bera olishini tasdiqlaydi. Ushbu ishonchlilik darajasi mahsulotning o'rnatilgan shartlarga muvofiqligini ta'minlovchi ishlar hajmiga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin. Ishonchlilik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, mahsulot sifatini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar hajmi shunchalik katta bo'ladi. Ammo mahsulotning standart shartlariga muvofiqligining ishonchlilik darajasi qanchalik past bo'lsa, uni ekspluatatsiya qilish harajatlari shunchalik katta bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, mahsulotni ekspluatatsiya qilish va sifatini ta'minlashga ketgan harajatlarning minimal qiymati mahsulotning standart shartlariga muvofiqligini talab etilgan darajada ishonchlilik bilan javob berishining optimal darajada bo'lishini ta'minlaydi.

Muvofiqlik sertifikatsiyasi sertifikatlash sistemasi chegarasida amalga oshiriladi. Sistema chegarasida sertifikatsiyalash yagona qonunlar asosida amalga oshirilishi kerak. Sertifikatlash sistemalari 3 ta darajada: *milliy*, *regional* va *xalqaro* darajada yaratilishi mumkin.

Ayrim mahsulot turi, texnologik jarayon yoki xizmatlarga nisbatan sertifikatlash sistemasini ifodalovchi sertifikatlash sxemalari mavjud.

Mahsulotning standart shartlariga javob berishi muvofiqlik sertifikatini yoki muvofiqlik belgisi bilan tasdiqlanadi.

Muvofiqlik sertifikat - mahsulot texnologik jarayon yoki xizmatlar tegishli standart yoki me'yoriy hujjatlarga mos kelishini tasdiqlovchi, sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga muvofiq berilgan hujjatdir.

Muvofiqlik belgisi – bu qonun tomonidan himoyalangan belgi bo'lib, sertifikatsiyalash sistemasi qoidalariga ko'ra foydalanilib, mahsulot, texnologik jarayon yoki xizmatlartegishli standartlarga javob bera olishini kafolatlaydi.

Muvofiqlik sertifikat va belgisi tuzilishiga ko'ra ham, mazmuniga ko'ra ham sertifikatlash sistemasi tomonidan o'rnatilgan shartlarga javob berishi kerak. Ular amaldagi qonunlarga ko'ra beriladi.

SHuni ta'kidlash kerakki, sertifikatsiya iste'molchiga mahsulotning standartlarga to'liq javob beradigan ishlab chiqarilganligi uchun kafolatberadi. Ammo u, mahsulotni jahon bozori darajasidagi yuqori texnik darajada ishlab chiqarilganligini kafolatlamaydi.

Sertifikatlash sistemasining turlari

Yuqorida aytib o'tilganidek, sertifikatsiya o'z-o'zini sertifikatlash va uchinchi tomon orqali sertifikatlashga bo'linadi.

O'z-o'zini sertifikatlashda muvofiqlik sertifikatlari tayyorlovchilar tomonidan beriladi. Ularda, oqibatda, korxonani nomi, mahsulotning sertifikatlashga tegishli bo'lgan tavsiflari ro'yxati, qabul qilingan mahsulotlar partiyasini tartib raqami, shuningdek mana shu mahsulotga nisbatan amaldagi me'yoriy-texnikaviy hujjatlar ko'rsatiladi.

O'z-o'zini sertifikatlashda quyidagilarga asoslanadi:

- mahsulotga nisbatan aniq va to'liq ma'lumotlarning (standartlar, texnik shartlar va boshqa me'yoriy texnikaviy hujjatlarning) bo'lishi;

- korxonada sifatni nazorat qilishni tashkil etishning yuqori darajasi: materiallar va yarimfabrikatlar, texnologik jarayonning barcha bosqichlari, tayyor mahsulot, uni o'rash-joylash bo'yicha;

- ishlab chiqaruvchilar tomonidan muvofiqlik arizasiga ko'ra mahsulotning standart shartlariga va boshqa me'yoriy-texnikaviy hujjatlarga javob berishiga to'liq mas'uliyatni, javobgarlikni tan olish. Bunda yuridik yoki administrativ mas'uliyat emas, balki iste'molchilar oldidagi ma'naviy mas'uliyat, sifatning nomuvofiqligi sababli bozorda o'z mahsulotiga nisbatan talabni yo'qotib qo'yish havfi mas'uliyati nazarda tutiladi. Umuman olganda firmaning nufuzi uchun javobgarlik nazarda tutiladi.

O'z-o'zini sertifikatlash AQSH, Kanada, Germaniya, Gollandiya va boshqa ko'pgina holatlarda keng tarqalgan. Bu davlatlarda ko'p hollarda ishlab chiqaruvchi korxona maxsus o'rash joylash ishlarini amalga oshirish yoki mahsulotning milliy standartlarga javob berishini tasdiqlovchi sertifikatlar berish orqali uning sertifikatlashtirilganligini ko'rsatadi.

O'z-o'zini sertifikatlashdan farqli ravishda **uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalashtirish** betaraf tomon orqali amalga oshiriladi.

- baholash ishlarining sertifikatlashtirishning amaldagi qoidalariga muvofiq holda to'g'ri amalga oshirilganligini baholash va tasdiqlash;

- namunalarni sinovdan o'tkazish;

- ishlab chiqarishning texnologik jarayoni holatini nazorat qilish;

ISO 9000 ga muvofiq sertifikatsiyalash ishlarini amalga oshirishning 10 ta sistemasi mavjud. Ular mahsulot sifatini aniqlash va ta'minlash ishlarining hajmiga ko'ra bir-biridan

farqlanadi. 1-5 sistemalar mahsulot namunalarini umumiy holda nazorat qilishga asoslanib, ishlarining hajmiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. 1-5 sistemalar mahsulot namunalarini umumiy holda nazorat qilishga asoslanib, nazorat ishlari hajmining o'sib borishi bilan tavsiflanadi. 6-8 sistemalar o'zaro bog'lanmagan, 1-5 sistemalarga ham bog'liq emas.

1-sistema. Ushbu sistema uchinchi tomon orqali maxsus sinov markazlarida mahsulotni umumiy holda sinovdan o'tkazishga asoslangan. Bunday sertifikatlashda faqatgina namunaning tegishli standart va me'yoriy hujjatlarga muvofiqligi o'rnatiladi. Sertifikatsiyalashning bunday sistemasi muvofiqlik sertifikatsiyasini tavsiflaydi. Amalga oshiriladigan ishlarining oddiyligi va sarf-harajatlarning ortiqcha talab etilmasligi sababli bu usul savdo-iqtisodiy aloqalarda milliy, hamda xalqaro ko'lamda keng tarqalgan.

2-sistema. Bunda 1-sistemadan farqli ravishda savdo sohasidan olingan mahsulot namunalarini vaqti-vaqti bilan nazorat sinovidan ham o'tkaziladi.

Sertifikatlashning ushbu sistemasi iste'molchilarga sifatsiz mahsulot yetkazilishi oldini olish imkonini beradi.

3-sistema. Bu sistemada, 2-sistemadan farqli nazorat sinovlari vaqti-vaqti bilan mahsulot savdo sohasiga borib tushmasdan o'tkaziladi. Bu esa standartlarga javob bermaydigan mahsulotlarning jo'natilishining oldini oladi.

4-sistema. Sertifikatsiyalash sistemasining asosida 1-3 sistemalarida nazarda tutilgan namunalarning vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan nazorat sinovlari yotadi. Ushbu sistema yaroqsiz mahsulotning sotib olinish ehtimolini kamaytiradi. Ammo bunda mahsulot sifatini nazorat qilish ishlarining hajmi ortadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, 1-4 sistemalar mahsulotlarni standartlar shartiga va boshqa me'yoriy-texnikaviy hujjatlarga muvofiqligini attestatsiyadan o'tkazish uchun tavsiflidir.

5-sistema. Sertifikatlashning bu sistemasi 4-sistemadan farqli qo'shimcha ravishda ishlab chiqaruvchi korxonada sifatni ta'minlash sistemasining faoliyati va ishlab chiqaruvchi korxonani attestatsiyadan o'tkazishni ko'zda tutadi. Bunday sistema faqatgina mahsulotning sifatini o'rnatibgina qolmay, balki korxonaning talab etilayotgan sifat darajasida mahsulot ishlab chiqara olish imkonitini ham baholashga imkon beradi. 5-sistema xalqaro sertifikatsiyalash sistemalarida va sanoat rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan. U 4-sistemaga qaraganda murakkabroq va qimmatroqdir, lekin iste'molchi mahsulot sifatining yuqori darajada ekanligiga ishonchi komil bo'ladi. ushbu sistema muvofiqlik sertifikatsiyasi asosida yotadi. **6-sistema.** Ushbu sistema faqatgina ishlab chiqaruvchi korxonada mahsulot sifatini ta'minlash sistemasini ta'minlashni amalga oshirishgagina asoslangan. Ba'zi hollarda uni korxonani attestatsiyadan o'tkazish deb ham ataladi. Bu sistema standart tugallangan mahsulotga nisbatan shartlarni qanoatlantirmay, faqatgina ishlab chiqarish turiga nisbatan shartlarni o'rnatganda qo'llanadi.

7-sistema. Ushbu sistema har bir tayyorlangan mahsulotlar partiyasidan tanlanmalarni sinovdan o'tkazishga asoslangan. Sertifikatsiyalashning bu turi uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlarning hajmi va o'rnatilgan sifat darajasiga bog'liq holda tanlanmaning hajmini aniqlash muhimdir. Tanlanmalarning shakllanishi qabul qilingan qoidalarga muvofiq vakolangan sinov markazlari tomonidan amalga oshiriladi. Mahsulot partiyasining savdo tarmoqlariga yetkazilishi tanlanmalarni sinovdan o'tkazish natijalari asosida qabul qilinadi.

8-sistema. 7-sistemadan farqli har bir ishlab chiqarilgan mahsulotning standartlar shartlariga muvofiqligini sinovdan o'tkazishga asoslangan. Bu sistemada mahsulot sifatiga nisbatan qat'iy shartlar qo'yilib, ularning tegishli standartlardan biroz bo'lsada chetlanishi iste'molchiga katta zarar yetkazishi mumkin bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Ushbu sertifikatsiyalash sistemasini qo'llash

sohasiga misol qilib, qimmatbaho metallardan yasalgan buyumlarni o'rash-joylash, kosmik apparatlar ishlab chiqarilishini keltirishimiz mumkin.

Shuni ta'kidlash zarurki, u yoki bu sertifikatlash sistemasini tanlash mahsulotning tabiatiga, ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlariga, ayirm davlatlarning iqtisodiy shart-sharoitlariga va boshqalarga bog'liqdir. Sertifikatlash ishlarini amalga oshirish uchun quyidagilar asos bo'lib xizmat qiladi:

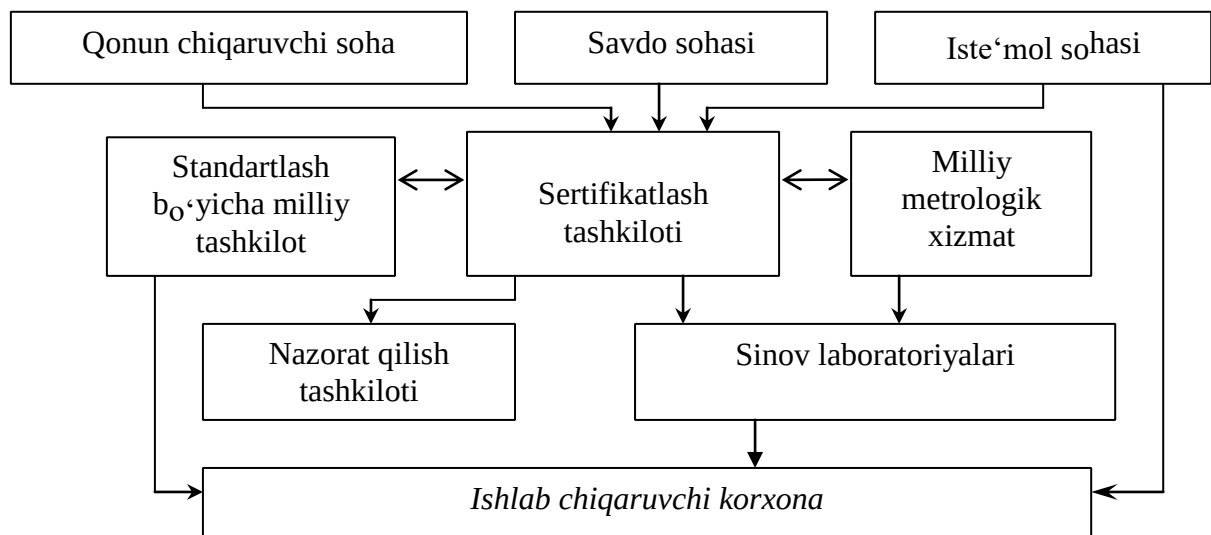
- tovar ishlab chiqaruvchining imkoniyatlariga, import qiluvchi davlat qonunlariga, iste'mol shartlariga javob berishi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin bo'lgan kriteriyalarni tanlash;

- sertifikatlash tashkilotining reputatsiyasi, uning kompetentligi, shuningdek sinov o'tkazuvchi davtgohtarlar va o'lchov asboblari takomillashtirish; -texnologik jarayonlar va sifatni boshqarish sistemasini qo'llashning muhimligi;

- qabul qilingan sertifikatlash prinsiplarini boshqa sertifikatlash sistemalari prinsiplari bilan o'zaro taqqoslash mumkinligi.

8-MAVZU: SERTIFIKATSIYALASH TASHKILOTLARI

Sertifikatlash sistemasining murakkabligiga qarab uchinchi tomon turli tashkilotlarining bo'lishi nazarda tutiladi. Birinchi sistemada keltirilgan namunalarni faqatgina tipik sinov, o'tkazilganda, faqat bitta sertifikatlash tashkilotiga ega bo'lishi etarlidir. Umumiy holda uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemasining tashkiliy tuzilishini quyidagicha tasvirlash mumkin (2.1-rasm).

2.1-rasm. Uchinchi tomon orqali sertifikatlash sistemasining tashkiliy tuzilishi

Sertifikatlash tashkiloti sistemaga va uning faoliyatiga boshchilik qiladi:

- ayrim mahsulotlar sifatini nazorat qilishni mamlakatimizda joriy etilgan qonuniyatlar va normativ aktlar bo'yicha tashkil etish;

- savdo sohasi va mahsulotning iste'molchilari tomonidan ilgari surilayotgan standartlar bo'yicha shartlarga rioya qilish majburiyatlari bo'yicha.

Ushbu tashkilot uchinchi tomonning barcha umumiy sinovlarni o'tkazish, korxonada va savdo sohasida mahsulot sifatini nazorat qilish, nazoratni tashkil qilish va boshqa shu kabilar bilan bog'liq bo'lgan vazifalarini bajaradi. Sinovlar xususiy laboratoriyalarda amalga oshiriladi, agar ular yo'q bo'lsa, u holda ayrim funksiyalarni bajarish bo'yicha ixtisoslashgan milliy tashkilotlarning laboratoriyalarida amalga oshiriladi.

Sertifikatlash tashkilotlarining asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- qabul qilingan sistema chegarasida sertifikatsiyani amalga oshirish tartibini ishlab chiqish;

-sertifikatlash sinovlarini amalga oshirish uchun sinov laboratoriyalarini attestatsiyadan o'tkazish;

-ishlab chiqaruvchi korxonalarda mahsulot sifatini ta'minlash sistemalarini baholash;

-korxonalarni sertifikatsiyalash sistemalariga kiritish to'g'risida qaror qabul qilish;

-muvofiglik sertifikatini yoki muvofiglik belgisi bilan mahsulot ishlab chiqarishni kafolatlaydigan litsenziyani berish;

-sertifikatsiyalanadigan mahsulotlar ro'yxatini olib borish;

-sertifikatsiyalanayotgan mahsulotning sifati to'g'risidagi munozaralarni ko'rib chiqish.

Uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash sistemalari quyidagi holatlarda tuzilishi mumkin:

-ishlab chiqaruvchilar assotsiatsiyalarida;

-mahsulotning asosiy iste'molchilari yoki iste'molchilar guruhi qoshida;

-standartlashtirish bo'yicha milliy tashkilotlarda;

-yuqori xalqaro nufuzga ega xususiy tashkilotlar bilan;

- keng savdo shoxobchalariga ega bo'lgan yirik savdo tashkilotlarida.

Sertifikatlash sistemasining muhim tarkibiy elementi bo'lib, korxonada sifatni ta'minlash sistemasining faoliyatini nazorat qiluvchi tashkilot hisoblanadi. Bundan tashqari, u sertifikatlash tashkilotlari laboratoriyalarida sinovni tashkil etishni vaqtivaqti bilan nazorat qilishni amalga oshiradi.

Muvofiqlikning 3 ta ko'rinishi o'rnatilgan:

- muvofiqlik to'g'risida ariza;

- muvofiqlik attestatsiyasi;

- muvofiqlik sertifikatsiyasi.

Mahsulotning standartlar shartiga javob berishi muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisi bilan tasdiqlanadi.

O'z-o'zini sertifikatsiyalashda muvofiqlik sertifikatlari ishlab chiqaruvchilarga beriladi, uchinchi tomon orqali sertifikatsiyalash esa xolis tomonning ishtirokida amalga oshiriladi.

9-MAVZU: O'ZBEKISTONDA STANDARTLASHTIRISH OB'EKTLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlash ko'p qirrali tijorat faoliyatining muhim jihati sanalgan mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatini ta'minlash vositalari hisoblanadi.

Standart – bu ular bilan boshqa shunga o'xshash obyektlarni taqqoslash uchun asos sifatida qabul qilinadigan namuna, etalon, model. Normativ-texnik hujjat sifatida standart normalar, qoidalar va standartlashtirish obyektiga nisbatan qo'yiladigan talablar majmuini belgilaydi va vakolatli organ tomonidan tasdiqlanadi.

Standart moddiy buyumlar (mahsulot, etalonlar, moddalar namunalari), normalar, qoidalar va turli talablar uchun ishlab chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasida standartlashtirish obyektlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilab beruvchi normativ-texnik hujjatlarning quyidagi toifalari belgilangan:

- davlat standartlari (GOST);
- tarmoq standartlari (TST);
- respublikastandardlari (RST);
- korxonalar standartlari (KST);
- jamoat birlashmalari standartlari (JST);
- texnik shartlar (TSH);
- xalqaro standartlar (ISO/MEK)
- mintaqaviy standartlar; • davlatlararo standartlar;
- milliy standartlar.

Davlat standartlari (GOST) tarmoqlararo talab etiladigan mahsulot, ishlar va xizmatlar uchun ishlab chiqiladi. Ushbu toifa standartlarini O'zR Davstandarti qabul qiladi. Standartlarda majburiy talablar ham, tavsiyaviy talablar ham o'z aksini topadi.

Tarmoq standartlari (TST) muayyan tarmoq mahsulotlariga nisbatan ishlab chiqiladi. Ularning talablari davlat standartlarining majburiy talablariga, shuningdek tarmoq uchun belgilangan xavfsizlik qoidalari va normalariga zid kelmasligi. Bunday standartlarni tarmoq standartlarining O'zR GOST talablariga mos kelishi uchun javobgar bo'lgan davlat boshqaruvi organlari (masalan, vazirliklar) qabul qiladi.

Respublika standartlari (RST) Davstandart va mahsulotning biriktirilgan guruhlari bo'yicha tegishli etakchi vazirliklar va idoralarning bilan korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotning alohida turlari uchun belgilanadi.

RST respublika hududida joylashgan, ushbu mahsulotni ishlab chiqaruvchi va iste'mol qiluvchi barcha korxonalar uchun majburiy.

Korxonalar standartlari (KST) korxonalarning o'zlari tomonidan ishlab chiqilib, qabul qilinadi.

Jamoat birlashmalari standartlari (ilmiy-texnikaviy jamiyatlar, muhandislik jamiyatlari va b.). Ushbu normativ hujjatlar mahsulot, jarayonlar yoki xizmatlarning prinsipial yangi turlari; sinovlar o'tkazishning ilg'or usullari hamda ishlab chiqarishni boshqarishning noan'anaviy texnologiyalari va usullari uchun ishlab chiqiladi.

Standartlashtirish qoidalari (Q) va standartlashtirish yuzasidan tavsiyalar (T) o'z xususiyatiga ko'ra uslubiy mazmundagi hujjatlarga mos keladi. Ular hujjatlar normalarini muvofiqlashtirish, qabul qilingan tarmoqlar, jamoat va boshqa tashkilotlar standartlari to'g'risidagi axborotni O'zR

Davstandartigataqdim etish, korxonada standartlashtirish xizmatini tashkil etish tartibiga, GOST majburiy talablariga amal qilinishi ustidan davlat nazoratini o'tkazish qoidalariga va tashkiliy xususdagi boshqa masalalargataalluqli bo'lishi mumkin.

Texnik shartlar (TSH) korxonalar va xo'jalik faoliyatining boshqa subyektlari tomonidan standartni yaratish maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda ishlab chiqiladi. Bir marta yetkazib beriladigan, kichik partiyalarda ishlab chiqiladigan mahsulot hamda baddiy hunarmandchilik asarlari TSH obyekti bo'lishi mumkin.

Xalqaro standartlar (ISO/MEK) xalqaro standartlashtirish tashkilotlari tomonidan savdodagi texnik to'siqlarni olib tashlash, ya'ni mahsulot, xizmatlarga nisbatan qo'yiladigan talablarni xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirish uchun ishlab chiqiladi.

Agar standart xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirilgan bo'lsa, u bo'yicha mahsulotni sertifikatlash mumkin.

Mintaqaviy standartlar mintaqaviy standartlashtirish organlari tomonidan ishlab chiqiladi. Masalan, eOKK (Evropa sifatni nazorat qilish tashkiloti) ana shunday tashkilot hisoblanadi.

Milliy standartlar milliy standartlashtirish organlari, masalan, O'zR Davstandartitomonidan ishlab chiqiladi. Milliy standartlar faqat O'zR hududida amal qiladi.

Davlatlararo standartlar MDHga a'zo bo'lgan mamlakatlar uchun majburiy.

Standartlar turlari.

Standartlarning quyidagi turlari mavjud:

- asosiy standartlar;
- mahsulot uchun standartlar;
- ishlar va jarayonlar uchun standartlar;
- sinovlar o'tkazish, nazorat qilish, tahlil qilish usullari uchun standartlar;
- texnik shartlar.

Asosiy standartlar, o'z navbatida, quyidagi turlarga bo'linadi:

- umumiy texnikaviy standartlar;
- tashkiliy-uslubiy standartlar.

Sifatni aniqlash, belgilash atamallari, sifat ko'rsatkichlarinomenklaturasini reglamentlovchi umumiy texnikaviy standartlar standartlashtirishobyektining axborot nuqtai nazaridan mosligini, uning bir xil ma'noda tushunilishini ta'minlash funksiyasini bajaradi.

Mahsulot uchun standartlar mahsulotga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi va quyidagi turlarga bo'linadi:

- umumiy texnik talablar standartlari;
- umumiy texnik shartlar standartlari;
- texnik shartlar standartlari.

Umumiy texnik talablar va umumiy shartlar standartlar mahsulotni ishlab chiqish, ishlab chiqarish, iste'mol qilish va uning muomalada bo'lishi (undan foydalanish) bo'yicha bir xil mahsulotlar guruhiga nisbatan qo'yiladigan har tomonlama talablar belgilaydi.

Mahsulot parametrlari va (yoki) o'lchamlari, xillari, markalari, sortamenti, konstruksiyasini reglamentlovchi standartlar mahsulotning unifikatsiyasini va birbirining o'rnini bosa olishni ta'minlovchi xil-o'lcham va parametr qatorlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Texnik shartlar standartlar bir xil mahsulotlar guruhiga nisbatan emas, balki muayyan ishlab chiqariladigan mahsulotga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi.

Ishlar va jarayonlar uchun standartlar turli xildagi ishlar va jarayonlarni o'tkazish qoidalarini belgilaydi. Ularning asosiy talabi ushbu ishlar (jarayonlar)ni amalga oshirishda inson hayoti, salomatligi va mol-mulkinging xavfsizliginida minlashdan iborat.

Sinovlar o'tkazish, nazorat qilish, tahlil qilish usullari uchun standartlar sinovlar o'tkazish usullariga, ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazishga, mahsulotni sertifikatlash chog'idagi sinovlarga nisbatan qo'yiladigan talablarni reglamentlaydi.

Texnik shartlar – bu tarmoqqa bo'ysungan normativ hujjat bo'lib, ushbu mahsulot uchun GOSTni joriy etishda vaqtinchalik ahamiyatga ega. ***Xizmatlarni standartlashtirish***

Standartlashtirish iste'molchilar huquq va manfaatlarining davlat tomonidan himoyalashini amalga oshirish yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xizmatlar sifati e'lon qilingan xizmat ko'rsatish sinfi uchun belgilangan standartlar, ko'rsatkichlar, talablarga mos kelishni tekshirish orqali tasdiqlanadi. Bunda hamma vaqt xavfsizlik eng asosiy talab hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, standartlashtirish – bu:

- a) mahsulot, ishlar va xizmatlarning atrof-muhit, inson hayoti, salomatligi, mol-mulki uchun xavfsizligini;
- b) fan, texnika va texnologiyaning rivojlanish darajasiga muvofiq mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatini;
- v) o'lchovlarning yagonaligini;
- g) barcha turdagi resurslarning tejallishini;
- d) xo'jalik obyektlarining xavfsizligini;
- e) mamlakatning mudofaaga qodirligini ta'minlash maqsadida normalar, qoidalar va tavsiflarni belgilash faoliyati.

O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilar huquqlarini himoyalash to'g'risida"gi Qonuni mazkur sohada standartlashtirishning rivojlanishiga turtki berdi. Majburiy sertifikatlash O'zR Davstandartitomonidan tanlangan asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Bunga qadar xizmatlar sifatiga nisbatan qo'yiladigan talablarni normativ huquqiy hujjatlarda hamda idoraviy va ishlab chiqarish hujjatlarda belgilanar edi.

Xizmatlar sohasida qo'llaniladigan ko'p sonli qonun osti hujjatlari (qoidalar, yo'riqnomalar va h.k.) sertifikatlashning asosiy normativ bazasiga aylana olmadi – majburiy talablarga ega bo'lgan davlat standartlari zarur edi. SHunday qilib, mamlakatimizda boshlangan majburiy sertifikatlash xizmatlar sohasida standartlashtirish ishlariga turtki berdi.

Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlash va ularning kontrafakt mahsulot bilan kurashishdagi roli

Barchaga ma'lumki, xaridor deyarli har qanday tovar bozorlarida xilma-xil qalbaki (sohta) tovarlarga duch keladi. Bunda nosog'lom raqobat tufayli mahsulot ishlab chiqaruvchining ham, xaridorning ham huquqlari paymol qilinadi.

Ayrim baholarga ko'ra, xalq iste'moli tovarlarini ishlab chiqarish umumiy hajmida qalbakilashtirilgan kiyim-bosh va poyabzal hajmi 40 foizgacha, parfyumeriya, kosmetika va sintetik kir yuvish vositalari hajmi – 50, baliq va go'sht konservalari hajmi – 35, sari yog` va margarin hajmi – 40-45, vino-arok mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 60 foizgacha etadi.

Natijada etakchi mahalliy va xorijiy tovar ishlab chiqaruvchilar– tovar belgilari egalari har yili ko'radigan zararlar 1,5 milliard AQSH dollaridan ko'pni tashkil qiladi. Qalbakilashtirishning bir necha asosiy usullari aniqlangan:

1. Ochiq soxtakorlik (qalbakichilik), ya'ni tashqi shaklni va savdo rusumini qalbakilashtirish. Tovlamashilikning mazkur usuli plastinkalar, audio- va videokassetalar, kompakt-disklar bilan savdo qilishda tez-tez uchrab turadi.

2. Taqlid qilish – mashhur ishlab chiqaruvchining rusumi ostida sotish. Ayniqsa bunday qalbakilashtirish keng iste'mol qilinadigan tovarlar (tikuvchilik mahsulotlari, soatlar va h.k.) uchun xos. Bunday tovarlar narxi, qoidaga ko'ra, haqiqiy (asl) tovarlar narxidan ancha arzon bo'ladi, bu odatda xaridorni, ayniqsa tajribasiz yoki boshqalarning zaifligidan foydalanib boylik orttiruvchi xaridorni o'ziga jalb qiladi.

1. Ilgarilab ketish – tovardan kichik o'zgarishlar qilib, shu jumladan savdo rusumining yozilishida va aytilishida kichik o'zgarishlar qilib (masalan, Panasonic o'rniga Pavasonic, Sony o'rniga Syni) nusxa ko'chirish. Bunda tovar asl nusxaga juda yaqin bo'ladi.

2. Sotish tamoyillarini buzish – tovar belgilarini ro'yxatga olish to'g'risidagi qonun hujjatlariga amal qilmaslik.

Standartlashtirish va sertifikatlash sifatsiz tovarning bozorga kirib kelishiga va so'ngra iste'molchiga etib borishiga to'siq qo'yadi.

Tovar bozorlarini kontrafakt mahsulotlardan himoyalash quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- sertifikat va muvofiqlik belgisining mavjudligini va haqiqiyligini nazorat qilish (muvofiqlik belgisining golografik himoyasini ishlab chiqish va yupqa plyonka texnologiyasini qo'llash);

- tovarda (yoki uning upakovkasida) kosibchilik sharoitida qiyin qalbakilashtiriladigan unsurlarning mavjudligi;

- tovarlarni firma savdo nuqtalari orqali bozorga olib chiqish;

- ishlab chiqaruchi, savdo qiluvchi va vositachitashkilotlarning kontrafakt mahsulotlarni sotganlik uchun javobgarlik darajasini oshirish.

"Iste'molchilar huquqlarini himoyalash to'g'risida"gi Qonun belgilangan tartibda muvofiqlik belgisi bilan markalanmagan, sertifikatlanishi shart bo'lgan tovarni (shu jumladan import qilinadigan tovarni) sotishni taqiqlaydi.

Muvofiqlik belgilarining qo'llanilishini nazorat qilish bilan qonuniy asosda muvofiqlik belgisini identifikatsiyalash uchun maxsus texnik qurilmalar bilan jihozlangan hududiy ma'muriy organlar shug'ullanishlari kerak.

10-MAVZU: TOVARLARNI SHTRIXLI KODLASH

Shtrixli kodlash

Shtrixli kodlash tovar haqidagi ma'lumotni markalash va kodlashning eng muhim turi hisoblanadi. Shtrixli kodlash g'oyasi 1930-yillarda Garvardbiznes maktabida (AQSH) tug'ildi. Tizim dastlab AQSHda temir yo'l vagonlarini identifikatsiyalash uchun amaliyotda qo'llanildi.

Shtrixli kod – bu tovarga yoki uning upakovkasiga shtrixli yoki raqamli belgi ko'rinishida qo'yiladigan tovar belgisi. CHet elda tovar upakovkasida shtrixli kodning mavjud bo'lishi majburiy talabga aylandi. Uni bajarmagan savdo tashkilotlari tovarlardan voz kechishi mumkin yoki o'zining raqobatbardoshligini yo'qotadi.

Shtrixli kod almashinib keladigan turli kenglikdagi qora (shtrixlar) va oq (bo'sh qolgan joy) polosalardan iborat. Polosalar o'lchamlari standartlashtirilgan. SHtrixli kodlar maxsus optik qurilma – skanerlar bilan solishtirib ko'rish uchun mo'ljallangan. Skanerlar shtrixlarni va raqamli kodni ochib, tovar haqidagi ma'lumotni kompyuterga kiritadi.

Tovarni raqamlash standartlarining tovarlarni kodlash uchun xizmat qiladigan bir necha turlari mavjud. Ayniqsa eAN (European Article Numbering) kodlari tez-tez qo'llaniladi:

- 8 razryadli kod - eAN-8,
- 13 razryadli kod - eAN-13,
- 14 razryadli kod - eAN-14 va h.k.

Masalan, 1-rasmda 13 razryadli eAN kodi ko'rsatilgan.

4 6 0 0 5 0 1 0 0 2 8 2 2

Nazorat soni Tovar kodi

Ishlab chiqaruvchining kodi Mamlakat kodi (Rossiya)

EAN-13 shtrixli kodning o'n uchta sonli raqami quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- dastlabki 2 (3) ta belgi – ishlab chiqaruvchi korxonaning kodi, har bir mamlakatda tegishli milliy organ tomonidan tuziladi;

- 5 (4) ta belgi –tovarni ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi korxonaning kodi;

- 5 ta belgi –tovarkodi, kodni rasshifrovka qilish universal hisoblanmaydi va tovarning ayrim tavsiflarini (belgilarini) aks ettiradi;

- 1 ta belgi (oxirgi) – kodni skaner bilan solishtirishning to'g'riligini tekshirish uchun mo'ljallangan nazorat soni.

Tovarlarni shtrixli kodlash uchun ayrim mamlakatlarning EAN kodlari³

Mamlakat kodi	Mamlakat	Mamlakat kodi	Mamlakat	Mamlakat kodi	Mamlakat
93	Avstraliya	729	Isroil	590	Polsha
90-91	Avstriya	84	Ispaniya	460-469	Rossiya
779	Argentina	80-83	Italiya	00-09	AQSH va Kanada
380	Bolgariya	690	Xitoy		
50	Buyuk Britaniya	850	Kuba	30-37	Fransiya
599	Vengriya	750	Meksika	859	CHexiya
759	Venesuela	87	Niderlandiya	73	SHvetsiya
400-440	Germaniya	94	YAngi Zelandiya	880	Janubiy Koreya
520	Gretsiya	70	Norvegiya	45-49	Yaponiya

EAN-8 kodi undan ko'ra uzunroq bo'lgan eAN-13 kodini joylashtirish qiyin bo'lgan kichik upakovkalar uchun mo'ljallangan

Raqamli qator skaner bilan solishtirilmaydi, balki xaridor uchun mo'ljallangan. To'liq shtrixli kod esa tovarning kelib chiqishi rekvizitlarini aniqlash imkonini beradi va uning sifati, xavfsizligi va boshqa parametrlari bo'yicha e'tirozlar birlirish imkoniyatini taqdim etadi.

SHtrixli kodlash tufayli har bir tovarga individual, jahonda hech qaerda takrorlanmaydigan kod beriladi, ushbu kodning yagonaligi undan nafaqat ishlab chiqaruvchi haqida ma'lumot olish

³ Xojiahmedov G., Yaxyaeva I. Sifat menejmenti. Darslik. –T.: TDIU, 2012.

maqsadida, balki zavod, ombor, do`kon ichidagi ko`chishlarni hisobga olish uchun foydalanish imkonini beradi. Bu ishlab chiqarishni hisobga olish, tahlil qilish va rejalashtirish, shuningdek ham ichki, ham tashqi bozorlarda tovarlar va xizmatlarni sotish uchun boshlang`ich baza hisoblanadi.

Rossiyada shtrixli kodlash masalalari bilan Avtomatik identifikatsiyalash muammolari bo`yicha tashqi iqtisodiy uyushma (YUNISKAN) shug`ullanadi.

SHtrixli kodlash ishlab chiqarish korxonalari uchun quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini o`zlashtirishni osonlashtirish;
- ishlab chiqarish, omborga joylashtirish, sotish sohalarida hisobga olish operatsiyalarining samaradorligini oshirish;
- iste`mol qilinadigan resurslar tahlilini yuritish;
- hujjatlar aylanishi hajmini qisqartirish;
- tovarning harakati va mahsulotni sotish haqidagi to`g`ri ma`lumotlarning muntazam to`planishini yo`lga qo`yish;
- boshqaruv va nazorat organlariga axborotni tezkor taqdim etish.

Standartlashtirish va ekologiya

Insoniyat texnik qurollanishining hozirgi holati, jahon hamjamiyatida ishlab chiqarish munosabatlari va ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining hozirgi darajasida, er aholisi sonining o`sishida, urbanizatsiyaning ortishida, iste`mol jamiyati stereotipining yoyilishi – tabiiy resurslarni olish ko`lamlari, atrof-muhitning ta`siri va ifloslanish darajasi bashariyatning o`zi uchun xavfli bo`lib qoldi. Tarixan yuzaga kelgan, evolyusiyaning uzoq yillari mobaynida inson genetik jihatdan moslashgan hayot kechirish muhitining o`zgarishi yuz bermoqda. Global ekotizimlar sifatida biosferaning barqarorligini belgilab beruvchi erning bir qator tabiiy resurslari tugab bermoqda, biosferaning o`zi esa ishlab chiqarish-xo`jalik va ijtimoiy-madaniy faoliyat chiqindilarini assimilyasiyalash qobiliyatini tobora yo`qotib bermoqda.

Global ekologik inqiroz davrida tabiatdan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi keskin turadi.

Profilaktiklik, ya`ni inson faoliyatidagi turli ta`sirlardan salbiy oqibatlarning oldini olishga yo`naltirilganlik; komplekslik, har joydalik, hududiy tabaqalanganlik va ilmiy ekologik asoslanganlik tabiiy muhitni muhofaza qilishning muhim tamoyillari hisoblanadi.

Tabiatni muhofaza qilishda gap, birinchi galda, insonning salomatligini va farovonligini muhofaza qilish haqida boradi. Tabiatga nisbatan asrab-avaylab munosabatda bo`lish, uni muhofaza qilishning zarurligini qadimiy donishmandlar ham tushunishgan va jahonning barcha xalqlari tabiatdan foydalanish milliy an`analari ushbu tamoyilga to`liq javob berardi.

Standartlar majmui ishlab chiqarishning barcha tarmoqlarini qamrab olgan bo`lib, bir tabiiy resurslardan boshqalarining ziyoniga foydalanishni istisno etadi va xalq xo`jaligi barcha tarmoqlarikorxonalari faoliyatining ko`ngilsiz oqibatlari oldini oladi.

Nazorat savollari

1. Xizmatlarni standartlashtirishning ahamiyatini tushuntiring
2. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlashning ahamiyati
3. Shtrixli kodlashni amalga oshirish zarurati
4. Standartlashtirish va ekologiya bo`yicha bog`liqligi

11-MAVZU: O'ZBEKISTONDA SERTIFIKATLASH TIZIMI.

O'zbekiston Respublikasida sertifikatlashtirish tizimining quyidagi sertifikatlashtirish turlari amalga oshiriladi: - majburiy sertifikatlashtirish; - ixtiyoriy sertifikatlashtirish.

Majburiy sertifikatlashtirishga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan maxsus ro'yxatga kiritilgan, ishlab chiqariladigan, olib kiriladigan va olib chiqiladigan, sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulotlar kiradi.

Yuqoridagi ro'yxatga, fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va mulkning xavfsizligini, atrof-muhitni muhofaza qilish, o'zaroalmashinuvchanlik va moslashuvchanlikni ta'minlash bo'yicha me'yoriy hujjatlarda talablari belgilangan, mahsulotlar yoki xizmatlar kiritiladi. Bu ro'yxatdan tashqari Oliy Majlis tomonidan qabul qilinadigan Qonunlarga asosan, Prezident farmonlariga asosan ma'lum xizmatlar va mahsulotlar uchun ham xuddi shunday talablar qo'yilishi mumkin.

Ixtiyoriy sertifikatlashtirishga O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident farmonlari, hamda xukumat qarorlariga asosan ro'yxatga kiritilmagan xizmatlar yoki mahsulotlar kirishi mumkin, bu vaqtda ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi yoki iste'molchilar tashabbusi bilan ixtiyoriy tartibda sertifikatlashtirilishi o'tkaziladi.

Milliy sertifikatlash tizimi doirasida sertifikatlashtirish ishlari surovchi tomonidan tanlangan sertifikatlashtirish sxemasi bo'yicha aniqlangan tizim doirasida olib boriladi. Sertifikatlash-tirish tartibi va uning o'rnatilgan qoidalari mavjud bo'lib, sertifikatlashtirishning asosiy bosqichlari sertifikatlashtirish obyekti va turlariga bog'liq bo'lmay o'zgarmas jarayondir. Buni quyidagi beshta asosiy bosqichga bo'lishimiz mumkin:

1. Sertifikatlashtirishga ariza.
2. Sertifikatlashtirish bo'yicha qaror qabul qilish.
3. Sertifikatlashtirish obyektni muvofiqligini o'rnatilgan talablar bilan baholash.
4. Muvofiqlikni baholash natijalarini tahlili va uni rasmiylashtirish.
5. Sertifikatlashtirish obyekti ustidan inspeksiya nazorat.

O'zbekiston Respublikasida mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2004y. №318-sonli «Mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibotini soddalashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qaroriga binoan "O'zstandart" agentligi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Davlat tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda quyidagi ishlarni amalga oshirishadi:

- chetdan keltirilayotgan mahsulotlardan akkreditatsiya qilingan idoralar va laboratoriyalar tomonidan sinov o'tkazish uchun namuna olishning cheklangan normalarini belgilash;

- akkreditatsiya qilingan idoralar va laboratoriyalar o'rtasida sinovlarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida sinovlar turlarini belgilash;

- o'zlariga qarashli akkreditatsiya qilingan laboratoriyalarda mahsulotlarni sinovdan o'tkazish xizmatlariga tariflarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida (uning hududiy bo'linmalarida) oldindan deklaratsiya qilish.

Muvofiqlik sertifikatlari mavjudligini tekshirish faqat majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq belgilangan vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

"O`zstandart" agentligida "Standartlashtirish to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasining Qonunida belgilangan standartlashtirish bo`yicha me`yoriy hujjatlar toifalarini tayyorlash va ro`yxatdan o`tkazish tartibi to`g`risidagi Nizomning hamda Majburiy tartibda sertifikatlanadigan bir turdagi mahsulotlarning har bir turini ularda sertifikatlashtirishning tegishli me`yoriy hujjatlarda belgilangan xavfsizlik ko`rsatkichlari ko`rsatilgan Qoidalarining O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro`yxatdan o`tkazadi va majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlarning nomenklatura ro`yxati, ularning sifatini va xavfsizligini belgilovchi me`yoriy hujjatlarni ko`rsatgan holda, nashr etilishini hamda bojxona, soliq va akkreditatsiya qilingan idoralarga jo`natadi.

Sertifikatsiyalash tartibi quyidagi asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat:

- Sertifikatsiya o`tkazish uchun qaror va ariza deklaratsiya berish;
- Sertifikatsiyalashtiriladigan mahsulotlardan tajribalar o`tkazish uchun namunalar olish.

Me`yoriy hujjatlar bo`yicha namunalar olish miqdorini belgilash.

- Mahsulot yoki ishlab chiqarishni sertifikatsiyalashtirish sxemasini tanlash;
- Olingan natijalarni tahlil qilib muvofiqlik sertifikatini berish to`g`risida qaror qabul qilish;
- Davlat standarti ro`yxatidan mahsulotni o`tkazib, muvofiqlik sertifikatini berish;
- Xalqaro sertifikatlash tashkilotlari tomonidan berilgan muvofiqlik sertifikatlarini tan olish;
- Sertifikatsiyadan o`tgan mahsulotning sifat ko`rsatkichlarining barqarorligini nazorat qilish;
- Sertifikatsiya natijalarining axboroti; - Noroziliklarni ko`rib chiqish.

Sertifikatsiyalashtirish ishlarini amalga oshirish uchun sertifikatsiyaga tegishli tashkilotga ariza-deklaratsiya va unga qo`shimcha hujjatlar jo`natiladi. Tegishli arizani qabul qilgan tashkilot bir oy davomida hujjatlarni ko`rib chiqib, sertifikatsiyalashga oid talablarga mos kelishi to`g`risida qaror qabul qiladi, qaysi tartibda va kimlar tomonidan o`tkazilishi belgilanadi.

Tanlangan namunalar Milliy sertifikatsiyalash tizimining akkreditlangan sinov laboratoriyalarida sinovdan o`tkaziladi. Lozim bo`lsa sertifikatsiyalashtirish tashkiloti tajribalar o`tkazish uchun usulubiy ko`rsatmalar ishlab chiqishni tashkil etadi. Ijobiy natijalar olinganda sinov bayonnomasi mazkur mahsulotni sertifikatsiyalash tashkilotiga va bir nushasini ariza beruvchiga jo`natadi. Ishlab chiqarish tashkiloti tomonidan mahsulotning tarkibi o`zgarsa zudlik bilan axborot berilishi kerak.

Sertifikatsiya o`tkazuvchi tashkilot tajriba bayonnomasini olgach, sifat sistemasi sertifikatini rasmiylashtiradi. Davlat ro`yxatidan o`tkaziladi va egasiga topshiriladi. Bu sertifikatning muddati mazkur mahsulotga talablar belgilangan me`yoriy hujjatlarning muddatiga mos ravishda belgilanadi. Muddat uch yildan oshmasligi kerak.

Mahsulotning tarkibi yoki ishlab chiqarish texnologiyasi o`zgarsa, uning sifat ko`rsatkichlariga ta`sir etsa, u holda sertifikatsiyalash tashkilotiga zudlik bilan axborot berilishi kerak. Bu tashkilot o`z navbatida tajriba o`tkazish vositalariga o`zgarishlar tavsiya etadi. SHunda ham talablarga mos kelmasa muvofiqlik sertifikati bekor qilinadi.

Sertifikatlangan mahsulotning sifat ko`rsatkichlari barqarorligini tekshiruv nazorati shu mahsulotni ishlab chiqarish jarayoniga sertifikat bergan tashkilot tomonidan maxsus reja asosida amalga oshiriladi. Zarur hollarda betaraf mutaxassislarni tekshiruv nazoratiga jalb etish mumkin. Tekshiruv nazorati natijalariga ko`ra sertifikatsiyalash tashkiloti muvofiqlik sertifikati yoki muvofiqlik belgisini quyidagi hollarda bekor qilishi yoki to`xtatib qo`yishi mumkin.

- me`yoriy texnik hujjatlardagi talablar o`zgarsa;
- mahsulotning tarkibi va tuzilishi o`zgarsa;
- tashkilot yoki ishlab chiqarish texnologiyasi o`zgarsa;

- sifatni ta'minlovchi sistema, texnologiya, sinash uslublari o'zgarsa.

Tekshiruv nazorati tomonidan aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilingunga qadar muvofiqldik sertifikatini berish to'xtatib turiladi. SHu muddatda ham ahvol o'zgarmasa, muvofiqlik sertifikati bekor qilinadi. Bundan tashqari sertifikat berish yoki muvofiqlik belgisini qo'yish quyidagi hollarda ham bekor qilinadi:

- mahsulotda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilib bo'lmasa;
- ishlab chiqaruvchi o'zining moliyaviy majburiyatlarini bajarmay qo'ysa; - ishlab chiqaruvchi sertifikatni vaqtincha to'xtatib qo'ygandan keyin muddatni uzaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirmasa; - mahsulotni ishlab chiqarish to'xtatilgan bo'lsa.

Sertifikatsiyalashtirish tashkiloti bu haqda rasmiy axborot beradi va mazkur mahsulot ishlab chiqarish sertifikatini davlat ro'yxatidan chiqaradi. Axborot bilan ta'minlash sertifikatsiyalash tashkiloti ishtirokchilari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

12-MAVZU: SERTIFIKATLASHTIRISH TARTIBI VA JARAYONLARI.

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibi

Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish sertifikatlash organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish organini tanlash arizachi tomonidan mustaqil amalga oshiriladi.

Ariza beruvchi istalgan vaqtda, sertifikatlashtirish organlari esa arizachining birinchi talabi asosida quyidagi hujjatlarni taqdim etishi shart:

- a) majburiy tarzda sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulot turlarining ro'yxati yoki ro'yxatdan ko'chirma;
- b) Idora sertifikatlashtirish doirasiga taalluqli bo'lgan mahsulotni sertifikatlash qoidalarini;
- v) sertifikatlashtirish bo'yicha xizmatlar narxlari (tariflari) preyskuranti;
- g) davlat vakolatli organida akkreditatsiya qilinganlikni tasdiqlovchi hujjat.

Sertifikatlashtirish organi, ko'rsatib o'tilgan hujjatlar nusxalarini taqdim etganda ularning nusxalarini tayyorlash uchun ketgan xarajatlarnigina so'rovchidan undirishga haqli.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotga muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish uchun ariza beruvchi sertifikatlashtirish organiga ariza bilan murojaat qiladi. Arizaga quyidagi hujjatlar ilova qilinadi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotga me'yoriy hujjat nusxasi; - mahsulotni yorliklash namunasi (mahsulot to'g'risida axborot); - gigienik sertifikat nusxasi.

Ariza beruvchi tomonidan ayni bir vaqtda gigienik sertifikat va muvofiqlik sertifikati olishga ariza berilgan taqdirda gigienik sertifikat nusxasi talab etilmaydi.

Chetdan olib kelinayotgan mahsulotni sertifikatlashtirish uchun quyidagilar taqdim etiladi:

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotga me'yoriy hujjat nusxasi (u mavjud bo'lganda);
- mahsulotni yorliklash namunasi (mahsulot to'g'risida axborot);
- bojxona hududiga etib kelganligi to'g'risida belgi qo'yilgan ilova hujjat (tovar-transport yuk xati, invoys, schyot-faktura) lar nusxasi.

Ariza beruvchi sertifikatlashtirish organiga akkreditatsiya qilingan laboratoriyalardagi mahsulot sinovlari bo'yicha qo'shimcha hujjatlarni taqdim etishi mumkin. Agar mahsulotni alohida

parametrlari bo'yicha sinovlar turli sinov laboratoriyalarida o'tkazilgan bo'lsa, u holda sinovlarning ijobiy natijalari bilan birga barcha zarur protokollarning mavjudligi mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligining ijobiy bahosi hisoblanadi.

Respublikada chetdan keltiriladigan, majburiy tartibda sertifikatlanishi kerak bo'lgan mahsulotga normativ hujjat mavjud bo'lmaganda, sifat va xavfsizlik bo'yicha sertifikatsiya sinovlari mahsulotning ana shunday turlari talablariga muvofiqligi yuzasidan amalga oshiriladi.

Arizachi tomonidan chetdan olib kelinayotgan mahsulotga zarur normativ hujjat yoki texnik tasnifnomalar taqdim etilmagan taqdirda, mazkur mahsulotni sertifikatlash mahsulotning ana shunday turlariga hujjatlar bo'yicha yoki gigienik sertifikat asosida, uni identifikatsiya qilgan holda amalga oshiriladi (oziq-ovqat mahsulotiga va oziq-ovqatga qo'shiladigan mahsulot uchun).

Inspeksiya nazorati natijalari bo'yicha muvofiqlik sertifikatining amal qilishi tasdiqlanishi yoki to'xtatib turilishi yoxud belgilangan tartibda bekor qilinishi mumkin.

Laboratoriya sinovlarini o'tkazganlik, sertifikatni rasmiylashtirganlik va berganlik uchun to'lov tartibi, litsenziya ajratmalari miqdorlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda "O'zstandart" agentligining yo'l-yo'riq hujjatlarida belgilanadi.

Chet el muvofiqlik sertifikatlarini e'tirof etish

Sertifikatlashtirish organi e'tirof etish to'g'risida bitim tuzilgan MDH mamlakatlaridan va uzoq xorijiy mamlakatlardan olib kelinadigan mahsulotga sertifikatlarni e'tirof etish huquqiga ega.

E'tirof etish tartiboti sertifikatlashtirish organining bir turdagi mahsulotni sertifikatlashtirish tartibida, "O'zstandart" agentligining normativ hujjatlariga muvofiq belgilangan bo'lishi kerak.

Xalqaro tizimlar va bitimlar doirasida amalga oshiriladigan sertifikatlarni e'tirof etish ushbu tizimlar va bitimlarda belgilangan, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid bo'lmagan qoidalarga muvofiq o'tkaziladi.

Sertifikat talablarga muvofiq bo'lgan, O'zbekiston Respublikasida belgilangan ana shunday talablardan qolishmaydigan mahsulot uchun e'tirof etiladi.

Normativ hujjatlarda sertifikatlashtirish uchun shart bo'lgan yoki kontraktda belgilangan qo'shimcha talablar mavjud bo'lgan taqdirda mahsulot ushbu talablarga muvofiqlik yuzasidan sinab ko'rilishi kerak.

Olingan hujjatlar va materiallarni tahlil qilish, shuningdek mahsulotni identifikatsiyalash asosida sertifikatlashtirish organi chet el muvofiqlik sertifikatini e'tirof etish (etmaslik) to'g'risida qaror qabul qiladi.

Eksport qiluvchi mamlakatning Milliy sertifikatlashtirish tizimiga berilgan muvofiqlik sertifikatini e'tirof etish uni import qiluvchi mamlakatning muvofiqlik sertifikatiga qayta rasmiylashtirish va YAgona davlat reestriga kiritish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarda qatnashuvchi tashkilotlar

O'z SMT da sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarni quyidagi tashkilotlar amalga oshiradi:

- mahsulotlarni sertifikatlashtirishni bir turdagi mahsulot-larni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlash-tirishni sifat tizimi va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;

- O'zbekiston Respublikasida aniq mahsulotni sertifikatlash-tirish bo'yicha akkreditlangan idoraning bo'lmagan taqdirlarda uni sertifikatlashtirish masalasini sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idora «O'zstandart» agentligi hal qiladi; -sertifikatlashtirish sinovlarini akkreditlangan sinash laboratoriyalari

(markazlar) amalga oshirishadi;

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralarni akkreditlashni sertifikatlashtirish milliy idorasi (keyinchalik - SMI) rahbari tasdiqlagan komissiya O'zDSt 5.2:2001 O'z SMT. Sertifikatlashtirish idorasiga qo'yiladigan umumiy talablar standartiga muvofiq o'tkazadi;

- sinash laboratoriyalari (markazlari) ni akkreditlashni akkreditlash bo'yicha idora O'zDSt 5.3 O'z SMT. Sinash laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlash. Asosiy qoidalari. Standarti talablariga muvofiq o'tkziladi.

- ekspert-auditorlarni attestatlash O'zRH 51-014 O'z SMT. Ekspert-auditorlarga qo'yilgan talablar rahbariy hujjatiga muvofiq amalga oshiriladi.

Sertifikatlashtirish obyektlari va subyektlari

O'z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirishning quyidagi obyektlari mavjud:

- mahsulotlar;
- jarayonlar;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar;
- xizmatlar; - xodimlar.

O'z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirishda quyidagi subyektlari mavjud:

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralari;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari;
- sinov laboratoriyalari; - ekspert-auditorlar.

O'z SMT sertifikatlashtirish tizimida sertifikatlashtirish obyektlari va subyektlari O'zDSt 5.0-98 O'z SMT. Asosiy qoidalar. standartiga muvofiq ro'yxatga olinadi.

Ushbu standarga asosan O'z SMT da quyidagi Reestrlarni yuritish amalga oshiriladi:

- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralari;
- akkreditlangan sinav laboratoriyalari (markazlari);
- attestatlangan ekspert-auditorlar;
- sertifikatlashtirilgan mahsulotlar;
- sertifikatlashtirilgan sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar;
- bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirishning ro'yxatga olingan tizimlari.

O'z SMT Davlat reestrini yuritish qoidalari O'zRH 51-021 O'z SMT. Davlat reestrini olib borish tartibi rahbariy hujjatida belgilangan. SMI Davlat reestrining me'yorlarini, shuningdek, sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar va tizimning boshqa ishtirokchilaridan olingan axborotlarni nashr qilib boriladi.

Nazorat savollari

1. Sertifikatsiyalash tartibi qanday asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.
2. Sertifikatsiyalashtirish uchun qanday ishlar amalga oshirish kerak va qay tartibda rasmiylashtiriladi?
3. Sertifikat berish yoki muvofiqlik belgisini qo'yish qanday hollarda bekor qilinadi?
4. Sertifikatni qay tartibda davlat ro'yxatidan chiqariladi?
5. Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibini tushuntiring.

13-MAVZU: O'ZBEKISTONDA SERTIFIKATLASHTIRISHNING TASHKILIIY TUZILMASI.

O'zbekiston Respublikasi xalqaro tashkilotlar (ISO, ILAK, EOK va boshq.) bilan xamkorligi mamlakatda bozor munosabatlari shakllanish davrida, ayniqsa, zarur bo'lib qoladi. Evropa hamjamiyatining yagona bozor "ichki chegaralarsiz fazo" yaratish niyati bu tashkilotlar oxirgi yillardagi strategiyasini aniqlab berdi. Uning bosh yunalishi bo'lib EK komissiyasi bilan hamkorlikda xalqaro savdodagi texnikaviy to'siklarni bartaraf qilishdir.

O'zbekiston Respublikasida **sertifikatlashtirish me'yoriy negizini** O'zRST5.0-98, O'zRST 5.1-95, O'zRST 5.2.-93, O'zRST 5.3-92, O'zRST 5.4-93, O'zRST 5.5-93 va Milliy sertifikatlashtirish tizimining (O'zRMST) rahbarlik xujjatlari majmui tashkil qiladi.

O'zRMSTda quyidagi faoliyat turlari nazarda tutilgan:

- mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishni sertifikatlashtirish;
- sinov laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlash;
- bir jinsli mahsulotni sertifikatlashtiruvchi organlarni akkreditlash;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishni sertifikatlashtiruvchi organlarni akkreditlash;
- nazorat organlarini akkreditlash;
- sertifikatlashtirilgan mahsulot, sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar, akkreditlangan organlar va sinov laboratoriyalari (markazlari) ustidan inspeksiya nazorati;
- majburiy sertifikatlashtirish qoidalariga rioya qilish ustidan nazorat;
- aytib o'tilgan faoliyat yo'nalishlari bo'yicha ekspert-auditorlarni tayyorlash va attestatsiyalash.

Sertifikatlashtirish mahsulot, jarayonlar va xizmatlar:

- davlatlararo standartlar (MDXmamlakatlari);
- O'zbekiston Respublika standartlari va boshqa mahsulotga bo'lgan talablarni joriy qilgan chizmaiy nashr etilgan hujjatlar;
- O'zbekiston Respublikasi Milliy sertifikatlashtirish organi (O'zdavstandart) nomida qo'shilgan sertifikatlashtirish xalqaro va xorijiy milliy standartlari talablariga muvofiqligi tasdiqni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida sifat tizimlarini sertifikatlashtirish me'yoriy negizini ISOning 9000-seriyali xalqaro standartlari va O'zRMSTning raxbarlik xujjatlari majmui tashkil qiladi.

ISOning 9000-seriyali standartlar nomi:

ISO-9000. Sifat umumiy boshqaruvi va sifatni ta'minlovchi standartlar. Tanlash va qo'llash bo'yicha raxbarlik ko'rsatmalari.

ISO-9001. Sifat tizimi. Loyixalash yoki ishlab chiqish, ishlab chiqarish, montaj va xizmat qilishda sifatni ta'minlash modeli.

ISO-9002. Sifat tizimi. Ishlab chiqarish va montaj paytida sifatni ta'minlash modeli.

ISO-9003. Sifat tizimi. YAkuniy nazorat va sinovlarda sifatni ta'minlash modeli.

ISO-9004. Sifatning umumiy boshqaruvi va sifat tizimi elementlari. Raxbarlik ko'rsatmalari.

9000-seriyali ISO xalqaro standartlari tashilot (korxona)ga sifat sohasida quyidagi masalalarni echishga yordam beradi:

- mahsulot yoki xizmat sifatini iste'molchilar aniqlangan yoki taxmin qilingan ehtiyojlarini doim qondirilishi ta'minlaydigan darajaga erishish va uni saqlab turish;

— oʻz rahbariyatida muljallangan sifatga erishilmoqda va u berilgan darajada saqlanib turganligi haqida ishonchni taʼminlash;

— isteʼmolchida muljallangan mahsulot sifati va taqdim etilayotgan xizmat sifatiga erishilganlik yoki erishilishi lozimligi haqidagi ishonchni taʼminlash.

Ishonchni taʼminlash agar kontraktida nazarda tutilgan boʻlsa, isbotlarni taqdim etish haqida oʻzaro kelishilgan talablar boʻlishi mumkin.

OʻzRMST mahsulot va xizmatlarning majburiy xamda ixtiyoriy sertifikatlashtirishni koʻzda tutadi. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlagan sertifikatlashtirilishi shart mahsulotlar roʻyxatiga kiritilgan Oʻzbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan, olib chiqib ketiladigan va olib kiriladigan mahsulotlar majburiy sertifikatlashtiriladi. Bu roʻyxatga meʼyoriy hujjatlarida fuqarolar xayoti, sogʻliq xavfsizligini taʼminlovchi, atrof-muxitni muxrfaza qilish, oʻzaro almashinuvchanlik va uygunlashtirish talablari belgilangan mahsulotlar xamda fuqarolar xavfsizligi va sogʻligini taʼminlovchi vositalar kiritiladi.

Mahsulot, sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni ixtiyoriy sertifikatlashtirish ishlab chiqaruvchi, isteʼmolchi yoki yetkazib beruvchining tashabbusi bilan amalga oshiriladi.

Sertifikatsion sinovlardan muvaffaqiyatli oʻtgan mahsulotga (mazkur mahsulot ishlab chiqarilishi attestatsiyalanganligi xaqida guvoxnomaga ega boʻlsa) sertifikat beriladi va mahsulotga muvofiqlik belgisi qoʻyiladi.

Sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilishi:

- Oʻzbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish boʻyicha milliy idorasi;
- bir xil mahsulotni setrifikatlashtirish boʻyicha idora;
- bir xil mahsulotni, sifat tizimini va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish boʻyicha akkreditlangan idoralari;
- akkreditlangan sinov laboratoriyalari.

Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan sertifikatlashtirish milliy idorasi qilib, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish Oʻzbekiston Davlat markazi – «Oʻzstandart» agentligi belgilangan.

Oʻzstandart agentligiga qarashli turli soha va tarmoqlarni oʻz ichiga olgan, bir xil nomdagi boʻlimlar ham bor. Bularga standartlar va mahsulotni sertifikatlashtirish boʻyicha davlat nazorati va oʻlchash vositalarini davlat qiyoslovidan oʻtkazish va attestatlash sohaviy boʻlimlari kiradi.

Standartlar va mahsulotni sertifikatlashtirish boʻyicha davlat nazorati sohaviy boʻlimlar: ogʻir sanoat, mashinasozlik, engil sanoat, mahalliy sanoat hamda agrosanoat kompleksi doirasida oʻz faoliyatini amalga oshiradi.

Oʻlchash vositalarini davlat qiyoslovidan oʻtkazish va attestatlash tarmoq boʻlimlari esa massalar, radiotexnika, ionli nurlanish, geometrik, mexanik, elektrik, magnitli, bosim, sarflanish, haroratli hamda fizik-kimyoviy kattaliklarni qiyoslovdan oʻtkazadi.

Oʻzstandart agentligining ilmiy-uslubiy markazi etib Oʻzbekiston standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti - SMSITI tayinlangan.

Sertifikatlashtirish milliy idorasi quyidagi asosiy yoʻnalishlar boʻyicha oʻz faoliyatini amalga oshirmoqda:

- Respublikada sertifikatlashtirishni qoʻllash va takomillash-tirishning umumiy siyosatini ishlab chiqish, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tegishli davlat idoralari bilan aloqalarni oʻrnatish;

- sertifikatlashtirish masalalari bo'yicha boshqa mamlakat va xalqaro tashkilotlarning vakillari bilan, o'zaro kelishilgan asosda aloqalarni o'rnatish, kerak bo'lsa, bu tashkilotlar faoliyatida O'zbekiston Respublikasining qatnashishini ta'minlash;

- sertifikatlashtirishda yagona qoida va ish tartiblarini belgilash, bularga rioya qilishning nazorati, sertifikatlashtirish natijalari bo'yicha hujjatlarni axborotli ma'lumot bilan ta'minlash.

Vazirlar Mahkamasi qarorini bajarish yo'lida «jstandart» agentligi o'zining viloyat markazlarini (SMSXM) tuzib, ularning ishlariga har taraflama ko'mak ko'rsatmoqda. 1993- yilning 28- dekabridan boshlab "Mahsulotlarni va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida" qonun kuchga kirib, bu qonun asosida sertifikatlashtirish va sifatni ta'minlash borasidagi barcha ishlar mutlaqo yangicha ruknda yo'lga qo'yila boshlandi.

Respublikadagi sinov laboratoriyalarini akkreditlash ishlari ham jadal qadamlar bilan amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda 256 ta laboratoriya milliy sertifikatlashtirish tizimida akkreditlangan bo'lib, bu mahsulot ishlabchiqarishning hamma sohasi bo'yicha etarli darajada sinovlarni olib borish imkoniyatini beradi.

O'zstandart agentligi tarkibidagi oziq-ovqat va qishloq xo'jalik mahsulotlarini tekshiruvchi sinov laboratoriyasi akkreditlangan laboratoriyalardan hisoblanib, shu kungacha muayyan turdagi mahsulotlarga muvofiqlik sertifikati berish uchun kerakli bo'lgan sinovlarni bajarmoqda.

Respublika hududiga keltiriladigan yoki undan chetga chiqariladigan mollar (mahsulotlar)ning havfsizligini tasdiqlash bilan bog'liq bo'lgan amallar tegishli davlat idoralari bilan kelishilgan holda O'zstandart agentligi tomonidan tayyorlangan alohida hujjat bo'yicha bajariladi.

O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish milliy tizimining tashkiliy tuzilmasini quyidagilar tashkil qiladi:

- O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idorasi («O'zstandart» agentligi);

- ilmiy-usuliyat markazi va bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha usuliyat markazlari;

- bir turdagi mahsulotlarni va xizmatlarni, sifat tizimlari hamda ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlangan idoralar; - akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlari); - tekshirish idoralari.

O'zbekistonda sertifikatlashtirishni amalga oshiruvchi milliy idora

O'zbekiston Davlat standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi tuzilmasini takomillashtirish va uning faoliyatini tashkil etish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.08.2004 yil № 373-sonli qarori qabul qilindi va bu qarorga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida" 2003-yil 9-dekabrda PF-3358-son Fapmonini bajarish yuzasidan hamda standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini yanada takomillashtirish, uning zamonaviy xalqaro normalar va talablarga muvofiqligini ta'minlash, shuningdek xalqaro standartlardan foydalanish asosida mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ushbu qarorni qabul qildi. O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi .

O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi sertifikatlashtirish bo'yicha milliy idora bo'lib hisoblanadi.

Sertifikatlashtirish milliy idorasi – «O'zstandart» agentligi O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- O`z SMT ning yagona qoida va tadbirlarini, ularga rioya etilishi ustidan nazoratni, sertifikatlashtirish natijalari bo`yicha hujjatlarni ro`yxatga olishni, respublika va horijiy iste`molchilarni ma`lumot bilan ta`minlashni belgilaydi;

- muvofiqlik belgisini va uni qo`llash qoidalarini belgilaydi;

- O`z SMT ni mukammallashtirish bo`yicha dastur loyihalarini tuzadi va ularni Hukumat muhokamasiga taqdim etadi;

- O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda xalqaro sertifikatlashtirish tizimlariga qo`shilish haqida qaror qabul qiladi, shuningdek, sertifikatlashtirish natijalarini o`zaro tan olish haqida bitimlar tuzadi;

- O`zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan sertifikatlashtirish masalalari bo`yicha o`zaro munosabatlarda vakili bo`ladi;

- majburiy sertifikatlashtirilishi lozim bo`lgan mahsulotlar va xizmatlar ro`yxatini tuzadi va olib boradi;

- respublikada sertifikatlashtirish ishlarini tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi hamda ularni o`tkazilishining to`g`riligi ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradi;

- bir turdagi mahsulotlarni, sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni, sertifikatlashtirish bo`yicha idoralarni va sinash laboratoriyalarini (markazlarini) akkreditlaydi;

- ekspert-auditorlarni attestatlaydi va ularning faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- O`z SMT Davlat reestrini olib boradi;

- mahsulotlarni sertifikatlashtirish, sertifikatlashtirish bo`yicha idoralarni va sinash laboratoriyalarini (markazlarini) akkreditlash bo`yicha ishlarga haq to`lash shakli va tartibini belgilaydi;

- O`z SMT qoidalarini buzganligi uchun muvofiqlik sertifikatlari va muvofiqlik belgilarining amalini bekor qiladi va to`xtatadi, sertifikatlashtirish bo`yicha idoralarni va sinash laboratoriyalari (markazlari)ni akkreditlangani haqida guvohnomani bekor qiladi;

- sertifikatlashtirish va akkreditlash natijalari bo`yicha appelyasiyalarni ko`rib chiqadi;

- O`z SMT davlat reestri asosida sertifikatlashtirish bo`yicha ma`lumotlarni chop etadi va manfaatdor tomonlarning undan bemaolol foydalanishlarini ta`minlaydi.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun SMI vazifalarini tekshirish, ilmiytexnikaviy, jamoat tashkilotlarini, iste`molchilar jamiyatlarini jalb etib, yuqoridagi vazifalarni O`zbekiston Respublikasi hududlarida SMI vazifalarini, bu vakolatlarni «O`zstandart» agentligi standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish bo`yicha hududiy markazlarga (SMSHM) berganda ular bajarishi mumkin.

14-MAVZU: SERTIFIKATLASHTIRISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM

Vazirlar Mahkamasi qarorini bajarish yo`lida «O`zstandart» agentligi o`zining viloyat markazlarini (SMSHM) tuzib, ularning ishlariga har taraflama ko`mak ko`rsatmoqda. 1993- yilning 28- dekabridan boshlab "Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish to`g`risida"gi qonun kuchga

kirib, bu qonun asosida sertifikatlashtirish va sifatni ta'minlash borasidagi barcha ishlar mutlaqo yangicha ruknda yo'lga qo'yila boshlandi.

Respublikadagi sinov laboratoriyalarini akkreditlash ishlari ham jadal qadamlar bilan amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda 256 ta laboratoriya milliy sertifikatlashtirish tizimida akkreditlangan bo'lib, bu mahsulot ishlabchiqarishning hamma sohasi bo'yicha etarli darajada sinovlarni olib borish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish sohasida Respublika sinov va sertifikatlashtirish markazi hamda hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari (SMB) faoliyat olib borishadi. Respublika sinov va sertifikatlashtirish markazi 17 ta hududiy markazlarni tashkil qiladi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish hududiy markazlari – SMSHM sertifikatlashtirish sohasida quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar (bajaruvchilar) ga va yetkazib beruvchilarga sertifikatlashtirish qoidalari haqida ma'lumot beradi;

- BMS doirasida sertifikatlashtirish tadbirlari bo'yicha markaziy sertifikatlashtirish idoralari (MSI), bosh usuliyat markazlari (BUM) bilan o'zaro munosabatda bo'ladi;

- sertifikatlashtirish qoidalariga rioya qilish ustidan davlat tekshiruvini (nazoratini), hamda ular tomonidan sertifikatlashtirilgan mahsulotlar ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradi;

- hududda sertifikatlashtirilgan mahsulotlar reestrini olib boradi;

- sertifikatlashtirish bo'yicha hududiy idoralar va sinash laboratoriyalari (markazlari) ni akkreditlash bo'yicha «O'zstandart» agentligining topshirig'iga binoan komissiya tuzish, ularda ishtirok etish va ularning faoliyati ustidan inspeksion nazorat qilishni amalga oshirishidi.

Sertifikatlashtirish va tekshirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirish uchun SMSHM lar umumiy asoslarda O'zDSt 5.2, O'zDSt 5.3 va O'zDSt 5.4 standartlariga muvofiq akkreditlanishi kerak. SMSHM akkreditlangandan so'ng sinov turlari va sertifikatlashtirilgan mahsulot turlari bo'yicha akkreditlashning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish huquqini oladi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalari (SMSITI)

SMSITI standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida asosiy ilmiy-uslubiy baza hisoblanadi. U ilgari sobiq Ittifoq Gosstandarti tarkibidagi bosh ilmiy tadqiqot institutiga tegishli bo'lgan funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda, yuqorida qayd etilgan sohalar bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib boradi. Shu sohalaridagi belgilangan maqsadlarni amalga oshirish uchun u:

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifati sohalarida hozirgi xalqaro talablarga javob beradigan milliy ilmiy baza yaratadi;

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifati milliy tizimlarini yaratishda ularning ilmiy va uslubiy asoslarini ishlab chiqadi;

- mahsulotning raqobatdoshlik qobiliyatini ta'minlaydigan, atrof-muhitni ishonchli darajada himoya qilishga, inson sog'lig'ini saqlashga, mehnat xavfsizligini ta'minlashga, mudofaa qobiliyatini oshirishga qaratilgan xalqaro, me'yoriy va tashkiliy-uslubiy hujjatlar bilan uyg'unlashadigan, asos bo'luvchi hujjatlar ishlab chiqadi va joriy etadi;

- standartlashtirish va metrologiya sohalaridagi mavjud yoki uchraydigan muammolarni tadqiqot qilish, davlat tilida me'yoriy hujjatlar, ma'lumotnomalar, lug'atlar yaratadi;

- yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlaydi;

- standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va mahsulot sifatining ilmiy masalalari bo'yicha xalqaro milliy va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni amalga oshiradi;

- standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida ishlayotgan mutaxassislarning malakasini oshirishni ta'minlaydi;

- sertifikatlashtirish sohasida ishlaydigan ekspert-auditorlarni tayyorlaydi va boshqalar.

Institut tashkil qilinganiga ko'p vaqt o'tmaganligiga qaramay shu kunga qadar Respublika hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir qator hujjatlar yaratdi va yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasining sertifikatlashtirish milliy tizimining ilmiyusuliyat markazi bo'lib, «O'zstandart» agentligi qoshidagi standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti (SMSITI) hisoblanadi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti – SMSITI quyidagi vazifalarni bajaradi:

- mahsulotlarni sertifikatlashtirish va akkreditlash bo'yicha asos bo'luvchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va yuritish;

akkreditlash bo'yicha komissiya, mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha idoralar, sinov va sotsiologik laboratoriyalar (markazlar) faoliyatlarida inspeksion nazoratida ishtirok etish;

- sertifikatlashtirish bo'yicha mutaxassislar va ekspert-auditorlarni attestatlash bo'yicha komissiyalarda ishtirok etish;

- sertifikatlashtirish bo'yicha mutaxassislarni va ekspert-auditorlarni sertifikatlashtirish idoralarida, sinov va sotsiologik laboratoriyalar (markazlar) da ishlash uchun o'qitish va tayyorlash;

- tashkilotlarga bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tizimlarini va sifatini ta'minlash tizimlarini ishlab chiqishda uslubiy yordam ko'rsatish;

- uslubiy tavsifdagi ma'lumotlarni ishlab chiqish va nashr qilish;

- yuqorida ko'rsatilgan masalalar bo'yicha maslahatlar berish kabi vazifalarni bajaradi.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalarida ilmiy tadqiqot ishlari ham o'z yo'nalishiga egadir.

Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari

Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo'yicha akkreditlagan idoralar quyidagi vazifalarni amalga oshirishadilar:

- muayyan turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish tartibini ishlab chiqadi;

- BMS tizimida sertifikatlashtirilishi kerak bo'lgan muayan turdagi mahsulotlarni aniqlashda ishtirok etish;

- muayyan turdagi mahsulotni sertifikatlashtirishi o'tkaziladigan MH fondini aniqlash va yuritish;

- sertifikatlashtirishni tashkil qilish va o'tkazish;

- muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish, berish va tan olish;

- sertifikatlashtirilgan mahsulotlarning reestrini yuritish;

- berilgan mahsulotni sertifikatlashtirish natijalari haqida ma'lumot berish;

- O`zDSt 51-032 standartida o`rnatilgan tartib asosida sertifikatlashtirish ishlarining mehnat sarfi va qiymatining hisob-kitob me`yorlarini aniqlash; sertifikatlashtirilgan mahsulot ustidan inspeksion nazorat o`tkazish.

Mulkchilik shaklidan qat`iy nazar, O`z SMT qoidalarini bajarayotgan va O`zDSt 5.2 standarti talablariga javob beruvchi tashkilotlar sertifikatlashtirish bo`yicha idoralar sifatida akkreditlanishi ham mumkin.

Akkreditlangan sinov laboratoriyalari

Akkreditlangan sinash laboratoriyalari (markazlari) O`z SMTda quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishadi:

- mahsulotni sertifikatlashtirish bo`yicha sinovlarni o`tkazish va sinov dalolatnomalari berish;
- sertifikatlashtirilgan mahsulot namunalarni, agar bu sertifikatlashtirish tartibida nazarda tutilgan bo`lsa, inspeksion (tekshirish) sinovlarini o`tkazish;
- sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirishda (sinovlarni o`tkazishning to`g`riligi borasida) ishtirok etish.

Sinash laboratoriyalari (markazlari) sifatida «O`zstandart» agentligi va uni hududiy idoralarining laboratoriyalari, ilmiy-tekshirish va konstruktorlik tashkilotlarining sinov markazlari, boshqa laboratoriyalar va mulkchilik ixtiyoriy shaklidagi markazlar akkreditlanishi mumkin.

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish idoralari

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo`yicha akkreditlangan idoralar quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishadi:

- sifat tizimlarini dastlabki baholashni o`tkazadi va sertifikatlashtirishni o`tkazish uchun kontraktlar tuzadilar;
- ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish usuliyatlarini va sifat tizimlarini tekshirish dasturlarini ishlab chiqadilar;
- sifat tizimi yoki ishlab chiqarishning auditini o`tkazadi;
- sifat tizimi yoki ishlab chiqarish sertifikatlarini rasmiylashtiradi, sertifikatni beradi va tan oladi;

sertifikatlashtirilgan sifat tizimlari va ishlab chiqarishlar ustidan inspeksion nazoratni amalga oshiradilar;

- sertifikatlashtirish natijalari haqida ma`lumot beradilar.

Sifat tizimlari va ishlab chiqarishlarni sertifikatlashtirish bo`yicha idoralar sifatida «O`zstandart» agentligining hududiy idoralari, SMSITI, bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo`yicha idoralar va boshqa ishlab chiqaruvchi va iste`molchilarga tobe bo`lmagan va belgilangan talablarga javob beradigan boshqa tashkilotlar akkreditlanishi mumkin.

Mahsulot yoki buyum ma`lum tekshiruvdan o`tganligini, tekshiruvning xaqqoniyligini yoki sertifikatlashtirish idorasi tomonidan tekshirilganligini isbotlaydigan dalil - tamg`a, etiketka, sertifikat, ilova qilib yuboriladigan ro`yxat, sertifikatlashtirilgan mahsulotlar ro`yxati yoki korxona tayyorlovchilarning ro`yxati hisoblanadi.

Muvofiqlik sertifikatini sertifikatlashtirish idorasi yoki uning nomidan akkreditlangan idora tomonidan berilishi mumkin. ISO ta`rifiga binoan:

Muvofiqlik sertifikati - "Tegishli belgilangan mahsulot, jarayon yoki xizmatlarning ma`lum standartga yoki boshqa me`yoriy hujjatga mos kelishiga ishontiradigan va sertifikatlashtirish tizimi qoidalari asosida etilgan hujjat" dir.

Muvofiqlik belgisi deganda ushbu mahsulot, jarayon yoki xizmat ma'lum standartga yoki boshqa me'yoriy hujjatga mos kelishini kafolatlovchi sertifikatlashtirish tizimi qoidalari asosida berilgan yoki ishlatiladigan va ma'lum tartibda himoya qilinadigan belgi tushuniladi.

Sertifikatda qayd etiladigan ma'lumotlar quyidagilardan iborat:

- sertifikatlashtirish idorasining nomi va manzili;
- tayyorlovchining nomi va manzili;
- mahsulotni va uning to'ldasini belgilanishi, seriya raqami, sertifikatlashtirishga tegishli bo'lgan model yoki mahsulot turi;
- tegishli standartga havola;
- vakil-shaxsning imzosi va vazifasi.

Quyidagi keltirilgan hollarda sertifikat bekor qilinishi mumkin:

agar mahsulot (buyum, mol) ning tarkibiga yoki uni ishlab chiqarish texnologiyasiga o'zgartirishlar kiritilsa, bu esa o'z navbatida sertifikatlashtirish bo'yicha qilinayotgan tekshiruvda uning tavsiflariga o'zgarishlar olib kelsa, hamda shu mahsulot namunalarning sinovlari qo'shimcha bayonnomadagi standart talablariga mosligi tasdiqlanmasa;

- ishlab chiqarish texnologiyasining buzilishi va korxona-tayyorlovchi mahsulotining sifati pasaysa yoki material bilan ta'minlovchi tomonidan komplektlash detallari, yig'ish qismi tegishli standartlar talablarini buzilishiga olib kelsa.

Sertifikatlashtirish natijalarini, Tizim idorasi tomonidan sertifikatlashtirish ishlari to'g'risidagi ma'lumotlarni har doim chop etilishi lozim. Bu ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- sertifikatlashtirilgan mahsulot ro'yxati;
- akkreditlangan sinov tashkilotlarining ro'yxati;
- attestatlangan korxonalaridagi sertifikatlashtirilgan mahsulot ro'yxati; - sertifikatlashtirish hujjatlarining ro'yxati.

Bu ro'yxatlarni sertifikatlashtirish milliy idorasi bo'yicha qilinadigan ishlarda qatnashuvchi vazirliklarga yuboriladi.

Nazorat savollari

1.Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalarini bayon eting. Misollar keltiring.

2.Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari

3.Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalarini bayon eting. Misollar keltiring.

4.SHartli operator qanday amalni bajaradi ? Sizning javobingizni tushuntiradigan misollar keltiring.

5.SHartli operator qanday amalni bajaradi ? Sizning javobingizni tushuntiradigan misollar keltiring.

15-MAVZU: METROLOGIYA XIZMATI. O'LCHOVLARGA BO'LGAN EHTIYOJNING PAYDO BO'LISHI.

Metrologiya fan sifatida o'lchashlar, ularga bog'liq va tegishli bo'lgan qator masalalarni o'z doirasiga oladi. Metrologiya aslida yunonchadan olingan bo'lib, o'lchash, o'lcham, nutq, mantiq, ilm yoki fan ma'nolarini bildiradi Umumiy tushunchasini oladigan bo'lsak, metrologiya-o'lchashlar haqidagi fan.

Inson aql-idroki, zakovati bilan o'rganayotgan, shakllantirayotgan xamda rivojlantirgan qaysi fanni, uning yo'nalishini olmaylik, albatta o'lchashlarga, ularning turli usullariga, o'zaro boshlanishlariga duch kelamiz. Bu o'lchash usullari va vositalari yordamida ularning birligini, yagona O'lchashni talab etilgan Anqlikda ta'minlash metrologiya fani orqaligina amalga oshiriladi. SHu sababdan xozirdagi qaysi bir fan, ilmiy yo'nalish, u xox tabiiy, xox ijtimoiy bo'lmasin, albatta u yoki bu darajada metrologiya bilan bog'liq. Inson qo'li etgan faoliyati doirasiga kirgan ammo o'lchashlar va ularning vositalari yordamisiz o'rganilgan, izlangan hamda ko'zlangan maqsadlarga erishish mumkin bo'lgan birorta yo'nalish yo'q.

XXI asrning ikkinchi yarmida xalq xo'jaligining barcha soxalaridagi ilm-fan, madaniyatning gurkirab rivojlanishini bejiz ilmiy-texnikaviy inqilob deb atalmaydi. Ilg'or ilmiy yutuqlar fanga, bizning kundalik xayotimizga kirib kelib, shu darajada odatiy bo'lib qolganki, aksariyat xollarda biz ularga e'tibor bermaymiz yoki sezmaymiz. Bazan esa, bizga, korxona yoki laboratoriyaga etib kelguncha ularning qanchalik murakkab, notekis yo'llardan o'tganligini ko'z oldimizga keltirmasdan, fikr yuritmagan xolda ulardan foydalanamiz. YUqoridagilarning hammasi to'la ma'noda zamonaviy axborotli o'lchash texnikalariga xam tegishlidir.

O'lchashlar xaqidagi fanning tarixi minglab yillarni tashkil etadi. O'lchashlarga bo'lgan extiyoj qadim zamonlarda yuzaga kelgan. Inson kundalik xayotida xar xil kattaliklarni: masofalarni, er maydonlarini, yuzalarini, jismlarning o'lchamlari va massalarini, vaqtni va xokazolarni bu jarayonlarning yuzaga kelish sabablarini, manbalarini bilmasdan, o'zining sezgisi va tajribasi asosida o'lchay boshlagan.

Eng qadimga o'lchash birliklari - antropometrik, ya'ni insonning muayyan a'zolariga muvofiqlikka yoki moyillikka asoslangan xolla kelib chiqqan o'lchash birliklari hisoblanadi. Masalan: Ladon-bosh barmoqni hisobga olmaganda qolgan to'rtgasining kengligi; fut - oyok tagining uzunligi; pyad - yozilgan bosh va ko'rsatkich barmoqlar orasidagi masofa, quloq, qadam va xokazolar,

Asrlar o'ta bizga etib kelgan ba'zi o'lchov birliklari xozirda xam ishlatiladi. Masalan, qadimgi janubi-sharqda "loviya doni", "no'xotcha" ma'nosini bildirgan, turli qimmatbaxo toshlarning o'lchov birligi sifatida ishlatilgan karat: dorishunoslikda og'irlik birligi qilib qo'llanilayotgan, ingliz, fransuz, lotin va ispan tillarida "bug'doy doni" ma'nosi bildiruvchi - gramm va hako'zolar.

Ba'zi bir tabiiy o'lchovlar xam uzoq o'tmishga ega. Ularning dastlabkilaridan biri, hamma erda ishlatiladigan vaqt o'lchovlaridir. Munajjimplarning ko'p yillik kuzatishlari natijasida qadimgi Vavilonda vaqt birligi sifatida yil, oy, soat tushunchalari ishlatilgan. Keyinchalik erning o'z o'qi atrofida to'la aylanishiga ketgan vaqtning 1/86400 qismi sekund nomini olgan. Qadimgi Vavilonliklar bizning eramizgacha bo'lgan II asrdayoq vaqtni Minalarda o'lchashgan. Mina taxminan ikki astronomik soat vaqt oralig'iga teng bo'lib, bu vaqt mobaynida Vavilonda rasm bo'lgan suv soatidan massasi taxminan: 500 grammga teng bo'lgan "mina suv" oqib ketgan. Keyinchalik mina o'zgarib, biz o'rganib qolgan minutga aylandi.

Vaqtlar o'tishi bilan suv soatlari o'z o'rnini qum soatlariga, ular xam vaqti kelib mayatnikli mexanizmlarga bo'shatib berdilar.

Insoniyat taraqqiyot rivojlanishining ilk davrlaridanoq "moddiy" O'lchashlar va o'lchov birliklarining katta axamiyatini tushunib bilganlar.

Fan va texnikaning rivojlanishi xar xil fizikaviy kattaliklarning o'lchamlarini muayyan o'lchovlarga qiyoslab kiritishni taqozo eta boshladi. Bunday faoliyat jarayoni va rivojlanishi davomida O'lchashlar xaqidagi fan, ya'ni metrologiya yuzaga keldi.

Ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi o'lchash vositalari va usullarini mukammallashtirishni talab eta boshladi. O'lchashlar nazariyasi hamda vositalarining rivojini aniqlab bergan texnika yutuqlarining uchta asosiy bosqichini ajratib ko'rsatish mumkin:

- ishlab chiqarish jarayonida katnashaligan va stanoklarga biriktirilgan O'lchash vositalarining yaratilishini talab qiluvchi texnologik bosqich (manufaktura va mashina ishlab chiqarishning yuzaga kelishi);

Ishlab chiqarish jarayonlarini kuchaytirish sharoitida foydalanilayotgan o'lchash vositalarining Aniqligi, ishonchliligi va unumdorligini keskin oshirishpi talab qiluvchi energetik bosqich (bug` energiyasini ishlatish, ichki yonuv dvigatellarining ishga kelishi, elektr energiyasini ishlab chiqarish va ishlatish);

- zamonaviy fan yutuklarining barchasini o'lchash vositalarining tarkibiga kiritishni talab qilgan ilmiy-texnikaviy inqilob (fanni ishlab chiqarish bilan bog`lash va uni bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylantirish) bosqichi. Bu bosqichning aloxida xususiyatlaridan biri obyektlar va jarayonlar xolatini muayyan parametrlar yordamida umumiy baxolovchi o'lchash tizimlarini yaratish bo`lib, olingan natijalarni bevosita texnik tizimlarni avtomatik boshqarish uchun foydalanishdan iboratdir.

Amaliyot juda keng ko`lamdagi fizikaviy kattaliklar qiymatini, ko`pincha juda tez sekundning milliarddan bir ulushlarida), yuqori Aniqlikda (xatolik o'lchanayotgan qiymatning 10 % idan kichik) va nafaqat inson sezgi organlari to`g`ri ilg`ay olmaydigan, balki xayot uchun sharoit bo`lmagan xolatlarda xam Aniqlashni talab qiladi. SHu kunlarda fanga yuzdan optiq xar xil fizikaviy kattaliklar ma`lum bo`lnb, ularning 70dan ortig`ini O'lchash mumkin. Xozirgi kunlarda Fan va texnikaning rivojlanishi tufayli ilgari o'lchab bo`lmaydi deb hisoblangan kattaliklarni o'lchash va baxolash imkoni yaratilmoqda. Masalanb, Sankt Peterburg aloqa instituti olimlari xidni o'lchash borasida birmuncha yutuqlarni qo`lga kiritganlar. Bu xususda buyuk italiyalik olim Galileo Galileyning quyidagi so`zlarini eslab o`tish o`rinli bo`ladi: - "O'lchash mumkin mumkin bo`lganini o`lchang, mumkin bo`lmaganiga esa imkon yarating".

Kondensatorning elektr sig`imi, nurlanish oqimi, erigan metallning temperaturasi va atomning maxsus maydoni kuchlanishi kabi kattaliklarni maxsus texnikaviy vositalaro`lchash o`tkazgichlari, asboblari va tizimlaridan foydalanmasdan o'lchashni amalga oshirish mumkin emas. Bularning hammasi ongimizga, xayotimizga shunchalik singib ketganki, aksariyat xollarda biz ularning atrofimizda mavjud ekanligini sezmaymizx. Hamma joyda: uy-ro`zg`or va ishlab chiqarishda, dalada va kasalxonada, avtomobilda va ilmiy laboratoriyada ular bizning beg`araz va tengsiz yordamchilarimizdir.

Ishonch bilan aytish mumkinki, o'lchash inson ongli xayotining asosini tashkil etadi. Bu borada ko`plab olimlar O'lchash texnikasining rivojiga munosib xissa qo`shganlar. Ular ichida birinchi navbatda quyidagilarni: Ahmad Farg`oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ulug`bek, Mixail Lomonosov, Dmitriy Mendeleev va boshqalarni aloxida ko`rsatib o`tish o`rinli bo`ladi. Axmad Farg`oniyning "Miqyosi Nil", ya'ni Nil daryosining satxini tutash idishlar qonuniyati asosida o'lchash va uning natijasiga ko`ra yilning yog`ingarchiligi va uning ekin xosiliga ta`siri to`g`risidagi ma`lumotlari, Ulug`bekning "Zij javdallari"da keltirgan, hozirgi

kunlarda eng zamonaviy o'lchash qurilmalarida olingan natijalardan juda oz tafovut qiluvchi ma'lumotlari alohida taxsinga sazovordir. Bundan tashqari, Forobiyning astronomik kuzatishlar va o'lchashlar uchun maxsus asbob - usturlob yasash sirlari xususidagi qimmatli ma'lumotlari juda katta xam ilmiy, ham falsafiy ahamiyatga egadir,

O'lchash texnikasi extimollar nazariyasi, boshqarish nazariyasi va boshqa ilmiy yo`nalishlar bilan birgalikda informatsion O'lchash, ya`ni o`zida asosiy informatsiya olish imkonini beradigan vositalarni jamlagan (o'lchash, nazorat qilish, hisoblash, tashxis, umumlashtirish va tasvirlarni aniqlash) texnikasining rivojiga asos bo`ldi. +o`yilgan muammolarning, ularni echish usullari va olingan natijalarning xar xilligidan qat'iy nazar, informatsiya olish mobaynida asosiy O'lchash, ya`ni qayta ishlash, qabul qilish va biror jarayon yoki manba xaqidagi ma'lumotni tasavvur qilish amallarini bajarish ko`zda tutiladi. Bugungi kunda ham olimlarimiz o'lchash nazariyasi va texnikasi rivoji ustida tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borishmoqda.

Metrologiyani o`rganish dastlab quyidagi tushunchalarni o`rganishni talab qiladi:

□ *"metrologiya"* - o'lchovlar, ularning yagona birlikda bo`lishini ta'minlash usullari va vositalari hamda talab qilinadigan aniqlikka erishish yo'llari haqidagi fan;

□ *"yagona o'lchov birligi"* - o'lchovlarning natijalari qonunlashtirilgan birliklarda aks ettirilgan va xatoliklari berilgan ehtimollikda ma'lum bo`lgan o'lchov holati;

□ *"o'lchov vositasi"* - o'lchovlar uchun foydalaniladigan va normalangan metrologik xususiyatga ega bo`lgan texnika vositasi;

□ *"birlik etaloni"* - fizik o'lcham birligini boshqa o'lchov vositalariga o`tkazish maqsadida uni qayta hosil qilish va saqlash uchun mo`ljallangan o'lchov vositasi;

□ *"davlat etaloni"* - vakolat berilgan milliy organning qarori bilan O`zbekiston

Respublikasi hududida o'lchov birligining o'lchami sifatida e'tirof etilgan etalon;

□ *"metrologik xizmati"* - davlat organlari va yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlari tarmog'i hamda ularning o'lchovlar yagona birlikda bo`lishini ta'minlashga qaratilgan faoliyati;

□ *"davlat metrologiya nazorati"* - metrologiya qoidalariga rioya etilishini tekshirish maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari amalga oshiradigan faoliyat;

□ *"o'lchov vositalarini tekshiruvdan o`tkazish"* - o'lchov vositalarining belgilab qo'yilgan texnik talablarga muvofiqligini aniqlash va tasdiqlash maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari (vakolat berilgan boshqa organlar, tashkilotlar) tomonidan bajariladigan operatsiyalar majmui;

□ *"o'lchov vositalarini kalibrlash"* - metrologik jihatlarning haqiqiy qiymatlarini va o'lchov birliklarining qo'llashga yaroqliligini aniqlash hamda tasdiqlash maqsadida kalibrlash laboratoriyasi bajaradigan operatsiyalar majmui;

□ *"o'lchov vositalarini metrologik attestatsiya qilish"* - yagona namunalarda ishlab chiqariladigan (yoki O`zbekiston hududiga yagona namunalarda olib kiriladigan) o'lchov vositalarining xossalarini sinchiklab tadqiq etish asosida ular qo'llanish uchun haqqoniy ekanligining metrologiya xizmati tomonidan e'tirof etilishi;

□ *"metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarini akkreditatsiya qilish"* o'lchovlarning yagona birligini ta'minlash ishlarini akkreditatsiya qilishni belgilangan sohada o`tkazishga metrologiya xizmatlari, markazlari,

laboratoriyalarining vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi;

□ *"o'lchov vositalarini kalibrlash huquqiga ega bo'lishi uchun yuridik shaxslar metrologiya xizmatini akkreditatsiya qilish"* - yuridik shaxslar metrologiya xizmatining belgilangan sohada o'lchov vositalarini kalibrlashdan o'tkazishga vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi;

□ *"o'lchovlarning bajarilish uslubiylotlarini metrologik attestatsiya qilish"* - o'lchovlarni bajarish uslubiylotining unga qo'yilgan metrologiya talablariga mosligini baholash hamda tasdiqlash maqsadida tadqiqot o'tkazish;

□ *"o'lchovlarning bajarilish uslubiyloti"* - operatsiyalar va qoidalar majmui bo'lib, ularning bajarilishi xatolari ma'lum bo'lgan o'lchov natijalari olishni ta'minlaydi;

Metrologik ta'minot — o'lchash ma'lumotini olish va undan foydalanishni ta'minlaydigan tashkiliy-texnikaviy chora tadbirlar majmuasidir.

Mahsulot sifati metrologik ta'minotiga xos masalalarga:

- o'lchash, sinash, nazorat qilish paytida baholanishi kerak bo'lgan tavsiflarni tanlash;
- o'lchash, sinash va nazorat qilish jarayonlarini rejalash, o'lchash, sinash va nazorat qilish usullarini ishlab chiqish va metrologik attestatsiyalash;
- o'lchash, sinash va nazorat qilish jarayonlarini tegishi o'lchash vositalari bilan ta'minlash;
- o'lchash vositalarini metrologik to'g'ri holatda ushlab turish;
- o'lchash, sinash va nazorat qilish jarayonlarini bajarish va natijalarini ishlash;
- o'lchash, sinash va nazorat natijalarini olish va foydalanish bilan bog'liq mutaxassislarni tayyorlash va ular malakasini oshirish;
- korxonadagi metrologik ta'minot zamonaviy texnik darajali va yuqori sifatli mahsulotni ishlab chiqarishga mosligini aniqlash maqsadida loyiha, konstruktorlik va texnologik xujjatlarni metrologik ekspertizasidan o'tkazishlar kiradi.

Metrologik ekspertiza paytida quyidagi asosiy masalalar ko'riladi:

- nazorat paytida o'lchanadigan tavsiflar nomenklaturasini aniqlash;
- tanlangan tavsiflarning optimal (zaruriy) aniqligini joriy qilish;
- o'lchash vositalari tanlanishi to'g'riligini baholash va o'lchash uslubiylotlariga bo'lgan talablar to'g'riligini aniqlash;
- unifikatsiya qilingan va avtomatlashtirilgan o'lchash vositalari qo'llanganda o'lchashning berilgan aniqligini ta'minlash;
- o'lchash natijalarini ishlash usullarini aniqlash, o'lcham birliklari to'g'ri qo'llanganligini aniqlash;
- mahsulotni nazorat qilishga yaroqligi nuqtai nazaridan tahlil qilish, ya'ni tavsiflarini o'lchash imkoni borligini tahlildan o'tkazish.

Metrologik ekspertiza konstruktorlik xujjatlarni ishlab chiqish va texnologik jarayonni tayyorlash bosqichlarida metrologik xatolarni bartaraf qilishga imkon beradi. Agar bu xatolar o'tib ketsa va aytib o'tilgan xujjatlarga kirib qolsa, o'lchash va nazorat qilishdagi xatoliklardan iqtisodiy talafotlar va yo'qotishlar paydo bo'lishi extimoli oshadi.

Metrologik taftishga_ quyidagi tadbirlar kiradi:

1. O'lchash vositalarini sinash.
2. O'lchash vositalarining metrologik attestatsiyasi.
- 3.Obektni bajarish usulini metrologik attestatsiya qilish.
- 4.O'lchash vositalarini tekshirish.

5. O'lchash vositalarini saralash.

6. Hujjatlarning metrologik ekspertizalari.

1-4 lar faqat davlat metrologik xizmati yoki yuridik shaxslarning maxsus akkreditlangan metrologik xizmatlari bilan bajariladi. 5, 6 lar davlat metrologik xizmati yoki yuridik shaxslarning metrologik xizmatlari yordamida amalga oshiriladi.

Metrologik nazorat:

a) mablag'larning aylanishida, ishlab chiqarishda amalga oshiriladi;

b) o'lchash vositalari va o'lchashni bajarish usuli holati va qo'llanilishi nazorat qilinadi;

v) akkreditlangan metrologik xizmatlar faoliyati nazorat qilinadi. —aII, —vII lar faqat davlat metrologik xizmati orqali amalga oshiriladi.

—bII ni ham davlat xizmati, ham yuridik shaxslarning akkreditlangan xizmatlari o'tkazadi.

Hukumat metrologik ta'minotning asosiy vazifalari:

Metrologik ta'minotning quyidagi asosiy vazifalari bor:

1. Konkret kattalikni berilgan sharoitda, aniqlik bilan aniqlash uchun talabga javob beradigan o'lchash vositasini tanlash.

2. Berilgan sharoitlarda ishlaydigan konkret o'lchash vositasining xatoligini aniqlash.

Konkret muammoni hal qilish maqsadida tanlangan o'lchash vositalarining texnologik xarakteristikasi o'lchash vositalarining real xarakteristikalariga yaqinlashish kerak.

Normalashga yunaltilgan o'lchash vositalari nomenklaturasi GOST.009-84 standartida ko'rsatilgan. Standartning nomi - normalashtirilgan metrologiya xarakteristikasi.

Metrologiya sohasidagi xalqaro hamkorlik standartlashtirish sohasidagi hamkorlikdek xalqaro savdoga ko'maklashadi. Hamkorlik natijasida o'zaro hamjihatlikni kafolatlaydigan o'lchashlarga yagona yondashish bunyod qilinadi, o'lchash usullari va vositalarini bir xillashtirish va standartlashtirish amalga oshiriladi, mahsulotni o'lchash, sinash va nazorat qilish natijalarini o'zaro tan olish imkoni paydo bo'ladi.

Zamonaviy etalon majmualarini yaratish va ularni saqlash texnikaviy murakkab va iqtisodiy jihatdan qimmat masala bo'lganligi ham metrologiya sohasidagi keng xalqaro kooperatsiyani talab qiladi. SHunig uchun bu masalani xalqaro hamkorlik asosida echish maqsadga muvofiqdir.

Yagona o'lchov tizimi – bu o'lchovning shunday holatiki, birliklar albatta qonunlashtirilgan va xalqaro birliklarda o'z ifodasini topgan bo'lishi kerakdir. Har bir o'lchov etalon namunalari ko'rsatilgan birliklarda va o'lchov o'lchov orasidagi xatolik ko'rsatilgan darajadan oshmasligi lozim bo'ladi.

Yagona o'lchov tizimi to'rt asosiy prinsipga asoslangan bo'ladi:

1. Natija ko'rsatilgan birlikda bo'lishi;
2. O'lchov birligi, o'lchov vositasi, uning ko'rsatkichlari etalon ko'rsatkichlari bilan bir xil bo'lishi lozim;
3. O'lchashdan o'rtacha xatolik aniq bo'lishi lozim;
4. O'lchashdagi xatolik o'rnatilgan darajadan ortmasligi zarur.

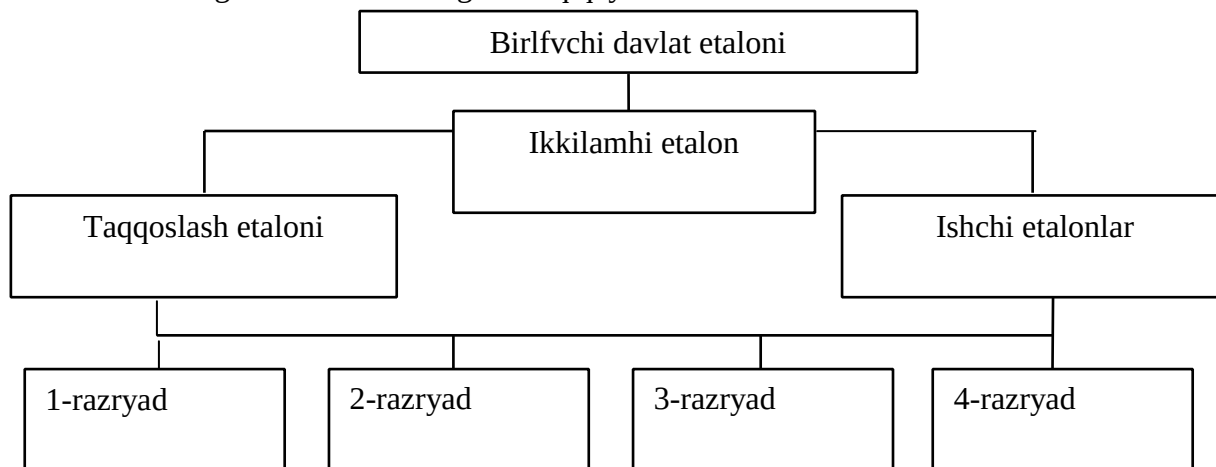
Yuqorida to'rt asosiy prinsplarga amal qilmay yagona o'lchov shartlarini bajarib bo'lmaydi.

Yagona o'lchov sistemasini joriy etishda xalqaro ISO – tizimi bo'yicha 9000 – seriyalari talabiga javob berishi kerak bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida yagona o'lchov tizimini joriy etish bo'yicha xalqaro o'lchov tizimi (SI) joriy etilgan.

Xalqaro meqiyosda yagona oʻlchov tizimi —*tosh-torozi va oʻlchovlar*ga bagʻishlangan 1961 oktyabr oyidagi XI – xalqaro konferensiyada qabul qilinadi. Xalqaro SI tizimi ettita asosiy birlikni qabul qilgan. Ular: metr, kilogram, sekund, amper, kelvin, mol, kandela.

Barcha oʻlchov vositalari unifikatsiyalangan birlikda boʻlib keraklik standart talablariga javob beradilar. Har bir oʻlchov natijasi yuqori aniqlikda boʻlishi talab qilinadi va ular etalonga mos ravishda koʻrsatgichlar ketma-ketligini aniq qaytara olishi lozim.

2.1-rasm. Etalonlar klassifikatsiyasi

Rasmda etalonlar klassifikatsiyasi keltirilgan boʻlib barcha etalonlar faqat davlat etalonlari boʻlib xizmat qiladi. Birlamchi etalon davlat etaloni boʻlib hisoblanadi va yuqori aniqlikdagi natijalarga asoslangan. Ikkilamchi etalon tashkilot va korxonalar uchun nazorat etaloni boʻlib xizmat qiladi. Taqqoslash etalonlari mahsulotlarni etalon bilan taqqoslash lozim boʻlsa dastlabki etalonni keltirish, tashish kabi muammolari boʻlgan vaqtda ishlatiladi.

Ishchi etalonlar zaruriyat tugʻilgan xolda 1 – 2 – 3 – 4 – razryadlarga ajratiladi. Ishchi etalonlar bevosita ishlab chiqarish korxonalarida va maxsus laboratoriyalarida oʻrnatilgan boʻlishi mumkin. Oʻlchovning aniqlik darajasi dastlabki etalondan farq qilmasligi taʼminlanadi.

Oʻzbekiston Respublikasida Xalqaro oʻlchamlar tizimi (SI)ning fizik oʻlcham birliklarini belgilangan tartibda qoʻllashga yoʻl qoʻyiladi. Fizik oʻlcham birliklarining nomi, belgisi, ularni yozish va qoʻllash qoidalari "Oʻzstandart"ning taqdimnomasiga binoan Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Oʻlchovlarni bajarish uslubiyotlarini ishlab chiqish va metrologik attestatsiya qilish tartibini "Oʻzstandart" belgilaydi.

Kattalikning oʻlchami — Ayrim olingan moddiy obyekt, tizim, xodisa yoki jarayonga tegishli boʻlgan kattalikning miqdori boʻlib hisoblanadi.

Kattalikning qiymati - qabul qilingan birliklarning maʼlum bir soni bilan kattalikning tavsifini aniqlash.

Kattalikning birligi deb - tarif boʻyicha soniy qimmati 1ga teng qilib olingan kattalik tushuniladi.

Ushbu atama kattalikning qiymatiga kiradigan birlik uchun koʻpaytiruvchi sifatida ishlatiladi. Muayyan kattalikning birliklari oʻzaro oʻlchamlari bilan farqlanishi mumkin. Masalan, metr, fut va dyuym uzunlikning birliklari boʻlib, quyidagi xar xil oʻlchamlarga ega: 1 fut - 0,3048 m, 1 dyuym - 25,4 mm.ga tengdir.

Kattalikning birligi xam, kattalikning o'ziga o'xshash asosiy va xosilaviy birliklarga bo'linadi:

Kattalikning asosiy birligi deb — birliklar tizimidagi ixtiyoriy ravishda tanlangan asosiy kattalikning birligiga aytiladi.

Bunga misol qilib, LMT - kattaliklar tizimiga to'g'ri kelgan MKS birliklar tizimida metr, kilogramm, sekund kabi asosiy birliklarni olishimiz mumkin.

Hosilaviy birlik deb, berilgan birliklar tizimining birliklaridan tuzilgan, ta'riflovchi tenglama asosida keltirib chiqariluvchi xosilaviy kattalikning birligiga aytiladi.

Hosilaviy birlikka misol qilib 1 m/s — xalqaro birliklar tizimidagi tezlik birligini; 1 N qilib, $1 \text{ kg} \cdot \text{m/s}^2$ kuch birligini olishimiz mumkin.

1960 yili o'lchov va og'irliklarning XI Bosh konferensiyasi Xalqaro birliklar tizimini qabul qilgan bo'lib, mamlakatimizda buni SI (SI-System International) xalqaro tizimi deb yuritiladi. Keyingi Bosh konferensiyalarda SI tizimiga bir qator o'zgartirishlar kiritilgan bo'lib, hozirgi xolati va birliklarga qo'shimchalar va ko'paytirgichlar xaqidagi ma'lumotlar 2.1- va 2.2-jadvallarda keltirilgan.

Nazorat savollari

1. Metrologiya fani nimani o'rganadi?
2. O'lchashlar xaqidagi fanning yuzaga kelishi sabablari nimalardan iborat?
3. Fizikaviy kattaliklar to'g'risida tushuncha bering.
4. Mahsulot sifati metrologik ta'minotining asosiy masalalariga nimalarni kiritish mumkin?

16-MAVZU: ISTE'MOLCHILAR HUQUQLARINI DAVLAT TOMONIDAN HIMOYALANISHI.

Iste'molchilarning huquqlarini davlat tomonidan himoya qilish to'g'risidagi qonun 1996-yil 26- aprelda qabul qilingan bo'lib, O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son qonuni, O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son qonunida mazkur Qonunga quyidagilarga muvofiq bir qator o'zgartirishlar kiritilgan.

Qonunning 1-moddasi ushbu —Qonunda qo'llaniladigan asosiy tushunchalarl bo'lib, unda quyidagi tushunchalar qo'llaniladi:

iste'molchi - foyda chiqarib olish bilan bog'liq bo'lmagan holda shaxsiy iste'mol yoki boshqa masadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bo'lgan fuqaro (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi); ishlab chiqaruvchi - iste'molchiga realizatsiya qilish uchun tovar ishlab chiqaradigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi); ijrochi - maishiy xizmat, uy-joy-kommunal, ta'mirlash-qurilish, transport xizmati va xizmat ko'rsatishning boshqa sohalarida shartnoma bo'yicha iste'molchi uchun ishlar bajaradigan yoki xizmatlar ko'rsatadigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son

Qonuni taxriridagi xat boshi); sotuvchi - oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha iste'molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi); shartnoma - tovarni olish-

sotishni amalga oshirishda, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatishda sifat, miqdor, muddat, narx va boshqa shartlar to'g'risida iste'molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o'rtasidagi og'zaki yoki yozma kelishuv; tovar - ishlab chiqaruvchi faoliyatining iste'molchiga shartnoma bo'yicha sotish

uchun mo'ljallangan mahsuli, shu jumladan import mahsuloti; normativ hujjatlar - standartlar, ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlar (qurilish normalari va qoidalari, dori-darmonlar xususidagi davlat farmokopeyasi hamda muvafaqiat farmokopeya qoidalari va boshqalar), texnik shartlar, texnik tavsiflar, retseptura va tovar (ish, xizmat) sifatiga va xavfsizligiga nisbatan belgilangan talablarni o'z ichiga oluvchi boshqa hujjatlar; tovar (ish, xizmat)ning xavfsizligi - tovarni iste'mol qilish, undan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilishning, shuningdek ish yoki xizmat natijalaridan foydalanishning odatdagi sharoitlarida iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga va atrof-muhitga zarar yetkazilishi ehtimoli bilan bog'liq xavfxatarning yo'qligi; muvofiqlik sertifikati - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga

muvofiqligini tasdiqlovchi hujjat; tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni - tovar (ish, xizmat)ning normativ hujjatlarning majburiy talablariga, shartnoma shartlariga yoxud tovar (ish, xizmat)ning sifatiga odatda qo'yiladigan talablarga nomuvofiqligi; tovar (ish, xizmat)ning jiddiy nuqsoni - tovar (ish, xizmat)dan belgilangan maqsadda foydalanib bo'lmaydigan qilib qo'yadigan yoxud bartaraf etish uchun ko'p mehnat va vaqt sarflash talab qiladigan kamchilik; kafolat muddati - tovardan (xizmatdan) foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ muddati yoki tovar (xizmat)ning muayyan vazifani (necha soatda, nechta ish jarayonida, qancha kilometr masofani bosib o'tib va h.k) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatdan foydalanish) qoidalari rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi; xizmat muddati - tovardan foydalanishning belgilangan muddati bo'lib, u tamom bo'lgach, tovarning texnik holatidan qat'i nazar, undan foydalanish to'xtatilishi lozim; yaroqlilik (saqlash) muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli bo'ladi va u tamom bo'lgach, tovar odamlar hayoti hamda sog'lig'i uchun xavf tug'dirishi mumkin; kassa cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlaydigan, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana va kassa apparatining nomeri ko'rsatilgan hujjat; tovar cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlovchi, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana hamda sotuvchining nomi va joylashgan manzili haqidagi ma'lumot ko'rsatilgan hujjat.

Qonunning 2-moddasi —Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari deb nomlanib, iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonundan va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Qoraqalpog'iston Respublikasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish Qoraqalpog'iston Respublikasi qonun hujjatlari bilan ham tartibga solinadi.

Qonun hujjatlari ushbu Qonunda belgilangan iste'molchilarning huquqlarini cheklab qo'yishi, ularni himoya qilishning kafolatlarini kamaytirishi mumkin emas. Qonunning 3-moddasi —Xalqaro shartnomalar va bitimlar. Agar O'zbekiston Respublikasi ishtirok etgan xalqaro shartnoma yoki bitimda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma yoki bitim qoidalari qo'llaniladi.

Qonunning 4-moddasi — Iste'molchilarning asosiy huquqlari deb nomlanib, iste'molchilar quyidagi huquqlarga ega: tovar (ish, xizmat) haqida, shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)

haqida to'g'ri va to'liq ma'lumot olish; tovar (ish, xizmat)ni erkin tanlash va uning tegishli darajada sifatli bo'lishi; tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo'lishi; hayoti, sog'lig'i va mol-mulki uchun xavfli nuqsoni bo'lgan tovar (ish, xizmat), shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning g'ayriqonuniy harakati (harakatsizligi) tufayli yetkazilgan moddiy ziyon, ma'naviy zararining to'liq hajmda qoplanishi; buzilgan huquqlari yoki qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlari himoya

qilinishini so'rab sudga, boshqa vakolatli davlat organlariga murojaat etish; iste'molchilarning jamoat birlashmalarini tuzish.

Iste'molchilarning ijtimoiy himoyaga muhtojlar toifasiga kiritilgan ayrim guruhlar uchun qonun hujjatlari bilan savdo, maishiy xizmat va xizmat ko'rsatishning boshqa turlari bo'yicha imtiyozlar va afzalliklar belgilanishi mumkin. *Qonunning 5-moddasi* —Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi), savdo va xizmat ko'rsatish qoidalari to'g'risidagi ma'lumotlar bo'lib, ishlab chiqaruvchi o'z korxonasining nomi va joylashgan (yuridik) manzili haqida iste'molchini xabardor qilishi shart. Bunday ma'lumot ishlab chiqarish markasi yoki tovar belgisida ko'rsatilgan bo'lishi yoxud boshqa usulda taqdim etilishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) o'z tashkilotining firma nomi, uning joylashgan (yuridik) manzili va ish tartibini iste'molchiga ma'lum qilishi shart. Bunday ma'lumot lavhada aks ettirilishi lozim.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan ma'lumot savdo va xizmat ko'rsatish muvaqqat binolar, yarmarkalar, ko'chma do'konchalar orqali amalga oshirilgan yoki savdo va xizmat ko'rsatish sotuvchi (ijrochi)ning doimiy joylashgan manzilidan tashqarida amalga oshirilgan boshqa hollarda ham iste'molchilar e'tiboriga yetkazilishi kerak.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchiga tovarlar savdosi, maishiy va boshqa turdagi xizmat ko'rsatishning qoidalari to'g'risida to'liq ma'lumot berishi shart.

Qonunning 5-moddasi —Tovar (ish, xizmat)lar to'g'risidagi ma'lumotlar bo'lib, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchiga o'zi realizatsiya qilayotgan tovar (ish, xizmat)lar haqida o'z vaqtida zarur, to'g'ri va tushunarli ma'lumot berishi shart.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi ma'lumotda quyidagilar ko'rsatilishi shart:

tovar (ish, xizmat) majburiy talablariga muvofiq kelishi shart bo'lgan normativ hujjatning nomi; tovar (ish, xizmat)ning asosiy iste'mol xususiyatlari, shu jumladan o'ziga xos xususiyatlari ro'yxati; bahosi va sotib olish shartlari; ayrim turdagi tovarlarning ishlab chiqarilgan sanasi; ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari; tovardan samarali va xavfsiz foydalanish qoidalari hamda shartlari; tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati va ushbu muddat tugaganidan keyin iste'molchi nima ishlar qilishi zarurligi, shuningdek bunday ishlarni bajarmaslik natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlar to'g'risidagi ma'lumotlar; ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning nomi va mulkchilik shakli, ro'yxatga

olish va litsenziya guvohnomasining nomeri; ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning hamda ular iste'molchidan da'vo qabul qilishga vakolat bergan, shuningdek ta'mirlash ishlarini bajaradigan va texnikaviy xizmat ko'rsatadigan korxonalarning manzillari; tovarlarni saqlash, xavfsiz utilizatsiya qilish usullari hamda qoidalari; teatr-konsert tadbirlari o'tkazilayotganda fonogrammadan foydalanilishi

to'g'risidagi axborot. (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

Sertifikatlanishi shart bo'lgan tovar haqida iste'molchiga uning sertifikatlanganligi to'g'risida ma'lumot taqdim etilishi lozim.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi zarur axborotning yo`qligi bunday tovar (ish, xizmat)ni realizatsiya qilish ma'lumot berilgunga qadar tegishli davlat boshqaruvi organining ko'rsatmasi bo'yicha to'xtatib turilishiga sabab bo'ladi.

Qonunning 7-moddasi —Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchining huquqlaril deb nomlanib, agar tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri yoki etarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot berilgan bo'lsa: zarur iste'mol xossalariga ega bo'lmagan tovar (ish, xizmat) sotib olinishiga sabab bo'lsa, iste'molchi shartnomani bekor qilishga va o'ziga yyetkazilgan zararning qoplanishini talab qilishga haqlidir; sotib olingan tovar (ish, xizmat)dan ko'zlangan maqsadda foydalana olmaslikka sabab bo'lsa, iste'molchi tegishli ma'lumot oqilona qisqa (ko'pi bilan uch kunlik) muddatda berilishini talab qilishga haqlidir. Agar ma'lumot aytilgan muddatda berilmasa, iste'molchi shartnomani bekor qilib, zararning qoplanishini talab qilishga haqlidir; iste'molchining hayotiga, sog'lig'iga yoxud mol-mulkiga zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, u ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) oldiga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Iste'molchining tovar (ish, xizmat) haqidagi noto'g'ri yoki etarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot tufayli yyetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi talablari sotib olingan tovar (ish, xizmat)ning xossalari va jihatlari haqida iste'molchi maxsus bilimga ega emas degan taxminga asoslanib qarab chiqiladi.

Noto'g'ri reklama oqibatida sotib olingan tovar (ish, xizmat) tufayli iste'molchiga yyetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim.

Qonunning 8-moddasi —Iste'molchining savdo va boshqa xizmat ko'rsatish turlari sohasida shartnoma tuzish hamda sotib olinayotgan tovar (ish, xizmat) sifatini tekshirish huquqil hisoblanib, iste'molchi shartnoma tuzish yo'li bilan tovarni (ish, xizmatni) erkin sotib olish huquqiga ega bo'lib, bu shartnomaga ko'ra sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) iste'molchiga muayyan miqdordagi va maqbul sifatli tovarni mulk qilib topshirish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) majburiyatini, iste'molchi esa, shartlashilgan pulni to'lash majburiyatini o'z zimmalariga oladilar.

Narxnoma bilan qo'yilgan tovarlar hamda tovar (ish, xizmat)lar haqida keluvchilar e'tiboriga havola etiladigan ma'lumot tegishli shartnomani tuzish uchun taklif deb hisoblanadi.

Tomonlar o'rtasida shartnoma narsasi, miqdor, narx va boshqa muhim shartlar to'g'risida kelishuvga erishilsa, iste'molchi bilan ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) o'rtasida shartnoma tuzilgan deb hisoblanadi.

Tuzilgan zahoti bajariladigan shartnoma, qoida tariqasida, og'zaki shaklda tuziladi, qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan hollar bundan mustasno. Tuzilgan vaqtdan boshqa paytda (oldindan beriladigan buyurtmalar bo'yicha, jo'natma savdoda va boshqa hollarda) bajariladigan shartnoma yozma shaklda tuziladi.

Iste'molchi sotib olingan tovar (ish, xizmat) sifatini, butligini, vazni va narxini tekshirish huquqiga ega, sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) esa, nazorat-o'lchov asboblarini, narxga doir hujjatlarni taqdim etishi, tovarni ishlatib ko'rsatishi, undan xavfsiz va to'g'ri foydalanishni o'rgatishi, zarurat bo'lsa, tovarni ekspertizaga yuborishi shart.

Qonunning 9-moddasi —Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalaril deb nomlanib, oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalar, shuningdek ayrim turdagi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish qoidalari O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlanadi (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxriridagi modda matni). *Qonunning 10-moddasi* —Tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to'lash shakli hamda tartibil hisoblanib, tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to'lash shakli hamda tartibi iste'molchi bilan sotuvchi

(ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o`rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Tovarlarini kreditga sotish O`zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlanadigan tovarlarini kreditga sotish qoidalari bilan belgilanadigan tartibda amalga oshiriladi.

Oldi-sotdi amalga oshirilganda iste`molchiga kassa yoki tovar cheki beriladi.

Tovarni kassa yoki tovar chekini bermasdan sotish ta`qiqlanadi.

Qonunning 11-moddasi —Ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlarini bo`lib, uzoq muddat foydalaniladigan barcha turdagi tovarlar va xizmatlarga ishlab chiqaruvchi (ijrochi) kafolat muddati belgilashi lozim. Kafolat muddati tovar iste`molchiga sotilgan yoki xizmat ko`rsatilgan kundan boshlab hisoblanadi. Agar tovar sotilgan kunni aniqlashning imkoni bo`lmasa, bu muddat tovar ishlab chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) kafolat muddati mobaynida tovar (xizmat)ning, shu jumladan butlovchi buyumlarning normal ishlashini (qo`llanilishini, ulardan foydalanilishini) ta`minlashi shart.

Butlovchi buyumlarning kafolat muddati, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo`lsa, asosiy buyumning kafolat muddatidan kam bo`lmasligi lozim.

Kafolat muddati tovar (xizmat)ning pasportida yoki tovarni sotish yoxud xizmat ko`rsatish paytida tovar bilan birgalikda iste`molchiga beriladigan boshqa hujjatda ko`rsatiladi.

Ishlab chiqaruvchi tovardan kafolat muddati va xizmat muddati mobaynida foydalanish imkoniyatini ta`minlashi, tovarning ta`mirlanishini va unga texnik xizmat ko`rsatilishini tashkil etishi, tovarni ishlab chiqarish muddati mobaynida hamda u ishlab chiqarishdan olib tashlanganidan keyin tovarning xizmat muddati mobaynida, bunday muddat bo`lmagan taqdirda esa, tovar ishlab chiqarishdan olib tashlangan paytdan e`tiboran o`n yil mobaynida etarli hajmda va turda ehtiyot qismlari ishlab chiqarishi hamda savdo va ta`mirlash tashkilotlariga yetkazib berishi shart.

Dori-darmon, oziq-ovqat va maishiy kimyo tovarlarida ular ishlab chiqarilgan sana va yaroqlilik muddati hamda saqlash shartlari ko`rsatilgan bo`lishi lozim. Sotuvchilarning yaroqlilik muddati ko`rsatilmagan yoki bu muddati o`tib ketgan tovarlarini qabul qilishi va realizatsiya qilishi man etiladi.

Qonunning 12-moddasi —Iste`molchining tovar (ish, xizmat) xavfsiz bo`lishiga talab qo`yish huquqini deb nomlanib, iste`molchi o`zi sotib olgan tovar (ish, xizmat) sanitariya-gigiena, shu jumladan radiologiya, epidemiyaga qarshi talablarga va amaldagi boshqa normalar hamda qoidalarga rioya etgan holda ishlab chiqarilgan yoki bajarilgan bo`lishiga va uning hayoti, sog`lig`i, atrof-muhit uchun xavfsiz bo`lishiga, shuningdek uning mol-mulkiga zarar yetkazilmasligiga kafolat berilishini talab qilish huquqiga ega.

Tovar (ish, xizmat)ning iste`molchilar hayoti, sog`lig`i, mol-mulki va atrof-muhit uchun xavfsiz bo`lishiga doir talablar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tovar (ish, xizmat)ning xizmat muddati yoki yaroqlilik muddati mobaynida, agar bunday muddat belgilanmagan bo`lsa, tovar iste`molchiga sotilgan (ish bajarilgan) kundan e`tiboran o`n yil mobaynida uning xavfsiz bo`lishini ta`minlashi shart.

Iste`molchilarning hayoti, sog`lig`i, mol-mulki hamda atrof-muhit uchun xavf tug`diruvchi tovar ishlab chiqarganlik (ish bajarganlik, xizmat ko`rsatganlik) uchun qonun hujjatlariga muvofiq:

ishlab chiqaruvchi (ijrochi); normativ hujjatlarni tasdiqlagan organ; muvofiqlik sertifikati bergan organ; sog`liqni saqlash, tabiatni muhofaza qilish, veterinariya xizmati organlari yoki xavfli tovar (ish, xizmat)ni ishlab chiqarish yoxud realizatsiya qilishga ruxsat bergan boshqa organlar javobgar bo`ladi.

Tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo`lishi ta'minlanmaganligi oqibatida iste'molchining hayoti, sog`lig'i yoki mol-mulkiga yyetkazilgan zarar ushbu Qonunning 20-moddasiga muvofiq qoplanishi lozim.

Agar tovar (ish, xizmat)dan xavfsiz foydalanish yoki uni shu tarzda tashish va saqlash uchun maxsus qoidalarga rioya etish zarur bo`lsa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi) bunday qoidalarni ishlab chiqishi, sotuvchi (ijrochi) esa, ularni iste'molchilar e'tiboriga yetkazishi shart.

Agar tovardan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilish, ish (xizmat) natijalari iste'molchining hayoti, sog`lig'i, mol-mulkiga yoki atrof-muhitga zarar yetkazayotganligi yoxud zarar yetkazishi mumkinligi aniqlansa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) zarar keltiruvchi sabablar bartaraf etilgunga qadar ularni ishlab chiqarishni (bajarishni, uni realizatsiya qilishni) darhol to`xtatishi, muomaladan chiqarish va iste'molchilardan qaytarib olish choralari ko`rishi shart.

Zararning sabablarini bartaraf etish mumkin bo`lmagan taqdirda, ishlab chiqaruvchi (ijrochi) bunday tovarni ishlab chiqarishdan olib tashlashi, ishni bajarishni va xizmat ko`rsatishni to`xtatishi shart, shu bilan birga oziq-ovqat mahsuloti sotuvchi yoki ishlab chiqaruvchi tomonidan albatta utilizatsiya qilinishi kerak. Bu majburiyatlar ishlab chiqaruvchi (ijrochi) tomonidan bajarilmagan taqdirda tovarni ishlab chiqarishdan olib tashlash, ishni bajarishni va xizmat ko`rsatishni to`xtatib qo`yish, muomaladan chiqarish va iste'molchilardan qaytarib olish tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bo`lishi va sifati ustidan nazorat qiluvchi davlat boshqaruvi organlarining ko`rsatmasi bilan amalga oshiriladi.

Iste'molchining hayoti, sog`lig'i va mol-mulkiga hamda atrof-muhit uchun xavfli bo`lgan tovarlarning partiyalarini muomaladan chiqarish, ishlarni bajarishni va xizmatlar ko`rsatishni taqiqlab qo`yish tartibi O`zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilanadi.

Tovarni qaytarib olish, ishni bajarishni va xizmat ko`rsatishni taqiqlab qo`yish munosabati bilan iste'molchiga yyetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan to`liq hajmda qoplanishi lozim.

Agar ishlab chiqaruvchi (sotuvchi) xavfli xossalarga ega bo`lgan tovarni qaytarib olish yuzasidan barcha zarur choralarni ko`rgan bo`lsa, u iste'molchi mazkur tovardan foydalanishni davom ettiraverishi tufayli yyetkazilgan zarar uchun javobgarlikdan ozod qilinadi.

Qonunning 13-moddasida — Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilganda uning huquqlari ko`rsatilgan. Nuqsonli tovar sotilgan iste'molchi, agar bu hol shartnoma tuzish paytida aytib o`tilmagan bo`lsa, o`z xohishiga qarab quyidagilardan birini talab qilishga haqli: tovarni ayni shunday markali (modelli, artikulli) maqbul sifatli tovarga

almashtirib berish; tovarni boshqa markali (modelli, artikulli) shunday tovarga almashtirib, uning xarid narxini tegishincha qayta hisob-kitob qilish; tovarning nuqsonlarini bepul bartaraf etish yoki iste'molchining yoxud uchinchi

shaxsning nuqsonlarni bartaraf etishga qilgan xarajatlarini qoplash; xarid narxini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirish; shartnomani bekor qilib, ko`rilgan zararni qoplash.

Agar nuqsonlar: tovarning kafolat muddati yoxud yaroqlilik muddati mobaynida; kafolat muddati va yaroqlilik muddati belgilanmagan tovarlar bo`yicha olti oy mobaynida; ko`chmas mulk iste'molchiga o`tkazilgan kundan e'tiboran ikki yil mobaynida,

agar shartnomada bundan uzoqroq muddat nazarda tutilmagan bo`lsa; mavsumiy tovarlar uchun O`zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilangan muddat mobaynida aniqlangan bo`lsa, iste'molchi mazkur huquqlarini ro`yobga chiqarishi mumkin.

Iste'molchi o'ziga sotilgan, to'plamlar, garniturlar, komplektlar va komplekslarning mustaqil tarkibiy qismi bo'lgan va mustaqil narxga ega bo'lgan buyumlarda nuqsonlar borligini aniqlagan taqdirda, butun to'plam, garnitur, komplekt va kompleksga nisbatan ham, ularning nuqsonlari bor mustaqil tarkibiy qismlariga nisbatan ham ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Ushbu moddaning birinchi qismida bayon etilgan talablarni iste'molchi sotuvchiga qo'yadi.

Iste'molchining talablari u kassa yoki tovar chekini, kafolat muddati belgilangan tovarlar bo'yicha esa, tegishli rasmilashtirilgan texnik pasport yoki uning o'rnini bosuvchi boshqa hujjatni taqdim etgan taqdirda ko'rib chiqiladi.

Iste'molchi texnik pasportni yo'qotib qo'ygan taqdirda, uni qayta tiklash qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Tovarda aniqlangan nuqsonlar ishlab chiqaruvchi tomonidan bartaraf etiladi. Ishlab chiqaruvchi bilan sotuvchining o'zaro munosabatlari shartnoma bilan tartibga solinadi.

Qonunning 14-moddasi —Nuqsonli tovarni almashtirib berish tartibil deb nomlangan bo'lib, iste'molchi tovarning ishlab chiqarilishiga, tuzilishiga, tarkibiga doir kamchiliklarni yoki boshqa nuqsonlarni aniqlagan taqdirda sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) uni ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovarga etti kunlik muddatda, tovar sifatini qo'shimcha ravishda tekshirish zarur bo'lganida esa, iste'molchi talab qo'ygan paytdan e'tiboran yigirma kun ichida almashtirib berishi shart.

Ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovar bo'lmagan taqdirda, iste'molchining almashtirib berish xususidagi talabi da'vo qilingan paytdan e'tiboran bir oy ichida qondirilishi kerak. CHo'l va olis joylarda, tovarlar vaqti-vaqti bilan olib boriladigan joylarda iste'molchining bunday talabi ushbu joylarga navbatdagi tovar yetkazib berish uchun ketadigan muddat ichida, lekin ikki oydan kechiktirmay qondirilishi lozim.

Ana shu muddatlarning o'tkazib yuborilgan har bir kuni uchun sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchiga almashtirilgan tovarni berish bilan bir vaqtda tovar bahosining bir foizi miqdorida neustoyka (penya) to'laydi.

Iste'molchining roziligi bilan sotuvchi nuqsonli tovarni boshqa markali (modelli, artikulli) shunday tovarga almashtirib berib, xarid narxini tegishincha qayta hisob-kitob qilishi shart.

Qonunning 11-moddasida —Tovar nuqsonlarini bepul bartaraf etish tartibil keltirilgan. Tovarda kafolat muddatida topilgan nuqsonlarni sotuvchi iste'molchi tegishli talab qo'ygan paytdan e'tiboran yigirma kun ichida, ishlab chiqaruvchi esa, o'n kun ichida bepul bartaraf etishi lozim.

Iste'molchi kafolat muddati tugaganidan keyin tovarning nuqsonlarini bepul bartaraf etish to'g'risida ishlab chiqaruvchiga talab qo'yishga haqli. Bunday talab, basharti tovarda ishlab chiqaruvchining aybi bilan yo'l qo'yilgan jiddiy nuqsonlar aniqlangan bo'lsa, belgilangan xizmat muddati mobaynida, agar xizmat muddati belgilanmagan bo'lsa, o'n yil mobaynida qo'yilishi mumkin.

Uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarni ta'mirlashga ketadigan vaqtda foydalanib turish uchun iste'molchining talabiga binoan nuqsonli tovar qaytarib berilganidan keyin uch kun ichida unga ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovar berib turiladi (sotuvchining hisobidan uning o'zi yoki vakili eltib beradi). Buning uchun ishlab chiqaruvchi sotuvchi bilan birgalikda shartnoma asosida tovarlarning almashuv fondini nazarda tutishlari shart. Mazkur talablar tatbiq etilmaydigan uzoq muddat davomida foydalaniladigan tovarlar ro'yxatini O'zbekiston Respublikasi Hukumati belgilaydi.

Tovardagi nuqsonlarni bartaraf etish xususida talab qo'yilgan taqdirda, undan foydalanishning kafolat muddati iste'molchining tovardan foydalana olmagan davrga teng muddatga uzaytiriladi.

Mazkur muddat iste'molchi nuqsonlarni bartaraf etish talabi bilan murojaat etgan kundan e'tiboran hisoblana boshlaydi.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchining ta'mirlashga ketadigan vaqtda foydalanish uchun shunday tovarni berib turish haqidagi talabini bajarish kechiktirilgan har bir kun uchun, shuningdek nuqsonlarni bartaraf etishning shartnomadan kelib chiqadigan muddatlaridan ortiq kechiktirilgan har bir kun uchun tovar narxining bir foizi miqdorida iste'molchiga neustoyka (penya) to'laydi.

Qonunning 16-moddasida —Iste'molchining nuqsonli tovarning xarid narxin nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilishni talab qilish huquqil deb nomlanib, agar sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) iste'molchining tovarni almashtirib berish yoki undagi nuqsonlarni bartaraf etish haqidagi talablarini bajarmagan bo'lsa, iste'molchi tovarning xarid narxini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilib, yyetkazilgan ziyon va ma'naviy zararni ushbu Qonunning 20 va 22-moddalariga muvofiq qoplashni talab qilishga haqli.

Qonunning 17-moddasida —Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilgan taqdirda u bilan hisob-kitob qilish masalari ko'rib chiqilgan.

Nuqsonli tovar ayni shunday markali (modelli, artikulli) tovarga almashtirib berilgan vaqtda tovarning narxi o'zgargan bo'lsa, qayta hisob-kitob qilinmaydi.

Nuqsonli tovar boshqa markali (modelli, artikulli) tovarga almashtirib berilayotganda, agar almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi uning o'rniga berilayotgan tovar narxidan past bo'lsa, iste'molchi narxlardagi farqni qo'shimcha ravishda to'lashi lozim, almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi uning o'rniga berilayotgan tovar narxidan yuqori bo'lsa, iste'molchiga narxlardagi farq qaytariladi. Bunday hisob-kitob chog'ida almashtirilishi kerak bo'lgan tovar narxi oshgan taqdirda, uning talab qo'yilgan paytdagi narxi, narxi pasaygan taqdirda esa, xarid qilingan paytdagi narxi qo'llaniladi.

Shartnoma bekor qilinayotganda tovar narxi oshgan bo'lsa, iste'molchi bilan hisob-kitob tovarning tegishli talab qo'yilgan paytdagi qiymatiga qarab, narxi pasaygan taqdirda esa, xarid qilingan paytdagi qiymatiga qarab amalga oshiriladi.

Tovar iste'molchilarga kreditga sotilgan bo'lsa, shartnoma bekor qilingan taqdirda, pul summasi tovar qaytarilayotgan paytga qadar uzilgan kredit miqdorida qaytarib beriladi, shuningdek kredit berganlik haqi to'lanadi.

Hajmi katta yoki vazni besh kilogrammdan ziyod tovarni ta'mirlash, narxini tushirish, almashtirish uchun eltish va iste'molchiga qaytarib keltirib berish sotuvchining (ishlab chiqaruvchining) kuchi bilan va uning hisobidan amalga oshiriladi. Ushbu majburiyat bajarilmagan taqdirda tovarni eltish va qaytarib olib kelish iste'molchi tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Bunda iste'molchining tovarni eltish va qaytarib olib ketish bilan bog'liq xarajatlarini sotuvchi (ishlab chiqaruvchi) qoplashi shart.

Qonunning 18-moddasida — Iste'molchining maqbul sifatli tovarni almashtirib olish huquqil ko'rsatilgan. Iste'molchi maqbul sifatli nooziq-ovqat tovarini xarid qilgan kunidan e'tiboran o'n kun ichida ushbu tovar sotib olingan joydagi sotuvchidan uni ayni shunday tovarga almashtirib olishga, bunday tovar sotuvda bo'lmasa, pulini qaytarib olishga haqli.

Almashtirib olish tartibi va almashtirib berilmaydigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Hukumati tasdiqlaydigan qoidalar bilan belgilanadi.

Qonunning 19-moddasida —Ishni bajarish, xizmat ko'rsatish to'g'risidagi shartnoma shartlari buzilgan taqdirda iste'molchining huquqlaril keltirilgan.

Ijrochi ayrim turdagi ishlarni bajarish (xizmatlar ko`rsatish) qoidalarida yoki shartnomada belgilangan muddatda, hajmda va sifatda ishni bajarishi (xizmat ko`rsatishi) shart.

Ishni bajarish (xizmat ko`rsatish) muddati ish bajarilishi (xizmat ko`rsatilishi) lozim bo`lgan sanaga (davrga), shuningdek ijrochi ishni bajarishga (xizmat ko`rsatishga) kirishishi lozim bo`lgan sanaga (davrga) qarab belgilanishi mumkin. Agar ish bajarish, xizmat ko`rsatish shartnomaning amal qilish muddati davomida qismlarga bo`lib-bo`lib ado etiladigan bo`lsa (vaqtli matbuotni yetkazib berish, texnik xizmat ko`rsatish va boshqalar), ishlar bajarish (xizmatlar ko`rsatish)ning bosqichmabosqich muddatlari (davrlari) nazarda tutilishi kerak.

Agar ijrochi shartnomani ijro etishga o`z vaqtida kirishmasa yoki shartnomaning belgilangan muddatda bajarilmasligi ayon bo`lib qolsa, iste`molchi ishni bajarish, xizmat ko`rsatish to`g`risidagi shartnomadan voz kechishga va yetkazilgan zararning qoplanishini talab qilishga haqli.

Agar ijrochi shartnoma shartlarini ish (xizmat)ni yomonlashtirgan darajada jiddiy buzgan bo`lsa, yoxud ishda (xizmatda) boshqa jiddiy nuqsonlarga yo`l qo`ygan bo`lsa, iste`molchi o`z xohishiga ko`ra nuqsonlar bepul bartaraf etilishini, bajarilgan ish (ko`rsatilgan xizmat) bahosi nuqsonlarga mutanosib ravishda kamaytirilishini, xuddi shunday sifatli shu xildagi materialdan boshqa buyum bepul tayyorlab berilishini yoxud ishning takroran bajarilishini yoki shartnoma bekor qilinish, ko`rilgan zarar to`liq qoplanishini talab qilishga haqli.

Iste`molchi ushbu moddaning to`rtinchi qismida ko`rsatilgan huquqlarni:

ishni (xizmatni) qabul qilib olish vaqtida yoki uning bajarilishi jarayonida nuqsonlar aniqlangan taqdirda; kafolat muddati davomida, kafolat muddati bo`lmagan taqdirda esa, ish (xizmat)

qabul qilib olingan kundan e`tiboran olti oy davomida; imorat yoki boshqa ko`chmas mulkda nuqsonlar aniqlangan kundan e`tiboran

ikki yil davomida ro`yobga chiqarishi mumkin.

Ish bajarish (xizmat ko`rsatish) jarayonida aniqlangan nuqsonlarni bartaraf etish muddatlari shartnomada belgilab qo`yiladi. Bajarilgan ish (ko`rsatilgan xizmat)dagi nuqsonlar, agar shartnomada bir muncha qisqaroq muddat belgilanmagan bo`lsa, iste`molchi talab qilgan kundan e`tiboran yigirma kun ichida ijrochi tomonidan bartaraf etilishi kerak. Nuqsonlar belgilangan muddatda bartaraf etilmagan, shuningdek ish bajarishni (xizmat ko`rsatishni) boshlash va tugallash kechiktirilgan taqdirda, ijrochi iste`molchiga har bir kechiktirilgan kun, soat (agar muddat soatlarda belgilangan bo`lsa) uchun ish (xizmat) qiymatining yoki buyurtma qiymatining (agar uning qiymati alohida belgilanmagan bo`lsa) bir foizi miqdorida neustoyka (penya) to`laydi.

Iste`molchi undirib olgan neustoyka (penya) summasi ish bajarish (xizmat ko`rsatish)ning alohida turi bahosidan yoki buyurtmaning umumiy bahosidan ortiq bo`lishi mumkin emas.

Bajarilgan ishdagi nuqsonlarni bartaraf etish kechiktirilganligi uchun ijrochi to`lagan neustoyka (penya) qoplanishi lozim bo`lgan zarar hisobiga kirmaydi.

Ijrochining majburiyatni umuman yoki lozim darajada bajarmaganlik uchun neustoyka (penya) to`lashi va zararni qoplashi uni majburiyatni asl holida bajarishdan ozod etmaydi.

Iste`molchidan qabul qilib olingan ashyo (material) yo`qolgan, ishdan chiqqan, unga putur etgan taqdirda yoki iste`molchining materialidan foydalanib bajarilgan ishdagi jiddiy nuqsonlar bo`lsa yoki u buzib bajarilgan taqdirda ijrochi iste`molchiga aynan o`xshash sifatli ashyoni qaytarishi (o`zining aynan o`xshash sifatli materialidan ish bajarishi yoki xizmat ko`rsatishi), buning imkoniyati bo`lmagan taqdirda esa, ashyoning (materialning) talab qo`yilgan paytdagi qiymatini ikki baravar qilib to`lashi shart.

Ijrochi tomonidan ishlar bajarish va xizmatlar ko`rsatish uchun qabul qilib olinayotgan ashyo (material) qiymati shartnoma tuzish paytida tomonlarning kelishuviga muvofiq belgilanadi.

Ishda (xizmatda) jiddiy nuqsonlar mavjud bo'lganida yoki shartnoma talablari jiddiy buzilganida, shuningdek ashyo (material) yo'qolgan, ishdan chiqqan, unga putur etgan taqdirda iste'molchi bilan hisob-kitob ishning (xizmatning) yoki materialning shartnomani bekor qilish paytidagi oshgan narxini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Sifatsiz bajarilgan ish (ko'rsatilgan xizmat) tufayli iste'molchiga yyetkazilgan zarar uchun ijrochi ushbu Qonunning 20, 22, 27, 29-moddalariga muvofiq javobgar bo'ladi.

Ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish to'g'risida tuzilgan shartnomalar bo'yicha iste'molchilar bilan ijrochi o'rtasidagi munosabatlarning o'z mohiyatiga ko'ra ushbu moddaga mos kelmaydigan hususiyatlari, shuningdek shartnomalarning umuman yoki lozim darajada ijro etilmaganligi tufayli kelib chiqadigan oqibatlar bunday shartnomalarning alohida turlari to'g'risida qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladigan qoidalar bilan aniqlanadi.

Qonunning 20-moddasida —Tovar (ish, xizmat)ning nuqsonlari tufayli yyetkazilgan zarar uchun mulkiy javobgarlikl deb nomlanib, tovar (ish, xizmat)ning tuzilishiga, ishlab chiqarilishiga, tarkibiga bog'liq bo'lgan va boshqa nuqsonlari, shuningdek iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkining xavfsizligini ta'min eta olmaydigan materiallar, uskunalar, asbob-anjomlar, moslamalar yoki boshqa vositalar qo'llanilishi oqibatida iste'molchining hayotiga, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yyetkazilgan zarar sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) tomonidan qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) bilan shartnoma munosabatlariga kirishgan-kirishmaganidan qat'i nazar, har qanday iste'molchi tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni tufayli yyetkazilgan zarar qoplanishini talab qilish huquqiga ega.

Iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yyetkazilgan zarar, agar u normativ hujjatlarda nazarda tutilgan tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati mobaynida, bunday muddat belgilanmagan taqdirda esa, tovar ishlab chiqarilgan (ish, xizmat qabul qilingan) paytdan e'tiboran o'n yil mobaynida yuzaga kelgan bo'lsa, qoplanishi lozim.

Sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) zarar bartaraf qilib bo'lmaydigan kuch yoki foydalanish, saqlash yoxud tashishning belgilangan qoidalari iste'molchi tomonidan buzilishi tufayli yyetkazilganligini isbotlasa, u javobgarlikdan ozod qilinadi.

Nazorat savollari

1. Iste'molchilarning asosiy huquqlariga nimalar kiritiladi?
2. Ishlab chiqaruvchi, savdo va xizmat ko'rsatish qoidalari to'g'risidagi ma'lumotlarga nimalar kiritiladi?
3. Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchining huquqlari qanday himoya qilinadi?
4. Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalariga nimalar kiradi?

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari deganda nimalarni tushunasiz?

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLOGIYA
INSTITUTI**

«MENEJMENT» KAFEDRASI

«SIFAT BOSHQARUVI» fanidan

AMALIY MASHG'ULOTLARNI O'TKAZISH BO'YICHA

USLUBIY KO'RSATMA

NAMANGAN 2022

Ushbu uslubiy ko'rsatma 5230200- Menejment(tarmoqlar va sohalar bo'yicha) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan.

Tuzuvchi: I.Kamoliddinov "Menejment" kafedrası katta o'qituvchisi

Taqrizchilar: O.Kazakov "Menejment" kafedrası i.f.n.dotsenti.
B.Dedajanov "Menejment" kafedrası i.f.n.dotsenti.

Ushbu uslubiy ko'rsatma qayta ko'rib chiqilib 2022 yil "___" "_____" "_____" raqamli «Menejment» kafedrası majlisida tasdiqlangan va foydalanish uchun tavsiya etilib chop etishga ruxsat berildi.

Ushbu to'ldirilga va qayta ishlangan o'quv uslubiy ko'rsatma Namangan muhandislik-texnologiya instituti Ilmiy-uslubiy kengashida muxokama qilingan va foydalanish uchun tavsiya etilib chop etishga ruxsat berildi.
(bayonnoma № 1___) «___» _____2022 yil.

Namangan muhandislik-texnologiya instituti o'quv bo'limida_____son bilan ro'yxatga olingan

O'quv bo'limi boshlig'i

B.Negmatov

_____2022yil

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni 2017 yil 7 fevralda qabul qilindi. Harakatlar strategiyasining maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'kinlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iboratdir.

Mamlakatni rivojlantirishning quyidagi 5 ta yo'nalishi belgilangan:

1. Davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish.
2. Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish.
3. Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish.
4. Ijtimoiy sohani rivojlantirish.
5. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosatni yurgizish.

Harakatlar strategiyasini besh bosqichda amalga oshirish nazarda tutilmoqda, bunda yillarga beriladigan nomlarga muvofiq har yili uni amalga oshirish bo'yicha Davlat dasturi tasdiqlanadi.

"Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish" deb nomlangan uchinchi yo'nalishda ko'rsatilgan chora-tadbirlarni ro'yobga chiqarish uchun milliy valyuta va narxlarning barqarorligini ta'minlash, valyutani tartibga solishning zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, eksportga mo'njallangan mahsulot va materiallar ishlab chiqarish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, transportlogistika infratuzilmasini, tadbirkorlikni rivojlantirish hamda xorijiy investorlar uchun investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish, soliq ma'murchiligini yaxshilash, bank faoliyatini tartibga solishning zamonaviy printsiplari va mexanizmlarini joriy etish, ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini rivojlantirish, shuningdek turizm industriyasini jadal rivojlantirish nazarda tutilmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining rivojlanishida turli soha mutaxassislarining o'ziga xos o'рни va ahamiyati bor. Ayniqsa, iqtisodiy faoliyatni tashkil etuvchilar va boshqaruvchilarga talab juda yuqori bo'lib, ularning faoliyati tashkilotlarning bozor munosabatlari sharoitidagi xolatini aks ettiradi. Zamonaviy mutaxassislar menejment ilmini yuqori darajada o'zlashtirishlari talab etiladi.

Menejment boshqaruvda band bo'lgan odamlar va ular faoliyati bilan chambarchas aloqadadir. Bu sohadagi mehnat boshqaruv mehnati deb ataladi. Boshqaruv mehnati bilan shug'ullanayotganlar ijodiy xarakterdagi aqliy mehnat bilan band bo'ladilar. Boshqaruvda mehnat buyumi - ma'lumotlar, xabarlar. Bu ma'lumotlarni qayta ishlab, boshqaruvchilar boshqaruv ob'ektini o'zgartirish to'g'risida qarorlarni qabul qiladilar. Bunday qarorlarni qabul qilishda, ular boshqaruvda mehnat qurollaridan foydalaniladilar, ushbu qurollar vositasida ular mehnat buyumlari bo'lgan informatsiyaga ta'sir ko'rsatadilar. Boshqaruvda mehnat turlariga yozish, chizish, hisoblash vositalari, komp'yuterlar, telefon, teleks, faks, internet tarmog'i, radio, televideniya, uyali aloqa

vositalari va hokazolar kiradi. Boshqaruvchilarning mehnati va faoliyati natijasi ularning o'z oldilariga qo'ygan maqsadlariga erishish orqali baholanadi. Boshqaruvchilar, menejerlar bunday nozik ishlarni bajarganliklari sababli ularning malakaviy darajasiga katta talablar qo'yiladi. Hozirgi zamon menejerlari ana shu talablarga javob beradigan bo'lishlari lozim.

Bozor sharoitida boshqarish - menejment quyidagilarni anglatadi:

1. Tashkilot faoliyatini bozor talabi va ehtiyojlariga yo'naltirilganligiga, aniq istemolchilar xohishlarini inobatga olish va talab yuqori bo'lgan mahsulot turini ishlab chiqarishni tashkil etish.

2. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, kam xarajatlar bilan eng yaxshi natijalarga erishishga muntazam harakat qilish.

3. Korxona, tashkilot faoliyatining yakuniy natijalari uchun mas'ul bo'lgan shaxslarga qaror qabul qilish, erkinligini beruvchi xo'jalik mustaqilligiga ega bo'lish.

4. Bozordagi xolatga mos ravishda maqsadlar va dasturlarni muntazam ravishda moslashtirib borish.

5. Asoslangan va aniq qarorlar qabul qilishda komp'yuter texnikasidan foydalangan holda zamonaviy axborot asoslaridan hamda manbalaridan foydalanish.

Marketing fanidan amaliy mashg'ulotlar seminar mashg'ulotlaridan, topshiriqlarni bajarishdan, masalalarni yechishdan hamda loyihalarni bajarishdan iborat bo'ladi.

Seminar savollari

1-MAVZU: BOZOR SHAROITLARIDA SIFAT VA RAQOBATBARDOSHLIK

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish korxonalari oldida turgan eng asosiy vazifa-raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishdir. SHuning uchun ham mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash bugungi kunning muhim masalalaridan hisoblanadi. Mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash strategik muammo bo'lib, mamlakatimiz iqtisodiyotining stabillashuvi bu muammolarning hal etishiga bog'liqdir. Sifatni yaxshilash jarayoni mahsulotni sotish yoki xizmatlar ko'rsatishda faqatgina ko'proq foyda olish uchungina emas, balki jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun ham zarurdir.

KEYSLAR BANKI

Vaziyatli masala

“Hissadorlar yangi rahbari tanlaydilar”

So'nggi yilda bundan avval ham ishlari uncha yaxshi bo'lmagan “Kompleks” yopiq turdagi hissadorlik jamiyatining ishlari yomonlashdi. Talab kamaydi, mahsulot iste'molchilari to'lovlarni to'lashga shoshmadilar. To'lasalar ham asosan barter qilardilar,

natijada ushbu jamiyatning ham debitorlik ham kreditorlik qarzlari ko'payib ketdi, ishlovchilar esa to'rt oylab maosh olmadilar.

Bosh direktor Antonov N.I. ning fikricha, buning sababi, davlatdagi umumiy iqtisodiy inqiroz, respublikada ishlab chiqarish siyosatining yo'qligi va u takliflarni rad etganligidir. Direktorlar kengashi boshqaruvchini almashtirish muammosini yechishga to'g'ri keldi. Hissadorlarning navbatdagi yig'ini bahslar ostida o'tdi va unda bundan avval "Kompleks" ning rahbariyatini tanqid ostiga olgan va olti oy davomida korxonaning ishini yaxshilashga va oyliklarni vaqtida to'lashga va'da bergan Sashin K.A. yangi direktor etib tayinlandi. Sashin deyarli bir ovozdan tayinlandi. Yangi rahbar ishini shundan boshladiki, o'zini tayinlanganidan so'ng uch kunga, u tanlovdagi bosh raqibi bo'lgan bosh muhandis Izmaylov A.P. ga har qanday hujjatlarni taqdim qilishni taqiqladi.

Ertasi kuni har narsadan iqtisod qilish bahonasida uning xizmat mashinasini olib qo'ydi va 50-60 km oralig'ida joylashgan bo'linmalar ishini nazorat qilish imkoniyatidan mahrum qildi. Bularning hammasi, bosh muhandis o'z ishini eplay olmasligi va bosh direktordan hayfsan olib, mukofot pulidan mahrum bo'lishiga olib keldi.

Yangi direktor bilan ikki oy davom etgan og'ir ishdan so'ng Izmaylov ishdan bo'shashiga to'g'ri keldi. Tanlov bo'lganiga yarim yildan ortiq vaqt o'tdi, lekin hissadorlik jamiyatidagi ahvol yaxshilanish o'rniga yomonlashdi. Oyliklar ham kechiktirildi, byudjet oldidagi qarzarlar ham ko'paydi, nafaqa fondi oldidagi qarzarlar ham ko'paydi va "Kompleks" bankrot yoqasiga kelib qolish ehtimoli bor.

Rahbar Antonov A.SH. ning qiziqishlarini himoya qiluvchi 1-guruhga topshiriq:

Siz bilasizki, hissadorlik jamiyatining moliyaviy ahvolini yomonligining asosiy sababi bu Sizning mahsulotingizning iste'molchilarining ancha katta debitorlik qarzlari borligidir, lekin Siz bundan chiqib ketish yo'llarini ko'rmayapsiz, chunki oluvchilar bilan o'rnatilgan aloqalarni yo'qotishni va bozorning yangi segmentiga chiqa olmaysiz. SHuningdek, oylikning sistematik ravishda kechikishi ishchilarning ko'pini Sizga qarshi qilib qo'rganini tushunasiz.

Vaziyatni hal etish uchun savollar:

1. Siz qaysidir yo'l bilan direktor o'rnida qolishiga harakat qilasiz yoki hammasini kengash qaroriga topshirib qo'yasizmi?
2. Og'ir moliyaviy ahvolning yaxshilash uchun nima qilish mumkin?
3. Balki o'zingizni yordamchilaringizni yig'ilishda bitta jamoa bo'lib chiqish va ular bilan javobgarlikning taqsimlab olish kerakdir?
4. Siz ishchilar va hissadorlar oldidagi javobgarlikni nimada ko'rasiz?

Yangi rahbar Sashin K.P. ning himoya qiluvchi 2-guruhga topshiriq:

Siz korxonaning ishlab chiqarishdagi va moliyaviy ahvolini yaxshi bilasiz, lekin nima qilish to'g'risidagi aniq ma'lumot dasturingiz yo'q va Siz o'zgarishlar kiritishda kimga suyanishni bilmaysiz.

Vaziyatni hal etish uchun savollar:

1. Keyingi olti oy ichida qiladigan ishlaringiz dasturini ishlab chiqing.

2. Jamoadagi ijtimoiy-ruhiy ahvolni yaxshilash uchun va shu maqsadni ko'zlovchi boshqalarni jalb qilish uchun nimalar qilish kerak?

Direktorlar kengashini aks ettiradigan 3-guruhga topshiriq:

Siz jamiyatda ahvol yomonlashayotganini bilasiz, lekin bu vaziyatdan chiqib ketish yo'llarini ko'rmayapsiz.

Vaziyatni hal etish uchun savollar:

1. Ushbu vaziyatda Siz nima qilgan bo'lar edingiz?
2. O'zingizni variantingizni taqdim eting.

**2-MAVZU: SIFAT KATEGORIYASI VA SERTIFIKATLASHTIRISHNING
TARIXI**

Hozirgi vaqtda sertifikat degan atamani teztez uchratib turamiz. Bu qanday atama deb so'rasangiz turlicha talqin olishingiz mumkin: kimdir biror malaka olganlik to'g'risidagi tasdiqlovchi hujjat desa, yana kimdir, mahsulotni sifati to'g'risidagi hujjat, ba'zi bировlar esa mahsulotni hududimizga olib kirish yoki olib ketish uchun bojxonaga ko'rsatilishi lozim bo'lgan hujjat deb ta'rif beradi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso'rov, diqqatni jalb qilish savollari*

KEYSLAR BANKI

Vaziyatli masala

“Hissadorlar yangi rahbarni tanlaydilar”

So'nggi yilda bundan avval ham ishlari uncha yaxshi bo'lmagan “Kompleks” yopiq turdagi hissadorlik jamiyatining ishlari yomonlashdi. Talab kamaydi, mahsulot iste'molchilari to'lovlarni to'lashga shoshmadilar. To'lasalar ham asosan barter qilardilar, natijada ushbu jamiyatning ham debitorlik ham kreditorlik qarzlari ko'payib ketdi, ishlovchilar esa to'rt oylab maosh olmadilar.

Bosh direktor Antonov N.I. ning fikricha, buning sababi, davlatdagi umumiy iqtisodiy inqiroz, respublikada ishlab chiqarish siyosatining yo'qligi va u takliflarni rad etganligidadir. Direktorlar kengashi boshqaruvchini almashtirish muammosini yechishga to'g'ri keldi. Hissadorlarning navbatdagi yig'ini bahslar ostida o'tdi va unda bundan avval “Kompleks” ning rahbariyatini tanqid ostiga olgan va olti oy davomida korxonaning ishini yaxshilashga va oyliklarni vaqtida to'lashga va'da bergan Sashin K.A. yangi direktor etib tayinlandi. Sashin deyarli bir ovozdan tayinlandi. Yangi rahbar ishini shundan boshladiki, o'zini tayinlanganidan so'ng uch kunga, u tanlovdagi bosh raqibi bo'lgan bosh muhandis Izmaylov A.P. ga har qanday hujjatlarni taqdim qilishni taqiqladi.

Ertasi kuni har narsadan iqtisod qilish bahonasida uning xizmat mashinasini olib qo'ydi va 50-60 km oralig'ida joylashgan bo'linmalar ishini nazorat qilish imkoniyatidan

mahrum qildi. Bularning hammasi, bosh muhandis o'z ishini eplay olmasligi va bosh direktordan hayfsan olib, mukofot pulidan mahrum bo'lishiga olib keldi.

Yangi direktor bilan ikki oy davom etgan og'ir ishdan so'ng Izmaylov ishdan bo'shashiga to'g'ri keldi. Tanlov bo'lganiga yarim yildan ortiq vaqt o'tdi, lekin hissadorlik jamiyatidagi ahvol yaxshilanish o'rniga yomonlashdi. Oyliklar ham kechiktirildi, byudjet oldidagi qarzlar ham ko'paydi, nafaqa fondi oldidagi qarzlar ham ko'paydi va "Kompleks" bankrot yoqasiga kelib qolish ehtimoli bor.

Rahbar Antonov A.SH. ning qiziqishlarini himoya qiluvchi 1-guruhga topshiriq:

Siz bilasizki, hissadorlik jamiyatining moliyaviy ahvolini yomonligining asosiy sababi bu Sizning mahsulotingizning iste'molchilarining ancha katta debitorlik qarzlari borligidir, lekin Siz bundan chiqib ketish yo'llarini ko'rmayapsiz, chunki oluvchilar bilan o'rnatilgan aloqalarni yo'qotishni va bozorning yangi segmentiga chiqa olmaysiz. SHuningdek, oylikning sistematik ravishda kechikishi ishchilarning ko'pini Sizga qarshi qilib qo'yganini tushunasiz.

Vaziyatni hal etish uchun savollar:

1. Siz qaysidir yo'l bilan direktor o'rnida qolishiga harakat qilasiz yoki hammasini kengash qaroriga topshirib qo'yasizmi?
2. Og'ir moliyaviy ahvolning yaxshilash uchun nima qilish mumkin?
3. Balki o'zingizni yordamchilaringizni yig'ilishda bitta jamoa bo'lib chiqish va ular bilan javobgarlikning taqsimlab olish kerakdir?
4. Siz ishchilar va hissadorlar oldidagi javobgarlikni nimada ko'rasiz?

Yangi rahbar Sashin K.P. ning himoya qiluvchi 2-guruhga topshiriq:

Siz korxonaning ishlab chiqarishdagi va moliyaviy ahvolini yaxshi bilasiz, lekin nima qilish to'g'risidagi aniq ma'lumot dasturingiz yo'q va Siz o'zgarishlar kiritishda kimga suyanishni bilmaysiz.

Vaziyatni hal etish uchun savollar:

1. Keyingi olti oy ichida qiladigan ishlaringiz dasturini ishlab chiqing.
2. Jamoadagi ijtimoiy-ruhiy ahvolni yaxshilash uchun va shu maqsadni ko'zlovchi boshqalarni jalb qilish uchun nimalar qilish kerak?

Direktorlar kengashini aks ettiradigan 3-guruhga topshiriq:

Siz jamiyatda ahvol yomonlashayotganini bilasiz, lekin bu vaziyatdan chiqib ketish yo'llarini ko'rmayapsiz.

Vaziyatni hal etish uchun savollar:

1. Ushbu vaziyatda Siz nima qilgan bo'lar edingiz?
2. O'zingizni variantingizni taqdim eting.

3-MAVZU: SIFATNI BOSHQARISH NAZARIYASINING RIVOJLANISH

BOSQICHLARI

Sifatni boshqarish taraqqiyotini muhokama etish uchun A.V. Glichev va V. E. SHvets yondoshuvlari asosida tuzilgan quyidagi davriy bo'linishlarga asoslanish mumkin:

5. shakli:

- c) Sifat nazorati, Teylor tizimi – (XIX a. oxiri – XX asrning 20 yy.);
- d) Sifatni statistik usullar asosida nazorat qilish – (XX asrning 20–50 yy.);
- v) Sifat boshqaruvi – (XX asrning 50–80 yy.).

Footwear International

Charles W.L. Hill. International Business Competing in the Global Marketplace, 3rd ed -Boston: Irvin/McGraw-Hill.2000

Djon Karlson, muholifatdagi siyosiy partiya bilan yaqin aloqalarga ega bo'lgan fundamental gazeta hisoblangan Meillat ning kunduzgi soni bosh sahifasini o'qidi-yu, qovog'i osildi. **“Footwear International” ning kechirib bo'lmas bezbetligi**” sarlavhasi ostida chiqqan maqolada kompaniya tomonidan ishlab chiqarilgan oyoq kiyimi-sandalning taglik qismi dizaynida arab tilida yozilgan “Allax” so'zi borligi aytilgan edi. Maqolada kompaniya o'z sandallari taglik qismida Allax ismini atayin dizayn sifatida joylashtirishda ishlatgan va bu bilan islom dinini haqorat qilgan degan fikrga ishora bor edi. SHundan so'ng, maqolada kompaniya, Isroilda palastinliklarni o'ldirishga aloqador bo'lgan yahudiy oilasini xususiy mulki ekanligi to'g'risida axborot berilgan edi. Gazeta kelgusi kuni talabalarni Footwear International ga qarshi namoyish o'tkazishga chaqirgan edi. Barcha ma'lumotga yakun sifatida gazeta bosh sahifada kulfat keltiruvchi sandallar rasmini joylashtirgan edi.

Footwear International ning Bangladeshdagi boshqaruvchi direktori - Djon Karlson ushbu portlovchi vaziyatni yaratgan o'ta jiddiy kelishmovchilikdan chiqib ketish uchun juda tez harakat qilish zarurligini tushunib turar edi.

Karlson darhol dizayn bo'limi boshlig'i bilan bog'landi va sandalning dizayni to'g'risida ma'lumot berishini so'radi. U ushbu sandal o'rta baholar darajasidagi, mahalliy bozor xususiyatlarini hisobga olgan holda dizayni biroz o'zgartirilgan ayollar oyoq kiyimi liniyasiga mansub ekanligini bilar edi. Dizayn bo'limini boshlig'i ushbu dizayn mahalliy bozordan kompaniya dizayneri tomonidan sotib olingan Xitoy qo'ng'iroqchalari ko'rinishi asosida yaratilganligi haqida hisobot berdi (rasm kompaniya shtab - kvartirasiga Karlson uchun faks orqali jo'natildi).

Dizaynerga Xitoy qo'ng'iroqchalari juda yoqib qolgan edi, shu sababli u ularni dizayn asosi sifatida foydalanish uchun bo'lim boshlig'iga ko'rib chiqish va muhokamaga taqdim qilgan va ular tasdiqlangan edi.

Marketing va dizayn bo'limidagi barcha xodimlar musulmonlar edi. Dizayn bo'limini boshlig'i shuningdek, ushbu modelni ishlab chiqqan dizayner ayol ham nasl-nasabi Bangledeshlik bo'lgan musulmon ekanligi, lekin u arab tilida gapirish va yozishni bilmasligi, bo'limning boshqa hamma xodimlari ham huddi shunday ekanliklarini ma'lum

qildi. U shuningdek, ko'plab bo'lim xodimlari yangi dizaynni xabardor bo'lganligi va uni tasdiqlashdan oldin bunday muammolar kelib chiqishi xayollariga ham keltirmaganliklarini ta'kidladi.

Karlson sandaldagi dizayn va arab tilida yozilgan "Allax" so'zini yozilishini bir-biriga solishtirdi.

Karlson maqola mazmuni va uning chop etilishi vaqtini tushunib yetolmas edi. Sandallar bozorda yangi mahsulot hisoblanmas va shu daqiqagacha hech qanday shikoyatlar kelib tushmagan edi. U maqolani qayta-qayta o'qigan sari, nima uchun aslida kompaniyaga egalik qiladigan oila xristian oilasi ekanligiga qaramasdan, kompaniya yahudiy oilasiga tegishliligiga urg'u berilganligi tushunib yetolmas edi. U yana shuni tushunmas ediki, nima uchun sandallar to'g'risidagi maqolada talabalarga bunchalik katta e'tibor berilmoqda.

Kun davomida vaziyat yanayam murakkablashdi. Karlsonga kompaniyaga qarshi kelgusi kuni namoyish qilishga chaqiriq bilan chiqqan ikkita yoshlar guruhi tamonidan tarqatilayotgan varaqalarning tarjimasini ko'rsatishdi. Varaqalar kompaniyani, Salman Rushdini va yahudiylar jamiyatini bir butun sifatida bir-biriga bog'lar, "Biz o'z hayotimiz evaziga bo'lsa ham yahudiylar fitnasiga qarshi chiqamiz" deb qo'rqitishar edi.

SHundan so'ng, yana yomon yangiliklar keldi. Karlson va 4 ta chet elliklarni ataylab millatlararo tushunmovchiliklarni keltirib chiqarganligi va musulmonlarni haqorat qilganligi uchun telefon orqali jinoyat kodeksi bndlari bo'yicha ayblab tahdid qilishdi.

Biroz vaqt o'tib, Karlson mahalliy huquqshunosdan hech qanday yaxshi xabarlarini va'da qilmaydigan isk-ariza kopiyasini oldi. Isk-arizada kompaniya Bangledesh fuqarolariga, ularning dini hisoblangan - Islom diniga kechirib bo'lmas zulm yetkizganligi to'g'risida yozilgan edi.

Karlson mavjud vaziyat to'g'risida o'ylab turgan vaqtda, sekretarning tashvishli ovozi, prem'yer-ministr qo'ng'iroq qilganligi va kelib chiqqan holat kechirib bo'lmas jinoyat deb ataganini yetkazdi. Vaziyat har bir daqiqa o'tgani sari yanayam jiddiylashib borar edi va Karlson zararni minimallashtirish uchun nima qilish kerakligi to'g'risida o'ylardi.

Footwear International. Footwear International - oyoq kiyimlari ishlab chiqaruvchi va sotuvchi internatsional kompaniya. Ishlab chiqarishi butun dunyo bo'yicha 70 ta mamlakatda joylashgan 83 ta kompaniyani o'z ichiga olar edi, aniq qilib aytganda: oyoq kiyimlari fabrikalari, charm zavodlari, oyoq kiyimlari zavodlari uchun uskunalar ishlab chiqarish zavodlari, tadqiqot laboratoriyalari, trikotaj fabrikalari, sifatni boshqarish laboratoriyalari, taxminan 6300 yaqin chakana savdo magazinlari va 50 000 dan ortiq mustaqil chakana savdo bilan shug'ullanuvchi sotuvchilar edi.

Kompaniya xodimlari - 67000 nafar odam - har yili 270 mln. juft oyoq kiyimi ishlab chiqarar va sotar edi. Kompaniyaning asosiy ofisi xizmat ko'rsatish markazi vazifasini bajarar va butun dunyodan mutaxassislarni shu joyga yiqqan edi. Ushbu mutaxassislar marketing, chakana savdo, dizayn, kommunikatsiya, ma'lumotni qayta ishlash va biznesni boshqarish bo'yicha yil davomida turli kompaniyalarga maslahat berish uchun xizmat safarlariga yuborilar edi. Ushbu kommivoyajerlar tomonidan o'tkazilgan trening va texnik o'quv mashg'ulotlari, shuningdek, bosh ofisdagi stajirovkalar, butun dunyo bo'yicha joylashgan kompaniya xodimlarini biznesning eng so'nggi yutuqlari bilan ta'minlash imkonini berar edi. Mahalliy darajadagi hamkorlik kontseptsiyasi kompaniyaga butun

dunyo bo'yicha yaxshi kutib olinishi va o'z mahsulotlarini hattoki transmilliy kompaniyalar ham yashash imkoniyati kam bo'lgan mamlakatlarda ishlab chiqarish imkoniyatini berar edi.

Bangladesh. 143998 km kv. maydonda joylashgan, ahalisi taxminan 110 mln. kishiga yaqin. Bangladesh dunyodagi aholisi eng zich joylashgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. U, shuningdek, o'ziga nisbatan kambag'al (1987 yilda yalpi milliy mahsulot aholi jon boshiga 160 doll.), chet el yordamiga o'ta darajada muhtoj mamlakatlar o'rtasida joylashgan. YaMM ning 40 % dan ortig'i qishloq xo'jaligi sohasida yaratiladi, 60 % dan ortiq iqtisodiy faol aholi qishloq xo'jaligi sohasida band. Bangladesh tuprog'i serhosil bo'lsada, mamlakat tropik musson iqlimi zonasida joylashgan va davriy zararli tsiklonlardan aziyat chekadi. 1988 yilda mamlakat o'z tarixida misli ko'rilmagan eng qo'rqinchli suv toshqinini boshdan kechirgan.

Mamlakat aholisini 85 % i musulmonlar, 1988 yilda islom dini Bangladeshning rasmiy dini sifatida tan olindi. 95 % ga yaqin aholi bengal tilida, qolgan aholi qabila dialektlarida gaplashadi.

XX asrda Bangladesh tarixi ancha jo'shqin bo'ldi. Mamlakatning katta qismi 1947 yilgacha britan koloniyalari edi. Ushbu yilda ular Assam bilan birlashib, yangidan tashkil Pokiston davlatining provintsiyasi - SHarqiy Pokistonga aylandi. SHarqiy Pokiston aholisi ko'p, milliy kapitalning g'arbiy qismga joylashtirilgan bo'lsada, g'arbiy qism Hind maydonlari orqali 1600 kmga cho'zilgan masofada joylashgan edi.

Awami League-etakchi siyosiy partiya 1970 yil mahalliy saylovlarida g'alabaga erishganidan keyin 1969 yilda boshlanagan noroziliklar kuchaydi. 1971 yil 21 martda Awami League Bangladesh Xalq Respublikasi mustaqilligini e'lon qildi, bundan so'ng fuqarolar urushi boshlandi. Mojarolar tufayli 100 minglab qochoqlar xavfsiz joy izlab Hindiston chegaralarini kesib o'tdi. Dekabr oyida, Bangladesh mustaqilligini qo'llabquvvatlagan Hindiston, urush e'lon qildi - 12 kunda Pokistonni kapitulyatsiya qildi. Bangladesh o'z mustaqilligini boy berdi, mamlakatning yangi poytaxti Dxayka shahri bo'ldi. Mustaqillikdan keyingi yillarda asli kelib chiqishi bengal bo'lmagan ko'plab moliyachi va tadbirkorlarning ketib qolishi mamlakat sanoatini tushib ketishiga olib keldi.

Keyingi yillarda Bangladeshdagi siyosiy turg'unlik u yoki bu darajada ushlab turildi. Saylovlar o'tkazilayotganiga qaramasdan, chap yoki o'ng radikal guruhlar tamonidan sodir etilishi mumkin bo'lgan terroristik harakatlar mamlakat turg'unligini xavf ostiga qo'yar edi. Terroristik harakatlar va fuqarolar huquqlarining kamsitilishi Bangladesh uchun oddiy holatga aylandi.

1983 yildan boshlab Bangladesh o'z-o'zini prezident deb saylagan general X.M.Ershad tomonidan boshqariladi. Mamlakatda favqulodda holat e'lon qilishga sabab bo'lgan 1987 yildagi namoyishga qaramasdan Ershad kelasi yildagi hokimiyat uchun saylovlarda yutib chiqdi, lekin siyosiy beqarorlik o'zgarmadi. Awami League va 8 ta siyosiy partiyalar iborat al'byans oppozitsiya tuzdi. Ko'plab siyosiy partiyalar oppozitsion gazetalar bilan yaqin aloqalarda bo'lib, ular partiyalarning siyosiy pozitsiyalarini yoritir edi. Ish tashlashlar va namoyishlar tez-tez yuzaga keladigan holatlar bo'lib, oppozitsion siyosiy partiyalar, talabalar guruhleri va turli uyushmalarning birgalikdagi harakatlari natijasi edi.

Bangladeshdagi Footwear. Footwear SHarqiy Bengaliyada 1930 yillarda o'z faoliyatini boshlagan. 1962 yilda kompaniya tomonidan Dxayka shahridan 30 km uzoqlikda joylashgan Tongi sanoat shaharchasida oyoq kiyimlari sanoati uchun ishlab chiqarish uskunalari tayyorlashga mo'ljallangan fabrikani qurishga birinchi yirik investitsiyalar kiritildi.

Kelgusi yillarda kompaniya barcha mumkin va mumkin bo'lmagan imkoniyatlarni ishga solib, o'z faoliyatini kengaytirdi. 1971 yilda kompaniya boshqaruvchi direktori hukumat tomonidan Bangladesh mustaqilligiga shaxsan o'zining hamda kompaniyaning hissasini qo'shgan yagona chet ellik shaxs bo'ldi. 1985 yilda kompaniya aktsiyadorlikni yo'lga qo'ydi va ikki yildan keyin mamlakatda chet el investitsiyalarining yirik xususiy sektorini boshqardi, shuningdek Dxamareda oyoq kiyim ishlab chiqaradigan korxona va charm fabrikasini ishga tushirdi. Yangi charm fabrikasi mahalliy kompaniya zavodlari uchun charm tayyorlar, mahalliy bozor uchun keng assortimentdagi oyoq kiyimlarni yetkazib berar va eksport qilar edi.

1988 yilda Footwear Bangladesh 1800 ta xodim yolladi va o'z mahsulotini 81 ta univermag hamda 54 ta agentstvalar orqali sotishni yo'lga qo'ydi. Kompaniya mahalliy dizayndan foydalanib, yiliga 300 turga yaqin yangi oyoq kiyimi modellarini bozorgan taklif qilar edi. Kompaniya menejerlari faqat mahalliy aholidan tarkib topgan o'z personali salohiyatidan g'ururlanar edilar.

Yillik sotuv hajmi 1988 yilga kelib 10 mln. juftdan ortib, ya'ni bozorning 15 % ini tashkil etdi. Kompaniya daromadlari 30 mln. doll., sof foydasi 1 mln. doll.ni tashkil etdi. Moliyaviy jihatdan Footwear International xoldingi ichida kompaniya o'rtacha hajmdagi tashkiliy tuzilma hisoblanar edi. 110 mln. kishilik aholi va har bir aholi jon boshiga bir juft hisobidagi talab imkoniyatlari Bangladeshda kompaniya uchun 2 yil mobaynida judayam katta o'sish imkoniyatlarini berar edi.

Kompaniyaning boshqaruvchi direktori Djon Karlson, kompaniyada ishlayotgan 4 ta chet ellikning bittasi edi. Qolgan uchta menejer ishlab chiqarish, marketing va sotishni boshqarar edi. Ularning barchasida xoldingda ish olib borish bo'yicha katta tajriba to'plangan edi.

Topshiriq: Berilgan holat beqaror, tajovuzkor tashqi muhit sharoitlaridagi murakkab inqiroz holatini bildiradi. Kompaniya menejmenti qisqa vaqt (bir necha kun ichida) mobaynida siyosiy janjaldan boshlangan hamda uning asosida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan iqtisodiy zararni minimallashtirish bo'yicha strategiya va taktikani ishlab chiqish vaziyatiga duch keldi. Bunda iqtisodiy, siyosiy-ijtimoiy xarakterdagi juda ko'plab omillarni hisobga olish zarur edi. Siz quyidagilarni hal qilishingiz kerak:

1. Tashqi muhit tahlilini amalga oshirish, siyosiy risklarni, mavjud tahdidlar darajasi va holatdan kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlarni baholash (bunda SWOT va STEP tahlillari foydalaning).

2. Kelishmovchilikning chegaralarini aniqlang.

3. Mavjud kelishmovchilik holatida xulq-atvor strategiyasini tanlang va uni asoslang.

4. Hodisadan kelib chiqishi mumkin bo'lgan zararni minimallashtirish chora-tadbirlari grafigini ishlab chiqing.

5. Mavjud holat bo'yicha PR sohasida takliflar ishlab chiqing.

Muhokama uchun savollar

1. Ishlab chiqarilgan mahsulot bilan qanday yo'l tutish kerakligi to'g'risidagi Sizning taklifingiz?
2. Dizayn bo'limidagi xodimlarni jozolash kerakmi yoki yo'qmi?
3. Kompaniyaning kelgusidagi brend siyosati to'g'risidagi fikrlaringiz qanday?

4-MAVZU: SIFATNI BOSHQARISHNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY ETISH.

ISO 9001 seriyasidagi xalqaro standartlarga asoslangan sifat menejmenti tizimini joriy etish asoslari . Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (International Organization for Standardization – ISO, ISO – xalqaro standartlarni ishlab chiqaruvchi va standartlashtirish sohasidagi hamkorlikni amalga oshiruvchi xalqaro nodavlat tashkilotidir. U 1946- yilda 25ta mamlakat vakillarining Londondagi yig'ilishida ta'sis etilgan.

KEYS-STADI: O'Z VAZIFANGNI O'ZING BAJAR!

Vaziyat bayoni

Informatsion kompaniyaning loyihalash bo'limida ikki xodima-Zokirova N. va Maxmudova L.injener bo'lib ishlaydilar. Ular kompaniyaga bir vaqtda ishga kelganlar, lekin ularning ishlash stili bir-biridan tubdan farq qiladi. Zokirova N. punktual, vijdonan ishlaydi va boshqalardan ham buni talab qiladi. Rejadan tashqari ishlardan ham bosh tortmaydi. Maxmudova Z. esa bir maromda ishlamaydi, uning kayfiyati bilan ishlash layoqati hech bir-biriga to'g'ri kelmaydi, u qon bosimi yoki yuragining urishidan doimo shikoyat qiladi, ammo davolanish ta'tiliga (byulleten'ga) chiqmaydi, oylik maoshini qisqarishini hoxlamasligini ro'kach qiladi. Rahbar Zokirova N. ga tayangani uchun Maxmudova Z.ga yon bosardi. Maxmudova L. o'zini yomon his qilayotganini ro'kach qilib mayda topshiriqlardan bosh tortganda, bo'lim boshlig'i uning ishlarining bir qismini Zokirova N.ga yuklardi.

Bu ikki xodimalarning birinchi to'qnashuviga Maxmudova Z.ning ishidagi xatolari bo'ldi. Zokirova N. Maxmudova Z. ishlarini bir qismini bajargani uchun u Maxmudovadan ishlarini sifatli va o'z vaqtida bajarishini talab qila boshladi. Zokirova N. o'zining talab va shikoyatlarini Maxmudovaga Z.ga guvohlarsiz aytdi, Maxmudova Z. esa bu intsidentni (holatni) bo'limda muhokama qilnadigan muammoga aylantirdi.

Bu nizo xamkasblarni bir-biriga nisbatan nafratli bo'lishiga sabab bo'ldi. Ularning rahbari ayollar ishiga aralashmaslikka qaror qilib, birinchi imkoniyatning o'zida ularning ish funktsiyalarini ajratib, Zokirova N.ga qo'shni bo'limdan boshqa ish joyini egallashini taklif qildi. Zokirova N. boshqa funktsional topshiriqlarni bajarishdan bosh tortdi va rahbardan Mahmudova Z.ni boshqa bo'limga o'tkazishini talab qildi. Bunda faqat u ishdan qochishini va bu holatga aynan u aybdor ekanligini ta'kidladi.

Muhokama va mulohaza uchun savol va topshiriqlar.

- 1.Keys ishtirokchilarini pozitsiyasini tushuntiring. Sizning fikringizcha, kim vaziyatga yuqori darajada ta'sir qiladi?
2. Rahbarning yechimlarida xatoliklar bormi? Qanday xatolar?

3. Paydo bo'lgan muammoni yechish uchun, ishtirokchilar qanday yo'l tutishlari kerak?

4. Muammoni yechish uchun kompaniyaga taklifingiz.

Izoh:

Keysda ko'rsatilgan holat kommuniaktiv muammolar namunasidir.

Rahbarning ikkala xodimalariga nisbatan munosabatini xato deb qarash mumkin. Keys huddi tadqiqotchini konflikt holatga jalb qilgandek, uchta turli pozitsiyalar mavjud: rahbar hamda ikki hamkasbdoshlar.

4. Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	Maksimal Baho	Guruh natijalarini baholas				
		1	2	3	4	5
Ma'lumotlarning to'liqligi (to'liq, to'g'ri)	0-5					
Ma'lumotlarning berilishi (aniq, mantiq asosida)	0-5					
Guruhlarning faolligi (savol, javob, qo'shimchalar)	0-5					
Maksimal baho	5					
Baho 5 - a'lo 4 - yaxshi 3 - o'rta						

**5-MAVZU: MAHSULOT SIFATI VA SIFATNI BOSHQARISH
SISTEMASI**

Yengil sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi va samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri ISO 9001 seriyasidagi standartlar bo'yicha sifatni boshqarish sistemasini joriy etishdir.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika:, diqqatni jalb qilish savollari*

Uslubiy materiallar.
Amaliy vaziyatni tahlil qilish uchun uslubiy ko'rsatma

Tahlil bosqichlari	Tavsiya va maslahatlar
1. Keys bilan tanishish	1. Keysni o'qish jarayonida vaziyatni tahlil qilishga shoshilmang. 2. Berilgan vaziyat bilan tanishing. Vaziyatga ta'rif berishga harakat qiling. 3. Vaziyatni tahlili uchun axborot manbalari bilan ta'minlanganlikni aniqlang.
2. Vaziyatning tashhisi va tahlili	1. Korxona faoliyatida yuzaga kelgan holatni oydinlashtiring. Vaziyatning muhim hususiyatlarini, miqdor va sifat tomonlarini belgilang. Ularga asosan korxonaning haqiqatda bo'lgan va bo'lishi mumkin bo'lgan holatini aniqlang hamda ularni taqqoslang. 2. Vaziyatni tahlil qilish jarayonida muammo qanday darajada yechilishini belgilang. Uni yechish mumkinmi, qanday natijaga erishish mumkin? 3. Muammoni yechish jarayonida bo'ladigan yoki bo'lishi mumkin bo'lgan qiyin holatlarni ko'rsating.
3. Muammoli vaziyatning yechimi bo'yicha tahlil variantlarini tanlash va baho berish	1. Vaziyatning yechimini hal qiling. Berilgan xulosalarni salbiy va ijobiy tomonlarini ko'rsating va baholang. Eng yaxshi variantni tanlang.

Konfliktdagi muloqot madaniyatining quyidagi talablari mavjud:

1. Suhbat uchun qulay, tinch va to'g'ri joy tanlang 2. Hamsuhbatingizning gaplarini bo'lmang 3. Sabr – qanoatli bo'ling 4. Tana zaboniga quloq soling 5. E'tibor bilan tinglang 6. Ma'ruza o'qimang 7. Ochiq va aniq savollardan foydalaning 8. Hech narsa taklif qilmang 9. O'zingizni nazorat qiling 10. Birovning nafsoniyatiga tegmang

Keysolog yechimi:

1. Tadqiqotchi fikriga ko'ra, konfliktning sababchisi-Maxmudova Z. dir. Ma'muriy choralar faqatgina unga nisbatan qo'llanilishi lozim. Nima bo'lganda ham, bo'limdan Zokirova N. emas, balki Maxmudova Z. ketishi kerak.

2. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, oqibatda hamkasbining ishlarini unga yuklashlariga Zokirova N. ning o'zi aybdor. Agar u boshidanoq o'zining majburiyatlari borligini bildirganda, bu holat yuzaga kelmagan bo'lar edi. Rahbar mutloq haq, ishni bajara oladiganga ishni topshiradi.

3. Keysolog keys ishtirokchilarini mutlaqo ayblamaydi. Uning fikriga ko'ra, Zokirova N. hamkasbining ishlarini to'liq bajarmasdan uning ishlariga shunchaki yordam berishi mumkin edi. Bu holat uchala taraf uchun yengil yechim bo'lishi kerak. Bu yechimni rahbar ko'ra olishi kerak. Aytish mumkinki, Zokirova N. Bu yerda haq. Ammo uning harakatlarida ijtimoiy va kommunikativ yetishmovchilik ko'rinadi, Bu uning tomonidan rahbarning boshqa bo'limga o'tishi haqidagi taklifiga negativ tarzda yondoshganligi.

Keys yechimlariga izoh:

1. Jamoat ishlari haqida gap ketayotgan ekan, bir tomonga yon bosish ijtimoiy kompetentsiya nuqtai-nazaridan noto'g'ri pozitsiyadir. Bundan kelib chiqadiki, boshqa nuqtai-nazarni va tushunchani qabul qilishni bilmaslik ko'rinadi, zero har bir xodimning salohiyati va qobiliyati turlichadir. Undan tashqari, bu yechimda shaxsiy boshqaruv pozitsiyasi mavjud emas.

2. Qachonki bir xodim boshqa xodimning ishini bajarishdan bosh tortsa, balki bu holatni to'g'ri deb hisoblash mumkin. Lekin aynan shu yechimni to'g'ri deb bilish—jamoaviy faoliyat talab qilganidek, ijtimoiy (ishchi) muhit aloqalarini tiklashni xohlamaslik, bu guruhda ishlashni bilmaslikdan dalolat beradi. Bu yechimda rahbarning to'g'ri yo'l tutganligi bahs-munozaraga olib keladi, chunki bu hatti-harakatning motivi o'rinsiz, asossizdir.

3. Bir xulosa chiqaradigan yechimning o'zi yo'q. Bu yerda ularni aniq pozitsiyasini aniqlovchi qaror mavjud va bu qanchalik u yoki bu ijtimoiy kompetentsiyalarning rivojlanganligini bildiradi. Bu holatda aytish mumkinki, jamoadagi boshqa xodimlar bilan hamkorlikka va o'zaro munosabatlarga tayyorligi, hamda hamkasblar bilan o'zaro shaxsiy munosabatlarni qurishni bilishi ko'rinadi. Bunda tadqiqotchining pozitsiyasining yengilligi ko'rinadi, lekin uning rahbar qarorining sabablarini "kovlashtirishni" xohlamasligi ko'rinadi, balki bu- Zokirova N.

uchun o'zining mansabini ko'tarilishi uchun yaxshi imkoniyatdir.

Topshiriq

Mutaxassislarning fikricha kim ko'p axborotga ega bo'lsa, u hamma narsaga ega bo'ladi, ya'ni buni quyidagi sxemada ko'rish mumkin:

Яхши — ахборот компания маркетингларига

- Kompaniya imidjiga taalluqli xavf va moliyaviy tavakkalchilikni kamaytirishga
- Iste'molchilarning kompaniya tovar va xizmatlariga bo'lgan munosabatini aniqlashga
- Tashqi muhit holatini tahlil qilishga
- Kompaniya strategiyasini amalga oshirishni muvofiqlashtirishga
- Kompaniyaning bozor faoliyatini baholashga

- Reklamaga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga
- Qaror qabul qilishda rahbarning ko'magiga
- SHaxsiy tashabbuskorlik imkoniyatlarini tasdiqlashga
- Kompaniya faoliyati samaradorligini oshirishga
- Kompaniyaning raqobatdoshligini oshirishga

Savollar:

1. Keltirilganlardan tashqari aniq va o'z vaqtidagi axborot menejer uchun yana qanday imkoniyatlarni ochishga yordam beradi?

2. Agar Sizni firma menejeri etib tayinlashsa, birinchi navbatda axborot ta'minotining qaysi imkoniyatlaridan foydalangan bo'lar edingiz?

6-MAVZU: STANDARTLASHTIRISH VA MAHSULOT SIFATI

Sifatni boshqarishda standartlashtirish

70-80 yillarga kelib ko'p davlatlarning olimlari va mutaxassislari faqat tayyor mahsulot sifatini tekshirish yo'li bilan sifatga kafolat berib bo'lmaydi degan xulosaga keldilar.

U ancha avvalroq bozor talablarini o'rganish jarayonida, loyihalash va konstruktorlik ishlari jarayonida, ishlab chiqarishning barcha jabhalarida jamlangan mahsulot va materiallarni ta'minlovchilarni tanlashda va albatta, mahsulotni olishda, texnik xizmat ko'rsatishda va ishlatib bo'lgandan so'ng utilizatsiya qilishda ta'minlanishi lozim.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika;*, *diqqatni jalb qilish savollari*

Masala

1-masala

Mark ismli rieltor (ko'chmas mulk savdosi bilan shug'ullanuvchi) quyidagi vaziyatlarni yechishda yordam berishimni so'rab menga murojaat etdi. U: "Men kvartiramni 1,2 mln. sh.p.b. ga sotdim. Bir qancha vaqt o'tib shu kvartiramni 1 mln. ga sotib oldim. Keyin xuddi shu kvartirani yana sotdim. Endi esa 1,1 mln.ga. Endi men foydadan soliq to'lashimga to'g'ri keladi."

Savol: foyda nimaga teng?

Vaziyatli topshiriq

«Korporativ madaniyat yoki samaradorlik»?

P.Anvarov, kompyuterlar savdo qiladigan kompaniyaning marketing bo'limida rahbar bo'lib ishlaydi. Bozor to'lgan, raqobat keskinlashgan, savdo hajmi pasaygan.

Uning savdo vakillari komandasida, asosan oilasiz 25-30 yoshdagi insonlar band. Mijozlarni ushlab va yangi mijozlarni jalb etish uchun ular ko'p, hattoki dam olish kunlari xam ishlar edilar.

Bir necha vaqt avval 35 yoshli Anvarov o'z bo'limiga 37 yoshli, 6 yoshli bolasini bir o'zi tarbiyalaydigan, kompyuter texnikasi marketingi bo'yicha tajribali mutaxassisni, Laylo Umarovani ishga olgan edi.

Etarlicha ko'p ishlayotgan Umarova haftasiga 45 soatdan ko'p va dam olish kunlaridan voz kechish ilojisi yo'q edi. Qolganlar esa (bolasi yo'qlar) unga qaraganda ko'proq ishlashar edi, Umarovadan esa uncha mamnun emasdilar.

Oxiri borib, shunday bo'ldiki, Umarova ish borasida hammadan orqada qoldi, faoliyat ko'rsatkichlari past.

□ SHunda gurux menejeri 29 yoshli I.Salimova Anvarovdan Umarovani bo'shatishini talab etadi.

Anvarov qanday yo'l tutish kerak.

Albatta, kompaniya yetarli bo'lmagan darajada ishlayotgan xodimlarni ushlab turishni o'ziga ep ko'rmaydi. Lekin Anvarov shunga aminki, Umarova yaxshi mutaxassis va yaxshi munosabatga loyiq. Ikki bolaning otasi sifatida uni yaxshi tushunadi.

Bundan tashqari rahbariyat tomonidan xodimlarga oila qadriyatlari haqida ko'p gapirilgan.

Bu tasdiqlar quruq gap bo'lib qolaveradimi?

Vazifa

- 1.Vujudga kelgan nizo xarakterini aniqlang va vaziyatni tahlil qiling.
- 2.Ushbu muammoni yechish uchun qanday har-xil takliflar berar edingiz?
- 3.Anvarovni o'rnida bo'lganingizda qanday qaror qabul qilgan bo'lar edingiz. Javobingizni asoslang.

, ishlab chiqarishni tashkil qilish

7-MAVZU: MAHSULOTNI SERTIFIKATLASH

Sertifikatsiya – bu mahsulotni standartlarga, texnik shartlarga javob berishini hujjatlar orqali tasdiqlashdir.

Mahsulot sertifikatlash mahsulotga muvofiqlik sertifikati berish orqali uning tegishli standartlar va texnik xujjatlarga javob berishini tasdiqlashdir.

«Sertifikatlash» tushunchasi standartlashtirish bo'yicha maxsus Xalqaro Kengash Komiteti tashkiloti (ISO) tomonidan ishlab chiqilgan.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso'rov*

Masalalar 1-masala

Korxonaning mulki 860 ming sh.p.b. ga ega. Likvidatsiya tufayli mulk taqsimlanishi kerak edi. Kompanionlar shunga kelishdilarki, kim qachon korxonaga kirgandan boshlab, har birlari o'rtasida mulk barobar taqsimlanadi. Korxonaga esa kompanionlardan biri 6 yil

avval asos solgan. Ma'lum bo'ldiki, ulushning 3 tasi A kompanyonga tegishli, B kompanyonga 2 tasi, V kompanyonga esa 6 tasi tegishli ekan.

Savol: Xar bir kompanyon qanchadan ulush tegdi. Har bir kompanyon necha yildan beri korxonaga ega bo'lgan.

2-masala

Sut sotuvchi mahsulotni ikkita yetkazib beruvchidan qabul qiladi. Har ikkisi ham mikdoran bir xil, lekin sifati 2 xil sut olib kelishdi. SHuning uchun ham sutning narxlari har xil, qimmat sut 1 litri 1 sh.p.b., arzoni esa 2 litri uchun shuncha. SHunda sotuvchi ikki sutni xam aralashtirib 3 litrini 2 sh.p.b. dan sotishga qaror qildi. Barcha sut sotib bo'linganidan so'ng sotuvchi pulni sanasa 50 sh.p.b.

yetmadi. Agar sutni aralashtirmasdan sotganida bu pul qancha chiqardi.

Savol: sotuvchi aralashmani sotayotganda har bir sutdan qancha yo'qotdi va qancha yutdi?

3-masala

Korxona rahbari xodimlaridan biriga inflyatsiya munosabati bilan oylik maosh oshirilishi uchun ikki variantni tavsiya etdi.

1-variant: hozirgi damdan boshlab yiliga 1200 sh.p.b. bo'lgan maosh yil bo'yi o'zgarmaydi. Keyingi yildan boshlab maosh 200 sh.p.b. oshib boradi.

2-variant: shu damdan boshlab 1200 sh.p.b.dagi yillik maosh o'zgarmaydi. Har yarim yillikning oxirida esa yillik maoshga 50 sh.p.b. teng mikdorda qo'shimcha pul qo'shiladi. **Savol:** variantlardan qaysi biri xodim uchun qulayroq?

8-MAVZU: SERTIFIKATSIYALASH TASHKILOTLARI

Topshiriqlar 1-topshiriq

Zamonaviy rahbar ega bo'lishi kerak bo'lgan sifatlar quyidagicha:

1. Tanlangan biznes sohasida layoqatliligi.
2. Bozor sharoitida samarali harakat qilmoq, menejment, marketingni ikitir-chikirigacha bilmoq, har qanday vaziyatda optimal xo'jalik natijalarini taqdim etmoq.
3. Bo'ysinuvchilar faoliyatini to'g'ri yo'naltirish, tashkillashtirish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish qobiliyati.
4. Yuqori ma'naviy sifatlar: haqqoniylik, adolatlilik, kamtarlik, o'zi va boshqalarga nisbatan yuqori talabchanlik, majburiyat va javobgarlik hissining yetukligi.
5. Ishda birdamlilik va egiluvchanlik, optimal qarorlarni mustaqil va o'z vaqtida qabul qilish, qo'l ostidagilar tomonidan bajarilishiga erishish.
6. Inson psixologiyasini chuqur bilish, odamlar bilan muloqot qilish usullari, yuqori ijodiy salohiyatga ega bo'lgan jamoa shakllantirishni bilish.

7. Hamkasblar o'rtasida funktsiyalarni ratsional taqsimlash, o'zining va hamkasblarining ish natijalarini ob'ektiv baholash.

8. Bo'ysinuchilar bilan o'zaro munosabatda adolatlilik, ishonchni qozonish, jamoada yoqimli ruhiy muhit yaratish.

9. Strategik fikrlash, bozorning rivojlanish tendentsiyalarini olindan bilish, o'zining va hamkasblarining ishini istiqbolli tashkil etish.

10. Doimo bilimlarini yangilash, jamoaning o'suvchi talablariga moslashtirish.

11. Ishchilarning kundalik ehtiyojlari, ularning sog'liqlari va mehnatga layoqatliligi to'g'risida qayg'urish.

Savollar:

1. Keltirilgan menejerga xos bo'lgan sifatlarni ma'qullaysizmi?

2. Sizningcha rahbar-boshqaruvchi yana qanday qo'shimcha sifatlarga ega bo'lishi kerak?

3. Menejerga xos bo'lgan qandaydir spetsifik talablar mavjudmi?

9-MAVZU: O'ZBEKISTONDA STANDARTLASHTIRISH OB'EKTLARIGA

QO'YILADIGAN TALABLAR.

Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlash ko'p qirrali tijorat faoliyatining muhim jihati sanalgan mahsulot, ishlar va xizmatlar sifatini ta'minlash vositalari hisoblanadi.

Standart – bu ular bilan boshqa shunga o'xshash obyektlarni taqqoslash uchun asos sifatida qabul qilinadigan namuna, etalon, model. Normativ-texnik hujjat sifatida standart normalar, qoidalar va standartlashtirish obyektiga nisbatan qo'yiladigan talablar majmuini belgilaydi va vakolatli organ tomonidan tasdiqlanadi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso'rov*

2-topshiriq

Zamonaviy mutaxassislariga quyidagi sifatlar kerak:

1. Makroiqtisodiy bilimlarni chuqur bilish.

2. Bozorga taalluqli bo'lgan bilimlarni, ularning rivojlanish qonunlarini bilish.

3. Aniq xodimga asosiy bo'lgan tor mutaxassislikni mukamal o'zlashtirishga intilish.

Bulardan tashqari, ma'suliyat, to'g'rilik, kamtarlik, tartiblilik, jismonan sog'lom bo'lish kabi sifatlar mujassam bo'lishi kerak.

Savollar:

1. Zamonaviy mutaxassis "yuqori darajada" bo'lishi uchun yana qanday sifatlarga ega bo'lishi kerak?

2. O'zbekistonda hududida mutaxassis uchun qaysi sifatlar muhimroq?

10-MAVZU: TOVARLARNI SHTRIXLI KODLASH

Standart – bu ular bilan boshqa shunga o`xshash obyektlarni taqqoslash uchun asos sifatida qabul qilinadigan namuna, etalon, model. Normativ-texnik hujjat sifatida standart normalar, qoidalar va standartlashtirish obyektiga nisbatan qo`yiladigan talablar majmuini belgilaydi va vakolatli organ tomonidan tasdiq lanadi.

Qo`llaniladigan ta`lim texnologiyalari: *Ma`ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso`rov*

2-topshiriq

Zamonaviy mutaxassislariga quyidagi sifatlar kerak:

- 1.Makroiqtisodiy bilimlarni chuqur bilish.
- 2.Bozorga taalluqli bo`lgan bilimlarni, ularning rivojlanish qonunlarini bilish.
- 3.Aniq xodimga asosiy bo`lgan tor mutaxassislikni mukamal o`zlashtirishga intilish.

Bulardan tashqari, ma`suliyat, to`g`rilik, kamtarlik, tartiblilik, jismonan sog`lom bo`lish kabi sifatlar mujassam bo`lishi kerak.

Savollar:

- 1.Zamonaviy mutaxassis “yuqori darajada” bo`lishi uchun yana qanday sifatlarga ega bo`lishi kerak?
- 2.O`zbekistonda hududida mutaxassis uchun qaysi sifatlar muhimroq?

11-MAVZU: O`ZBEKISTONDA SERTIFIKATLASH TIZIMI.

O`zbekiston Respublikasida sertifikatlashtirish tizimining quyidagi sertifikatlashtirish turlari amalga oshiriladi: - majburiy sertifikatlashtirish; - ixtiyoriy sertifikatlashtirish.

Majburiy sertifikatlashtirishga O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan maxsus ro`yxatga kiritilgan, ishlab chiqariladigan, olib kiriladigan va olib chiqiladigan, sertifikatlashtirilishi lozim bo`lgan mahsulotlar kiradi.

3-topshiriq

Menejerning bosh vazifasi – kompaniya foydasini maksimallashtirish. SHu bilan birga menejerning jamoa oldidagi ijtimoiy ma`suliyati ham muhim ahamiyat kasb etmoqda, uning aniq harakati mamlakat oldida turgan ijtimoiy muamolarni hal qilishdan iborat bo`ladi.

SHu munosabat bilan 2 ta holat mavjud. Birinchi holat tarafdorlari ijtimoiy masalalarni davlat hal etishi lozim, biznes bo`lsa – faqat “pul qilishi”. Ular o`zlarining pozitsiyalarini biznesning ijtimoiy sohadagi harakatlari kompaniya foydasining kamayishiga, harajatlarning o`sishiga va boshqa salbiy oqibatlarga olib kelishi bilan asoslaydilar.

Ikkinchi holat tarafdorlari o`zlarining pozitsiyalarini biznesmenlar jamoa oldida ahloqiy majburiyatlarga egadirlar, va ular qo`llaydigan harakatlari ijtimoiy muamolarni

yechilishiga, tadbirkorlarga katta foydasi tegishi, jamoa orasida obro'ga ega bo'lishi mumkinligi bilan izohlaydilar.

Savollar:

1. Siz kimning pozitsiyasini ma'qullaysiz va nima uchun?
2. Sizningcha tadbirkorlar mamlakat oldidagi ijtimoiy majburiyatlarni bajarishi kerakmi va qanday shaklda?
3. Buning natijasidan naf bormi, (moliyaviy munosabatda ham) agar ha bo'lsa, nima uchun?
4. Biznesda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash qanday shaklda amalga oshirilishi mumkin:
 - firma miqyosida?
 - mamlakat, hudud miqyosida?

12-MAVZU: SERTIFIKATLASHTIRISH TARTIBI VA JARAYONLARI

4-topshiriq

Menejer ishchilarga yoqa bilishi kerak, ularda ijobiy emotsiyalar chiqara bilishi lozim. Quyidagi iboralarni tahlil qiling:

1. Yaqinlaringizga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiring.
2. Atrofdagilarga qiziqish bilan munosabatda bo'ling.
3. Hamsuhbatingizni diqqat bilan tinglang.
4. O'zingizni boshqalar o'rniga qo'yishga urining.
5. O'zgalarga yordam berishga doim tayyor turing.
6. O'zgalarning kuchli tomonlari va yutuqlarini ko'ra biling. Ularga bu xaqda mulozamat tarzda aytishingiz mumkin.
7. Suhbatdoshingizni tez-tez ismini aytib murojat qiling.
8. Atrofdagilarga nisbatan o'zingizni muloyim va **korrektno** tuting.
9. Fikrlaringizni aniq va tushunarli tarzda bayon eting.
10. Atrofdagilar bilan muloqotda ko'proq "men" va "biz" emas, balki "sen" va "siz" iboralarini ishlatib.
11. Tanqidiy kamchiliklarni bosiqlik va muloyimlik bilan bildiring.

Savollar:

1. Siz ko'rsatilganlarning qaysi birini qo'llaysiz.
2. Sizningcha yana qanday tasavvurlar shaxsiy "imij" shakllanishida muximroq.
- 3.

5-topshiriq

1932-yilda "Matsusita elektrik Industrial Ko, Ltd", elektronika va elektrotexnika ishlab chiqarish bo'yicha jahon birinchilaridan bo'lgan yapon kompaniyasiga asos solindi. Bu kungacha mamlakatda bu kompaniyaning "Texniks" va "Panasonik" nomli savdo markalari mashxur.

Ushbu kompaniyaning asoschisi Komask Matsusita menejmentning quyidagi asosiy qoidalarini shakllantirdi:

-ayyorliksiz, to'g'ri bo'l;

- o'z o'ringda xo'jayin bo'l;
- kechagi kun bilan yashama, doimo o'z bilimlaringni takomillashtir;
- atrofdagilarga hurmat va e'tibor bilan munosabatda bo'l;
- har vaqt tashqi dunyoni yodda tut, uning rivojlanish qonunlariga moslash;
- mavjud va olayotgan narsadan minnatdor bo'l;
- jamoadan olayotgan narsamizdan doim qarzdormiz;
- “kim uchun ishlayapman” degan savolni berishdan charchama. Javob faqat bitta – jamoa uchun.

Savollar:

- 1.Menejmentning ijtimoiy yo'naltirilganligi nimadan iborat?
- 2.Matsusitaning menejmentga oid shakllantirgan qoidalarini 10 tagacha yetkazishga harakat qiling .

13-MAVZU: O'ZBEKISTONDA SERTIFIKATLASHTIRISHNING TASHKILIY TUZILMASI.

O'zbekiston Respublikasi xalqaro tashkilotlar (ISO, ILAK, EOK va boshq.) bilan xamkorligi mamlakatda bozor munosabatlari shakllanish davrida, ayniqsa, zarur bo'lib qoladi. Evropa hamjamiyatining yagona bozor "ichki chegaralarsiz fazo" yaratish niyati bu tashkilotlar oxirgi yillardagi strategiyasini aniqlab berdi. Uning bosh yunalishi bo'lib EK komissiyasi bilan hamkorlikda xalqaro savdodagi texnikaviy to'siklarni bartaraf qilishdir.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso'rov*

6-topshiriq

Kim bilan ishlash ma'qulroq, mijoz yoki hamkor bilan? Ushbu savol har bir menejerga taalluqli. Bu yerda quyidagi yondashuvlarni qo'llash mumkin:

- 1.Muloqotlarda ishonchli muhit yaratish.
- 2.Hamkordan muammo to'g'risida batafsilroq so'zlab berishni so'rash. Bu tomonlar holatini to'g'ri aniqlashga yordam beradi.
- 3.Hamkorga vaziyatni chuqurroq tushunishga ko'maklashish.Masalan, suhbat chog'ida qisqa, esda qolarli xulosalar qilib.
- 4.Muammo kengroq yechimga ega bo'lishi uchun, hamkorni ijodiy fikrlashga undash.
- 5.Vujudga kelgan muammoni hal qilishni kechiktirmaslik lozim, bu kelajakda Siz bilan hamkorlik munsabatlarni aniqlashga turki bo'lishini hamkoringizga uqtirishingiz lozim.
- 6.Boshqa imkoniyatlar bilan birgalikda o'zingizni muammoni yechimi bo'yicha shaxsiy qaroringizni bayon eting. Bu holda hamkoringiz qarorni mustaqil tanlaydi, Siz tomondan taklif etilganni bo'lsa, nur ustiga a'lo nur.

Savol:

Qayd etilgan yondashuvlardan , Sizningcha qaysi biri samaraliroq?

14-MAVZU: SERTIFIKATLASHTIRISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

7-topshiriq

Yuqori darajadagi menejerning o'rinbosari bo'lishi lozim. Ko'pincha ishlar muvaffaqiyatli bo'lishi ularning birgalikdagi o'zaro faoliyatlariga bog'liq. Quyida rahbar va uning o'rinbosarining hamkorlik munosabatlarida amal qilishlari kerak bo'lgan asosiy tamoyillar (o'g'itlar) keltirilgan: **Rahbar uchun:**

- 1.O'rinbosarni ish holati to'g'risida to'liq axborotga ega qilish
2. O'rinbosarga nisbatan ob'ektiv munosabda bo'lish. Rahbar o'zining o'rinbosarini shunchaki qo'llash emas, balki uning qiziqishlarini ham himoya qilishi kerak.
- 3.O'rinbosar uchun har qanday yordam berish, axborot olish, tajriba o'rganish.

O'rinbosar uchun :

- 1.To'g'rilik va oliyanoblilik. O'rinbosarlik vazifasini bajarayotgan vaqtda olgan axborotlarni shaxsiy mafaatlari yo'lida ishlatmaslik.
2. Sirlilik. Bo'linmalarda bo'layotgan voqealardan hammani voqif etmaslik. Ammo lekin jinoiy ishlarga taalluqli bo'lgan faktlarni sir tutish kerak emas. **Savollar:**
- 1.Barcha tamoyillarni ma'qullaysizmi?
- 2.Ishni foydasi uchun Sizningcha, yana nimalarni qo'shish kerak?
- 3.Sizning fikringizga qanday tamoyillardan voz kechish mumkin yoki lozim.
- 4.Agar Sizni top-menejer etib tayinlasalar, yuqorida keltirilgan tamoyillarga mos holda o'rinbossaringiz bilan o'zaro munosabatda bo'lar edingizmi. O'z holatingizni tushuntiring.

15-MAVZU: METROLOGIYA XIZMATI. O'LCHOVLARGA BO'LGAN EHTIYOJNING PAYDO BO'LISHI.

Metrologiya fan sifatida o'lchashlar, ularga bog'liq va tegishli bo'lgan qator masalalarni o'z doirasiga oladi. Metrologiya aslida yunonchadan olingan bo'lib, o'lchash, o'lcham, nutq, mantiq, ilm yoki fan ma'nolarini bildiradi Umumiy tushunchasini oladigan bo'lsak, metrologiya-o'lchashlar haqidagi fan.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso'rov*

KEYS-STADI: "Lavozimimni ko'tarishingizni talab qilaman"

Ushbu keysni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun Siz mavzu bo'yicha ixtilofni bartaraf qilish haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish zarur.

Tavsiya etilgan keysni yechish quyidagi natijalarga erishishga imkon yaratadi:

- o'zlashtirilgan mavzu bo'yicha bilimlarni mustahkamlash;

- muammoning hamda qabul qilingan yechimning individual va guruhiiy tahlilida bilim va ko'nikmalarni qayta topshirish;
- mantiqiy fikrlashni rivojlantirish;
- mustaqil ravishda ixtilofli vaziyatni qilish ko'nikmalarini egallash;

VAZIYAT

Siz bir necha yildan buyon bir kompaniyada ishlaysiz. Personallarni o'qitish bo'limida. Sizning vazifangiz judayam bir xil, lekin shunda ham siz oxirgi natijaga javob bermaysiz, chunki boshqa xodimlarga o'xshab rahbaringizni buyrug'i bo'yicha ishingizni bajarasiz. Siz asosan quyidagi standart ishlar bajarasiz.

- Siz bo'lim rahbaringizdan o'qishga buyurtma olasiz va uni o'qishni planlashtirish bazasiga kiritasiz.
- O'qitish yoki malaka oshirish bo'yicha ishchilarning ro'yxatini tuzasiz.
- Barcha ishchilar ma'lumotlarini kiritasiz va bu buyurtmalarni rahbaringizga berasiz.

Xullas, Siz ishda shu darajaga yetdingizki, kerak paytda ishdan javob so'rashingiz mumkin, lekin ishingiz judayam zerikarli. Kollektivngizda yaxshi psixologik muhit, lekin oxirgi payt Siz ishingizdan qoniqmasligingiz kuchaymoqda. Biroq Siz bundan ham murakkabroq ishni qilib ko'rishga tayyorsiz. SHu tariqa Siz qilgan ishingizni boshqalarning ish natijasidan muxtoj bo'lishini xoxlamaysiz. Umuman Sizning ishonchingiz komilki , rahbaringiz sizga yuqoriroq lavozimni tavsiya etishi mumkin. Sizning lavozimni ko'tarish haqidagi iltimosingizga javoban, rahbaringiz bir necha kundan keyin javob berishini aytdi. 3 kundan so'ng rahbaringiz quyidagi shartlarni tavsiya etdi.

- Oxirgi ish natijalaringizga qarab sizning lavozimingizni ko'tarishga asos yo'q deb bildi, lekin kelgusi 2 oy ichida yetakchi mutaxassis funksiyasini qo'shimcha tarzda bajarishingiz mumkin.

- Agar o'z ishingizni a'lo darajada bajarsangiz, lavomingizni ko'tarish haqidarasmiy buyruq bajariladi.

- Maoshingiz o'zgarmaydi, biroq ishingiz sifatli bajarilsa, natijaga qarab premiya olasiz.

-

Keysologning yechimi

Ishchi rozi, lekin rahbardan ish natijalarini qaysi kriteriylariga qarab baxolanishi va qaysi ko'rsatkichlarga intilish kerakligini aniq bilishni xoxlaydi. Agar yaxshi natijaga erishsa, ishni yuqori darajada baxolanishi uchun, qaysi muddat ichida va premiya miqdori qay darajada bo'lishini so'raydi.

Tavsiyalar:

1. Ma'lumotlarni yana bir bor diqqat bilan o'qib chiqing. Sizga muhim bo'lgan ma'lumotlarni ajratib oling.

2. Vaziyatni tavsiflashga harakat qiling. Uning asosiy ahamiyati va ahamiyatsizligini aniqlang.
4. Ushbu muammoga oid barcha dalillarni e'tiborga olib qo'ying.
5. Berilgan xulosani to'g'riligini asoslash uchun mezonlarni ifodalang.

Bilimlarni chuqurlashtirish uchun savollar

1. Sizning fikringizcha ushbu vaziyatda qanday muammo mavjud?
2. Muammoni tasdiqlovchi qanday dalillar mavjud?
3. Sizning fikringizcha ushbu muammoni qanday yechish mumkin?
4. Yuqoridagi holatlarni inobatga olgan holda xulosalarni amalga oshiring hamda xulosa va takliflarni ishlab chiqing.

16-MAVZU: ISTE'MOLCHILAR HUQUQLARINI DAVLAT TOMONIDAN HIMOYALANISHI.

Iste'molchilarning huquqlarini davlat tomonidan himoya qilish to'g'risidagi qonun 1996- yil 26- aprelda qabul qilingan bo'lib, O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son qonuni, O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son qonunida mazkur Qonunga quyidagilarga muvofiq bir qator o'zgartirishlar kiritilgan. Investitsiya loyihalari xujjatlarini tayyorlash bosqichlari. Investitsiyalashning imkoniyatlarini qidirishni tashkil etish. Loyixalarni birlamchi tayyorlash masalalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Ma'ruza-axborot, aqliy hujum, texnika: blitsso'rov*

Talabalar uchun metodik ko'rsatmalar

Muammo: Mos kelmaslik sub'ektlarning tavsiflaridagi jiddiy tafovutlar tushiniladi. Ular sub'ektlarning normal munosabatlariga to'sqinlik qiladi. Tashkiliy-mehnat sohasida tajriba, malaka, ma'lumot sohasida, iqtisodiy psixologiya va mehnatga munosabatda muvofiq kelmaslik yuzaga keladi. Birovlar kamroq faollik ko'rsatib, ko'proq haq olishni istaydilar, boshqalar ko'proq faollik ko'rsatib, ko'proq haq olishni o'ylaydilar, yana boshqalar kamroq faol bo'lib, kamroq haq olishga ham rozi bo'ladilar; agar bu tiplar o'zaro hamkorlik qiladigan bo'lsalar, ular o'rtasida kelishmovchilik (ixtilof)lar kelib chiqishi turgan gap. Mos kelmaslik bu faqat ob'ektiv hodisa emas, balki sub'ektiv hodisa hamdir. Kelishmovchilik ijtimoiy mehnat munosabatlariga haqiqatda mavjud bo'lgan tafovutlarni emas, balki tafovutlar haqidagi fikr-mulohazalarni ham olib kiradi.

Vazifalar

Ixtilofni vujudga keltirgan sabablarga barham berish (kamaytirish) sohasida aniq maqsadli ta'sir ko'rsatish yoki ixtilof qatnashchilari xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan ta'sir ko'rsatishdir.

Echish ketma-ketligi

1. Ofisda yuz bergan vaziyat tahlil qilinadi, muammo va uni yechish ketma-ketligi, asosiy vazifalari bilan tanishiladi.

2. Keysdagi holatlarni oydinlashtirish: Nima yuz bergan? Korxona faoliyati natijasi qanday bo'lgan va qanday bo'lishi mumkin edi?

4. Kompleks tahlil qilish yordamida vaziyatning asosiy muammosi yechiladi, baholanadi, boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari tavsiya qilinadi.

VAZIYAT: “BOSHLIQNI O’RNINI KIM BOSA OLADI?”

Ikki yil oldin Dilmurod Usmonov bo'lim boshlig'i etib tayinlangan edi. SHu muddat ichida u birinchi bor betob bo'lib qoldi va ishga chiqolmadi. Baxtga qarshi shu kuni boshqaruvchi bilan bir talay muhim ishlarni hal qilishi kerak edi.

Uni hayolida bir qancha fikrlar charx urdi. Bo'limda nima bo'layotgan ekan? Hamkasblari usiz qanday eplashar ekan? Nima uchun hech kim qo'ng'iroq qilmayapti, maslahatlashmayapti. To'g'ri, ta'til vaqtida Fayziev o'rnimga uncha muhim bo'lmagan vazifalarni bajargan edi, muhimlarini esa qaytishimga qoldirgan. Lekin unda yoz vaqti, jimjitlik edi. Balki o'rinbosar to'g'risida o'ylab ko'rish kerakdir.

Garchand xush yoqmasada Usmonov bu haqda ilk bor o'ylanib qoldi va hayolan vaziyatni tahlil qila boshladi.

Vaqtincha vazifasini bajaruvchi qanday vakolatlarga ega? U tajribani qaerdan oladi.

SHundoq ham o'zining ishlari yetib ortadi, umuman o'zi bunga rozi bo'larmikan? Agar rozi bo'lganda ham uning ishlarini kim bajaradi? Vaqtinchalik vazifasini bajaruvchi imzo qo'yish huquqiga egami? Agar vaqtinchalik vazifasini bajaruvchi xatolikka yo'l qo'ysa, noto'g'ri qaror qabul qilsa u holda kim javob beradi.

Fayziev boshqa xodimlar bilan til topisharmikan? Balki, Rixsievdir, u har xolda jamoa bilan tez chiqishuvchan.

Bu fikridan Usmonovning harorati ko'tarildi.

Agar Rixsiev bo'lim boshlig'i vazifalarini a'lo darajada uddalasa nima bo'ladi. CHunki u yaqindagi malaka oshirishda bo'lgan va murakkab komp'yuter dasturlari bilan ishlashni yaxshi biladi.

Balki, shifokor ko'rsatmalariga rioya qilmasdan, ishga chiqish kerakmikan?

Usmonov o'zini yomon his eta boshladi va hammasini keyinroq o'ylashga qaror qildi. **Savollar:**

1. Siz D.Usmonovning rahbarlik uslubini qanday baholaysiz?
2. Alternativ o'rinbosarlarning yutuq va kamchiliklarini tahlil eting: shtat bo'yicha o'rinbosar; o'rindoshlik bo'yicha vaqtincha vazifasini bajaruvchi.
3. Ushbu variantlarning qaysi biri qanday vaziyatlarda ma'qulroq?

Vaziyatni tahlil qilish varag'i

Tahlil bosqichining nomi	Tahlil bosqichining mazmuni	Tahlil natijalari
Keysdagi berilgan vaziyat bilan tanishish	Berilgan aniq vaziyat tahlili va vazifani yechish uchun ma'lumotlarni aniqlash.	
SHu kundagi vaziyat tahlili	Rahbarlik uslubini o'rganish va tahlil qilish. - maqsadlari; - kuchli va kuchsiz tomonlari; - rivojlanishi; - izlanish natijalari. Ushbu ko'rsatkichlar bo'yicha haqiqiy holat ko'rib chiqiladi va vaziyatli tahlil o'tkaziladi. SHu kundagi vaziyat tahliliga nisbatan taxminlar ilgari suriladi.	
Muammoni ifodalash	Asosiy muammoni ajratish va uning tarkiblarini (belgilari; isbotlari) aniqlash.	
Muammo yechimining alternativlarini tanlash	Vaziyatli topshiriqda imkoniyatli alternativ yechimlarni ifodalash. Alternativ o'rindoshlarning yutuq va kamchiliklarini tahlil etish: shtat bo'yicha o'rindoshlik bo'yicha vaqtincha vazifasini bajaruvchi (individual).	
Uning yechimi va amalga oshirilishi	Aniq xulosani batafsil ishlab chiqish va tanlovning maqsadga muvofiqligini tushuntirish: - Nima? - Qachon? - Qaerda? - Nima uchun? - Qanday?	

O'quv-uslubiy materiallar

➤ **Mehnat jamoasi** ostida birgalikdagi mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi xodimlar birlashmasi tushuniladi. Ular bir birlari bilan shunday o'zaro hamkorlik qiladilarki, har biri boshqa shaxsga ta'sir ko'rsatadi va bir vaqtda uning ta'siri ostida bo'ladi.

➤ **Hukmronlik** –bu boshqa odamlar hulqiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatidir. Hukmronlik yakka shaxsga, guruhga va umuman tashkilotga tegishli bo'lishi mumkin.

➤ **Xodimlarga** ishlab chiqarish yoki boshqaruv operatsiyalarini bajaruvchi va mehnat vositalaridan foydalanish bilan mehnat predmetini qayta ishlash bilan band bo'lgan

barcha ishlovchilar kiradi. Xodimlardan quyidagilar ajratiladilar: ishchilar, rahbarlar, mutaxassislar va texnik ijrochilar.

➤ **Xodimlarni boshqarish**- bu jamoa va alohida xodimlarga ulardan muvofiq foydalanish, ularni faoliyat yuritishi va rivojlanishi bo'yicha maqsadga qaratilgan, tashkilot maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan ta'sir ko'rsatishdir.

(mustaqil auditoriyada va auditoriyadan tashqari bajarilgan ish uchun)

KEYS-STADI. ZAMONAVIY OCHIQ TURDAGI “ONIKS”

AKTSIYADORLIK

JAMIYATI TO'G'RIDA UMUMIY MA'LUMOT

“Mikond” zavodi (hozirgi “ONIKS” aktsiyadorlik jamiyati) 1948 yil tashkil topgan. Zavodning asosiy mahsuloti elektron texnika hisoblangan. Zavod mahsulotiga himoyalovchi sanoat korxonalarini talabgor bo'lishgan. Bu zavodlar MDH mamlakatlari bo'lgan Rossiya, Ukraina, Belorussiya, Litva, Latviya, Estoniya respublikalarida joylashgan.

1971 yildan boshlab O'rta Osiyoda birinchi marta navlarga ajratilib billur ishlab chiqarila boshlandi.

1990 yildan boshlab maishiy yoritgichlar ishlab chiqarila boshlandi.

“ONIKS” jamiyati 1995 yildan qayta tiklanib, “Mikond” zavod bazasida “ONIKS” nomi bilan

07.07.1996 yilda “141-642D raqami ostida ro'yxatdan o'tdi. Ishlab chiqariladigan asosiy mahsulotlari:

- Elektron texnika buyumlari (uskunalari);
- Doimiy, o'zgaruvchan, yaroqlilik muddati uzaytirilgan registrlar;
- Radio uzatuvchi stantsiyalar uchun vakuumli kondensatorlar;
- Oyna-plyonkali (parrali) kondensatorlar;
- Integral mikrosxemalar uchun korpuslar;
- Turli modifikatsiyalardagi oyna keramikali izolyatorlar;
- SHisha va billur buyumlar;
- Vakuum shishadan komplet buyumlar;
- Billur va shisha idishlarning turli navlari;
- Turli modifikatsiyali billur taqinchoqlarga ega maishiy va ofis yoritgichlar.

“ONIKS” AJ hozirgi kundagi asosiy faoliyati xrustal va shishadan turli navli idishlar ishlab chiqarish va maishiy va ofislar uchun yoritgichlar ishlab chiqarishdan iboratdir.

Quyidagi texnika va texnologiyalar “ONIKS” AJ korxonasining ish faoliyatida ishlatiladi va yuqorida ko'rsatilgan mutaxassislikni rivojlantirish kerak:

- billur va shishani pishirish uchun tozalangan hom ashyo texnologiyasi;
- shisha pishirish texnologiyasi;
- mahsus jihozlarda kimyoviy va mexanik polirovka texnologiyasi;

- mahsulotga rasm chizish texnologiyasi;
- mahsus anjomlar tayyorlash texnologiyasi;
- mashina qurilish jihozlari va mahsus elektron jihozlar tayyorlash texnologiyasi;
- galvanik jarayonlar texnologiyasi;
- metall armaturalar chatlanishini elektrovakuum texnologiyasi.

Sobiq ittifoq tarqalishi munosabati bilan elektron texnika asboblari talab keskin kamaydi. Bu mahsulot ta'minoti va xom ashyoni kelishini chegaralab qo'ydi. Korxona IETining asosiy iste'molchilari va xom ashyo materiallarini yetkazib beruvchi korxonalar, shuningdek harbiy ishlab chiqarish korxonalari edi.

Ustav kapitali-102,3 mln.so'm

Asosiy aktsiyadorlar:

- O'z.Res. Mulk qo'mitasi-25%
- Ishlab chiqarish jamoasi-6,9%

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA
MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLOGIYA INSTITUTI

“MENEJMENT” kafedrası

**«Sifat boshqaruvi» fanidan talabalar bilimini
baholash bo'yicha**

USLUBIY KO'RSATMA

“Menejment”
bakalavriat ta`lim yo`nalishlari uchun

NAMANGAN – 2022

Ushbu uslubiy ko'rsatma "Menejment" kafedrasining 2022 yil ____ avgustdagi ____-sonli yig'lishida muhokama etilgan va tasdiqlangan.

Tuzuvchilar: I.Kamoliddinov NamMTI "Menejment" kafedrası katta o'qituvchisi

Taqrizchilar: B.Dedajanov iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
A.Axmedov iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Asosiy qoidalar

1. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish oraliq va yakuniy nazorat turlarini o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

2. Oraliq nazorat semestr davomida ishchi fan dasturining tegishli bo'limi tugagandan keyin talabaning bilim va amaliy ko'nikmalarini baholash maqsadida o'quv mashg'ulotlari davomida o'tkaziladi.

3. Oraliq nazorat turi har bir fan bo'yicha fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda 2 martagacha o'tkazilishi mumkin.

Oraliq nazorat turini o'tkazish shakli va muddati fanning xususiyati va fanga ajratilgan soatlardan kelib chiqib tegishli kafedra tomonidan belgilanadi.

4. Oraliq nazorat turining topshiriqlari tegishli kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqiladi va mazkur kafedra mudiri tomonidan tasdiqlanadi.

5. Semestr davomida haftasiga 2 akademik soatdan kam bo'lgan fanlar bo'yicha oraliq nazorat turi o'tkazilmaydi.

6. Talabaning amaliy, seminar, laboratoriya mashg'ulotlari va mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarishi, shuningdek uning ushbu mashg'ulotlardagi faolligi fan o'qituvchisi tomonidan baholab boriladi. Talabani oraliq nazorat turi bo'yicha baholashda, uning o'quv mashg'ulotlari davomida olgan baholari inobatga olinadi.

6. Yakuniy nazorat turi semestr yakunida tegishli fan bo'yicha talabaning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

7. Yakuniy nazorat turini o'tkazish shakli tegishli fan bo'yicha kafedra tomonidan belgilanadi.

8. Yakuniy nazorat turi institutning tegishli fakultet dekani yoki o'quv-uslubiy bo'lim tomonidan ishlab chiqiladigan hamda o'quv ishlari bo'yicha prorektor tomonidan tasdiqlanadigan Yakuniy nazorat turlarini o'tkazish jadvaliga muvofiq o'tkaziladi.

9. Talabalarning bilimi quyidagi mezonlar asosida:

«a'lo»

- fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtira olish;
- fanga oid ko'rsatkichlarni iqtisodiy tahlil qilishda ijodiy fikrlay olish;
- o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish;
- mehnat munosabatlariga oid tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish;
- o'rganilayotgan jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to'la baho berish;
- tahlil natijalari asosida vaziyatga to'g'ri va xolis baho berish;
- o'rganilayotgan iqtisodiy hodisa va jarayon to'g'risida asavvurga ega bo'lish;
- o'rganilayotgan jarayonlarni analitik jadvallar orqali tahlil etish va tegishli qarorlar qabul qilish.

«yaxshi»

- o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish;
- tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish;
- o'rganilayotgan iqtisodiy hodisa va jarayon to'g'risida tasavvurga ega bo'lish;
- o'rganilayotgan jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to'la baho berish;
- o'rganilayotgan jarayonlarni jadvallar orqali tahlil etish va tegishli qarorlar qabul qilish.

«qoniqarli»

- o’rganilayotgan jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to’la baho berish;
- o’rganilayotgan iqtisodiy hodisa va jarayon to’g’risida tasavvurga ega bo’lish;
- o’rganilayotgan jarayonlarni analitik jadvallar orqali tahlil etish.

«qoniqarsiz»

- o’tilgan fanning nazariy va uslubiy asoslarini bilmaslik;
- iqtisodiy hodisa va jarayonlarni tahlil etish bo’yicha tasavvurga ega emaslik;
- o’rganilayotgan jarayonlarga iqtisodiy usullarni qo’llay olmaslik.

Baho	Baho	Talabalarning bilim darajasi
5	A’lo	Xulosa va qaror qabul qilish. Ijodiy fikrlay olish. Mustaqil mushohada yurita olish. Olgan bilimlarini amalda qo’llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo’lish.
4	Yaxshi	Mustaqil mushohada qilish. Olgan bilimlarini amalda qo’llay olish. Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo’lish.
3	Qoniqarli	Mohiyatini tushuntirish. Bilish, aytib berish. Tasavvurga ega bo’lish.
2	Qoniqarsiz	Aniq tasavvurga ega bo’lmaslik. Bilmaslik.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLOGIYA INSTITUTI

“MENEJMENT” KAFEDRASI

5230200 – “Menejment” (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) ta'lim yo'nalishi
talabalari uchun

« SIFAT BOSHQARUVI » fanidan

Talabalarning mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va bajarishga oid

USLUBIY KO'RSATMALAR

NAMANGAN 2022

“Sifat boshqaruvi” fanidan talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va bajarishga oid bo’yicha uslubiy ko’rsatma 5230200 – “Menejment” (tarmoqlar va sohalar bo’yicha) ta’lim yo’nalishi talabalari uchun mo’ljallangan.

Mualliflar:

I.Kamoliddinov - NamMTI, “Menejment” kafedrası katta o’qituvchisi

Taqrizchilar:

O.Kazakov – NamMQI, “Menejment” kafedrası prof v.b, iqtisod fanlari nomzodi,

B.Dedajanov – NamMTI, “Menejment” kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

Ushbu uslubiy qo’llanma “Menejment” kafedrasining 2022 yil “___” _____dagi ___-sonli yig’ilishida muhokama etilgan va chop etish uchun tavsiya etilgan.

Uslubiy qo’llanma NamMTI uslubiy kengashining 2022 yil “___” _____dagi ___sonli yig’ilishida muhokama etilgan va chop etishga ruxsat berilgan.

Namangan muhandislik texnologiya institutining o’quv bo’limida _____son bilan ro’yxatga olingan

O’quv bo’limi boshlig’i

B.Negmatov

“___” _____ 2022 yil

Kirish

Mamlakatimizda iqtisodiyotni yanada rivojlantirish yo'lida sa'y-harakatlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag'allikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari to'g'risida» 2020 yil 26 martdagi PF-5975-son Farmoni hamda «O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi hamda uning tizim tashkilotlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida» xamda mamlakatimizda qabul qilingan 2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash. Iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni - 1,6 baravar va 2030 yilga borib aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni 4 ming aqsh dollaridan oshirish hamda «daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar» qatoriga kirish uchun zamin yaratish, iqtisodiyot va ijtimoiy sohani rivojlantirish, xavfsizlik, millatlararo totuvlik hamda diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, unda mamlakatimiz iqtisodiyotini yuqori sur'atlar bilan rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan.

Qo'yilgan vazifalardan kelib chiqqan holda iqtisodiyotning turli sohalariga malakali kadrlar tayyorlash jarayonida ta'lim mazmunini milliy istiqlol g'oyalari bilan to'ldirib borish lozim bo'ladi.

Bozor munosabatlari sharoitida oliy ta'lim tizimida mutaxassislarni tayyorlashda chuqur o'zgarishlarga o'z bilim va tajribalari bilan moslasha oladigan, jahon andozalariga javob bera oladigan zamonaviy kadrlarni yetkazib berish muhim masala hisoblanadi. «Sifat boshqaruvi» fanidan o'quv-uslubiy modul chet el universitetlarida ushbu fanni o'qitish borasida orttirilgan tajriba asosida yozilgan bo'lib, unda bo'lajak mutaxassislarda ana shunday xususiyatlarni qaror toptirish ko'zda tutiladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishda, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan taraqqiy ettirish va shu asosda jamiyat a'zolarining moddiy va ma'naviy farovonligini ta'minlashda iqtisodiyotning yetakchi tarmog'i bo'lgan sanoatning mavqei alohida o'rin egallaydi. Ana shu juda muhim soha iqtisodiy asoslarining ham nazariy, ham amaliy mohiyati va ahamiyatini tushunadigan, bu boradagi barcha yangiliklar va tashkiliy o'zgarishlarni his eta oladigan mutaxassislarni tayyorlashda “Sifat boshqaruvi” fanining roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy islohotlarni rivojlantirish, iqtisodiyotni jahon xo'jaligiga integratsiyalash uchun bozor mexanizmi, bozor va iqtisodiy yun'yukturani o'rganish qoidalari va uslublari, strategik rejalash asoslari, korxonaning raqobatli o'rinlariga samarali ta'sir qilish tadbirlari, zamonaviy boshqaruv sir-asrorlarini o'rgatish to'g'risida bilimlar zarur. Bozor iqtisodiyotining mohiyati, sanoat iqtisodi qonuniyati, sanoat tarmoqlarining tuzilishi va bulardagi bor xususiyatlar kabilarni aniqlash, ularni bozor talablarining hozirgi zamon darajasi tijorat sohasidagi mutaxassislarni

iqtisodiyotning ilg'or g'oyalari bilan doimo tanishib turishga majbur qiladi. Shu boisdan, hozirgi vaqtda texnologik yo'nalishda ta'lim olayotgan talabalarning iqtisodiyot va menejment sohasida chuqurroq bilim olishlari muhim ahamiyatga ega. Shu sababdan talabalar «Sifat boshqaruvi» fani bo'yicha mustaqil ishlarini bajarishlari zarurdir. Ushbu ishda sanoat korxonalarini biznes rejasini ishlab chiqish, unda boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ishlab chiqarish holatini tahlil qilish va iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari tanlab olish imkoniyatini ko'rsata olishlari kerak.

Talaba mustaqil ishining maqsad va vazifalari.

Talaba **mustaqil ishining asosiy maqsadi** – o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, hamda uni rivojlantirishdir.

Talaba **mustaqil ishining vazifalari** qo'yidagilardan iborat:

- yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- kerakli ma'lumotlarni izlab topish qulay usullari va vositalarini aniqlash: kutubxona, elektron kartotekasi yordamida adabiyot topish va buyurtma berish; o'quv zalida mavjud adabiyotlarni aniqlab olish; elektron kutubxona, fakultetlar kompyuter xonalari va kafedra kompyuterlar xotirasidagi elektron o'quv manbaalarini o'rganish va ulardan foydalanish vaqtini belgilash;
- axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish: kutubxonadan o'quv adabiyotlarini kerakli davr uchun olib, o'z vaqtida topshirish; kafedarlar kutubxonasidan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish; kompyuterlar xotirasidagi axborot mabaalarini talabalar disketlariga yozib berish tartibini belgilash;
- an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar bilan ishlash; birinchi kurs talabalaridan kitob bilan ishlash malakasini shakllantirish (chuqurlashtirib o'qish, tez o'qish, tanlab o'qish va hokazo); yuqori kurs talabalariga ilmiy adabiyotlardan kerakli ma'lumotlarni topish va ulardan samarali foydalanish yo'llarini o'rgatish; me'yoriy hujjatlarni topish va ulardan foydalanish malakasini hosil qilish;
- elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlash; elektron kutubxona xodimi yordamida ma'lumotlar bankini topish va undan kerakli adabiyot yoki ma'lumotni aniqlash va foydalanish, imkoniyat bo'lgan taqdirda elektron disketga yozib olish; □ internet tarmog'idan maqsadli foydalanish; internetda ishlash jadvalini o'rgnish va ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish; internetda topilgan ma'lumotlarni elektron disketga ko'chirib olish va undan alohida foydalanish;
- berilgan topshiriqning ratsional yechimini belgilash;
- ma'lumot bazasini tahlil etish;
- ish natijalarini ekspertizaga tayyorlash va ekspret xulosasi asosida qayta ishlash;
- topshiriqlarning bajarishda tizimli va ijodiy yondoshish;
- ishlab chiqilgan yechim, loyiha yoki g'oyani asoslash va mutaxassislar jamoasida himoya qilish;

- ta'lim texnologiyasini puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- o'qitishning interfaol texnologiyalaridan foydalanish, ko'nikmalariga ega bo'lish; □ talaba (o'quvchi)larni mustaqil ijodiy fikrlashga o'rgatish asoslarini to'la o'zlashtirgan bo'lish;
- zamonaviy kasb-pedagogikasi mahoratiga ega bo'lish;
- milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarishning iqtisodiy va ijtimoiy sasmadorligini oshirish omillarini puxta o'zlashtirish.

2. Talaba mustaqil ishini tashkil etish.

«Sifat boshqaruvi» fanidan o'quv rejasida jami 240 soatdan 120 soat mustaqil ishga ajratilgan bo'lib, 2 o'quv semestri uchun mo'ljallangan. fan bo'yicha umumiy soatlar taqsimoti quyidagi jadvalda aks etgan.

№	Mashg'ulotlar turi	Shartli belgilar	Soatlar	O'quv semestri		Kurs
				1	2	
1.	Ma'ruza	M	60	30	30	2
2.	Amaliy mashg'ulot	A	60	30	30	
3.	Mustaqil ish	MI	120	60	60	
4.	Kurs ishi	KI	-	-	-	
	Jami:		240	120	120	

Talaba mustaqil ishini tashkil etishda muayyan fan (kurs)ning xususiyatlarini, shuningdek, har bir talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi: □ O'zbekiston Resublikasi qonunlari, Prezident qarorlari va farmonlari hamda boshqa me'yoriy hujjatlarini o'rganish va konspektlashtirish;

- fanning ayrim mavzularini yangi o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish, o'quv manbalari bilan ishlash;
- belgilangan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;
- ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish; □ testlar yechish;
- munozarali savollar va topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish;
- ko'rgazmali vositalar tayyorlash;
- hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish;
- ilmiy maqola, tezislari va ma'ruza matnlarini tayyorlash;
- talabalarining ilmiy jamiyatlari va to'garaklarida ishtirok etish;
- kurs ishlari va loyihalarini bajarish;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;

- amaliyotdagi mavjud muammolarning yechimini topish (keys-stadi); □ maket, model, badiiy asar, musiqa va namunalar yaratish; □ ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarini tayyorlash.
- belgilangan mavzular bo'yicha zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida taqdimot materiallari tayyorlash; (test tuzish, BBB jadvalini to'ldirish, Ven diagrammasini yaratish, grafik organayzerlar ishlab chiqish, muammoli vaziyatlarni ishlab chiqish, simptom tuzish, klaster tuzish va boshqalar).
- "talaba-o'qituvchi-kutubxona" kunida fan bo'yicha yangi o'quv adabiyotlari sharhini o'qituvchi bilan hamkorlikda tayyorlash;
- axborot resurs markazida belgilangan mavzular bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish;
- talabalar yotoqxonasidagi ma'naviyat xonasi, kutubxona, zamonaviy axborot texnologiyalar markazi imkoniyatlaridan foydalanilgan holda mustaqil o'qish jarayonlarida ishtirok etish;
- fakultativlar va maxsus seminarlar ishlarida ishtirok etish;
- kafedralar va fakultetlarning ilmiy hamda ilmiy-uslubiy ishlarida ishtirok etish va boshqalar.

Talabalarning mustaqil ishi ta'lim va tarbiyaning shunday vazifalariga bo'ysundirilganki, butun o'quv jarayoni to'laligicha talabalar tomonidan faol, ongli, puxta va tizimli ravishda fan asoslarini o'zlashtirish va ularda iqtisodiy dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi. Bu vazifalar ta'lim jarayoni va shaxsni shakllantirish qonuniyatlarini bilmasdan va foydalanmasdan turib hal qilinishi mumkin emas. Ularning mazmuniga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Mavzuni mustaqil o'zlashtirish. Fanning xususiyati, talabalarning bilim darajasi va qobiliyatiga qarab ishchi o'quv dasturiga kiritilgan alohida mavzular talabalarga mustaqil ravishda o'zlashtirish uchun topshiriladi. Bunda mavzuning asosiy mazmunini ifodalash va ochib berishga xizmat qiladigan tayanch iboralar, mavzuni tizimli bayon qilishga xizmat qiladigan savollarga e'tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko'rsatish lozim.

Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o'quv adabiyotlaridan foydalanib, ushbu mavzuni konspektlashtiradilar, tayanch iboralarning mohiyatini anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda (o'zlashtirish qiyin bo'lsa, savollar paydo bo'lsa, adabiyotlar yetishmasa, mavzuni tizimli bayon eta olmasa va h.k) o'qituvchidan maslahatlar oladilar. Mustaqil o'zlashtirilgan mavzu bo'yicha tayyorlangan matn o'qituvchiga himoya qilish orqali topshiriladi.

O'quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan mikroiqtisodiyot fani bo'yicha mustaqil ishlar ko'proq referatlar qo'rinishida bo'lib kelmoqda. Referat talabalar ilmiy ishlarining birinchi shaklidir. Talaba tadqiqot faoliyatiga jalb qilinib, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, statistik va boshqa materiallarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi, o'rganilayotgan hodisani tanqidiy baholashga o'rganadi, nazariyani amaliyot bilan bog'laydi va h. k.

Referat tayyorlash darslik bo'yicha tayyorlangan seminar mashg'ulotidagi chiqishga qaraganda mazmun va sifat jihatdan yuqori bo'lib, shubhasiz katta foyda keltiradi. Talaba auditoriya oldida referatda bayon qilingan qoidalarni himoya qilishga, yoqlashga tayyorlanishi kerak, sanoat korxonalarini tashkil etish, biznes reja tuzish va boshqarishni o'rganishda bu muhim ahamiyatga ega.

Referat - bu talabalar mustaqil ishlarining samarali shakllaridan biridir. Mazkur shakl talaba tomonidan referat mavzusini tanlash, unda yoritiladigan masalalar mazmunini oldindan rejalashtirish, referatni tayyorlash va muhokama qilishning barcha bosqichlarida kafedra professoro'qituvchilarining tashkiliy-uslubiy yordami va maslahati asosidagina samarali amalga oshishi mumkin. Bu yerda o'qituvchi tomonidan talabalarning referat ishlariga rahbarlik qilish qanchalik batafsil va malakali amalga oshirilganligi va referatlarga talablar mezoni qanchalik to'g'ri qo'yilganligi albatta, hal qiluvchi ahamiyatga ega. Topshiriq talabalarning referat yozish ko'nikmalarini, ilmiy qiziqishlari va bilim darajasini hisobga olgan holda berilishi juda muhim.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash. Talabaga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirish uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar tayyorlash vazifasi topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, talabaga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l-yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning miqdori, shakli va mazmuni talaba tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha talabaga yoki talabalar guruhiga topshirish ham mumkin.

Mavzu bo'yicha testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash.

Talabaga mustaqil ish sifatida muayyan mavzu bo'yicha testlar, qiyinchilik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish vazifasi topshiriladi.

Bunda o'qituvchi tomonidan talabaga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonunqoidalari, qanday maqsad ko'zda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali jihatlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riq beriladi. **Ilmiy maqola, tezislari va ma'ruzalar tayyorlash.** Talabaga biron-bir mavzu bo'yicha (mavzuni talabaning o'zi ham tanlashi mumkin) ilmiy maqola, tezis yoki ma'ruza tayyorlash topshirilishi mumkin. Bunda talaba o'quv adabiyotlari, ilmiy-tadqiqot ishlari, dissertatsiyalar, maqola va monografiyalar hamda boshqa axborot manbalaridan mavzuga tegishli materiallar to'playdi va bular asosida ilmiy maqola va ma'ruza tezislari tayyorlaydi.

Talabalarning ilmiy-nazariy konferentsiyalari ham talabalar mustaqil ishlarining shakllaridan biridir. Kafedra professor-o'qituvchilari talabalar ilmiy-nazariy konferentsiyasini tashkil etish orqali o'z ishini guruhning kasbiy yo'naltirilganligini, a'zolarining yosh tarkibini, qiziqishlarini hisobga olib, tabaqalashgan holda tashkil qilishi kerak. Faqat shu holdagina talabalarning konferentsiyani o'tkazishda faol ishtiroki va manfaatdorligi ta'minlanadi. Talabalarning ilmiy-nazariy konferentsiyalarini bosqichma-bosqich o'tkazish

maqsadga muvofiqdir. Korxona iqtisodiyoti fani bo'yicha talabalarning ilmiy-nazariy konferentsiyalarini quyidagi bosqichlarda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1-bosqich – fan o'qitilayotgan barcha o'quv guruhlarida konferentsiyalarni o'tkazish;

2-bosqich – har bir guruhda tanlab olingan talabalarning eng yaxshi ma'ruzalarini fakultet va fakultetlararo konferentsiyaga taqdim etish va o'tkazish;

3-bosqich – fakultetlararo konferentsiyada tanlab olingan eng yaxshi ma'ruzalarni institut ilmiy-nazariy konferentsiyasiga taqdim etish.

Butun guruhlar uchun yagona bo'lgan konferentsiya mavzusini tasdiqlab, talabalarning ma'ruza va chiqishlarini guruhlarining qiziqishlariga qarab ixtisoslashtirish mumkin.

3.Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishning asosiy tamoyillari

Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda «Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish» bo'yicha yo'riqnomada belgilangan quyidagi asosiy tamoyillarga rioya qilish maqsadga muvofiqdir: 1.Talabalar mustaqil ishlarini ikki ko'rinishda – auditoriyada va auditoriyadan tashqarida tashkil etish.

2.Talabalar mustaqil ishlarini tizimli ravishda, ya'ni bosqichma-bosqich, oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishini ta'minlash.

3. Talabalar mustaqil ishlarining shakli va hajmini belgilashda quyidagi muhim jihatlarga e'tibor qaratish:

- talabaning o'qish bosqichi;
- muayyan fanning o'ziga xos xususiyati, o'zlashtirishdagi qiyinchilik darajasiga;
- talabaning qobiliyati, nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasiga;
- fanning axborot manbalari bilan ta'minlanganlik darajasiga;
- talabaning axborot manbalaribilan ishlay olish darajasiga;
- mustaqil ish uchun topshiriqlar kursdan-kursga o'tish bilan shakl va hajm jihatidan o'zgarib borishiga;
- mustaqil ish fan xususiyati hamda talabaning akademik o'zlashtirish darajasiga va qobiliyatiga mos holda tashkil etish.

4. Talaba mustaqil ishining axborot ta'minoti

1. Talaba uchun muayyan fan bo'yicha mustaqil ish vazifasini tegishli kafedradagi professor (yoki yetakchi dotsent) tomonidan o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchi bilan birgalikda tuziladi. Talabaga berilgan topshiriqda mustaqil ishni bajarish bo'yicha dastlabki ko'rsatma va tavsiyalar qayd etiladi.

2. Mustaqil ishni bajarish uchun talabaga axborot manbasi sifatida darslik va o'quv qo'llanma va ko'rsatmalar, ma'lumotlar ma'lumotlar to'plami va banki, ilmiy

va ommaviy davriy nashrlar, internet tarmog'idagi tegishli ma'lumotlar, berilgan mavzu bo'yicha avval bajarilgan ishlar banki va boshqalar xizmat qiladi.

3. Kafedra mudiri va tegishli fakultet dekani taqdimnomasi asosida institut rahbariyati talabalarga mustaqil ishlarni bajarish uchun zaruriy axborot, manbaa va vositalarni belgilaydi, talabalarga turli kutubxonalar, muzeylar, tarmoq muassasalari va korxonalardan mustaqil ish uchun zaruriy ma'lumotlar to'plash yuzasidan so'rovnoma xatlarini va shartnomalar rasmiylashtirib beradi.

4. Institut rahbariyati tomonidan talabalarga mustaqil ishlarni o'z vaqtida bajarish uchun kompyuter texnikasi, internet tarmog'idan va tajriba xonalaridan samarali foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratib beriladi.

5. Talabalar mustaqil ishiga rahbarlik qilish va maslahatlarni tashkil etish tartibi

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar darsi auditoriyadan tashqarida amalga oshirishga mo'ljallangan mustaqil ishlarni bajarish yuzasidan tegishli yo'llanmalar berish va uning bajarilishini nazorat qilib borish maqsadida tashkil qilinadi.

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar quyidagi tartiblarda amalga oshiriladi:

1. Fanning kalendar-tematik rejasiga muvofiq o'tkaziladi.
2. Talaba mustaqil ishiga rahbarlik qilish kafedrada tuziladigan konsultatsiyalar jadvaliga asosan amalga oshirilib, talabalar mustaqil ishlari topshiriqlarini bajarish yuzasidan tegishli yo'llanma beradi.
3. O'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchi talaba mustaqil ishini topshiriq bajarish rejasini tuzishga yordamlashadi, tegishli adabiyotlar axborot manbalarini tavsiya qiladi va uning nazoratini olib boradi.
4. Talaba mustaqil ishi yuzasidan tayyorlangan ishlanma, hisobot, referat, hisob-kitob va topshiriq natijalarini qabul qiladi va reyting ballari bilan baholanadi hamda uning natijasi fan bo'yicha talabaning umumiy reytingiga kiritiladi. Talabaning reyting ko'rsatkichlari, shu jumladan mustaqil ishi bo'yicha, an'anaviy guruh reyting oynasida va (yoki) fakultetning maxsus elektron tarmog'ida yoritib boriladi.
5. Talaba mustaqil ishini nazorat qilish turlari va uni baholash me'zonlari tegishli kafedra tomonidan belgilanadi va institut o'quv-uslubiy kengashida tasdiqlanadi. Mustaqil ishlarni baholash me'zonlari talabalarga o'quv yili (semestri) boshlanishi oldidan metodik materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.
6. Talabalaning mustaqil ishi kafedra arxivida ro'yxatga olinadi va o'quv yili mobaynida saqlanadi.

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar o'quv jarayonining 2 smenada tashkil etilishiga qarab talabalarning darsdan bo'sh vaqtlarida dars jadvaliga kiritiladi.

6. Mustaqil ishini bajarish uchun talabalar quyidagi talablarga amal qilishi kerak.

1. Iqtisodiy islohotlar yuzasidan O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan qabul qilingan qaror va nizomlarni o'rganib chiqish.

2. Berilgan mustaqil ishi mavzusi bo'yicha kerakli adabiyotni tanlab olish, ilg'or korxonalarning mazkur yo'nalishi bo'yicha olib borayotgan ishlarni o'rganib chiqish.

3. Korxona biznes rejasini, boshqaruv tizimining tarkibini ifodalovchi omillar, boshqaruv qarorlarini baholash. Shuning uchun, talabalar qo'yilgan savollarga chuqur tahliliy va kritik yondashib javob berishlari kerak.

Mazkur mustaqil ishni bajarilishi quyida keltirilgan oliy toifadagi rahbarlarga qo'yilgan talablarga muvofiq kelishi lozim:

Yuksak maqsadlarni qo'ya bilish, sog'lom hayot tarzini olib borish, yaxshi jismoniy sog'-salomatlikka ega bo'lish, doimiy ravishda o'z ustida ishlab borish, o'z fikrlarini aniq va maqsadga intiluvchan bo'lish, did bilan kiyinish.

1. Korxonalar strategik rivojlanishini ilmiy asosda bashoratlash, ishlab chiqarilayotgan tovar va xizmatlarni raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha amaliy ish rejasini ishlab chiqish, o'z fikrlarni og'zaki va yozma ifoda qila olish.

2. Jamoa maqsadlarini ifoda qila bilish, insonlarni tasnifiy belgilari va xususiyatlari bila olish hamda o'zini baholay olish, jamoada sog' ma'naviy-ruhiy muhit uchun sharoit yaratib berish, kelishmovchilik holatlarini idora etish.

3. Korxonani texnik va texnologik xususiyatlarini bilish sotib olinayotgan yoki ishlab chiqarilayotgan ob'ektni ishlash tamoyillarini aniqlash, ishlab chiqarishni standartlashtirish, ixtisoslashtirish va avtomatlashtirish bo'yicha savollarni anglab idrok eta olish.

4. Noaniqlik paytida bo'layotgan jarayonni tahlil qila olish, iqtisodiy baho berish va qaror qabul qilish.

5. Qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun o'zini va jamoani tahlil qila olishi, mavjud resurslarni taqsimotini o'z zimmasiga olishi, boshqaruv bo'linmalari bo'yicha mas'uliyat va javobgarliklarni taqsimlashni bilishi, xodimlarni rag'batlantira olish va boshqalar.

7. Mustaqil ish mavzularini bajarish tartibi.

Mustaqil ish mavzui va ish ob'ekti bo'lib, talabalar mavzuni zamonaviy pedtexnologiyalar asosida hamda o'quv-amaliyotini o'tadigan korxonalarning ishlab chiqarish natijalari asosida amalga oshirishi mumkin. Mustaqil ishi tegishli adabiyotlarda berilgan, chet el ilg'or korxonalarining batafsil keng ma'lumotlari asosida ham bajarilishi mumkin. Talabalar hamma mavzular bo'yicha bajargan ishlarini biriktirib, mustaqil ishi rahbari tomonidan imzolanadi (1-ilovaga qarang).

Agar talaba fandan mustaqil ishni referat shaklida bajarishni lozim topsa, uning bajarilish tartibi.

Mustaqil ishni bajarish bosqichlari quyidagilardan tashkil topadi: □ mustaqil ish mavzusini tanlash va uni manbaini tayyorlash.

- mavzu bo'yicha adabiyotlarni o'rganish va ish rejasini tuzish;
- aniq ilovalarni ishlab chiqish;
- berilgan takliflar bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlarini hisobini tayyorlash;

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mustaqil ishni quyidagi bo'limlar bo'yicha tayyorlash taklif qilinadi:

- ❖ Kirish
- ❖ Asosiy qism (3-4 savolardan iborat). □ Xulosa
- ❖ Qo'llaniladigan adabiyotlar ro'yxati □ Ilovalar.

Yuqorida ko'rsatilgan mustaqil ishi bo'limlari quyidagilarni o'z ichida qamrab olishi kerak:

A) Kirish. Bu qism xajmiga ko'ra uncha katta bo'lmagan, unda tanlangan mavzuni hozirgi zamon, bozor iqtisodiyotiga o'tish davridagi mohiyati va mavzuning asosi yoritilishi kerak bo'lgan masalalari haqida qisqacha bayonnomanini o'z ichida mujassamlashtiradi.

B) Asosiy qism. Bu bo'limda tanlangan mavzuning asosiy mohiyati va mavzuning mag'zi yoritib beruvchi savollarga faqatgina nazariy nuqtai nazardan emas, balki korxonaning joriy holatini tahlili, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini, ilg'or korxonalar tajribasi va boshqalarni o'z ichiga qamrab olishi lozim.

V) Xulosa. Bu bo'limda yuqorida qayd etilgan B) bo'lim bo'yicha qilingan tahlil asosida xulosalar va kiritilgan tadbirlar bo'yicha olingan iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlarini ham ko'rsatib o'tilishi lozim.

G) Qo'llanilgan adabiyotlar. Bu ro'yxat bibliografik talablar asosida keltirilishi kerak. Agarda, adabiyotdan olingan fikr yoki statistik ma'lumotlar biror bir manbadan olingan bo'lsa, tushuntirish haqida ro'yxatda keltirilgan ketma-ketlik raqami orqali ko'rsatib o'tilishi lozim.

D) Ilova. Mustaqil ishini bajarish uchun asos bo'lib xizmat qilgan me'yoriy statistik ma'lumotlar majsuasini ko'rsatib o'tish lozim.

Mustaqil ishida tahlil qilinayotgan ma'lumotlarni yanada ishonchliroq va mantiqiy ifodalash maqsadida turli xil diagramma, chizma, jadvallarni ishlatish maqsadga muvofiqdir.

8. Mustaqil ishini rasmiylashtirish.

Mazkur fan bo'yicha mustaqil ishi umumiy o'quv mustaqil ishlari bo'yicha quyidagi talablar asosida rasmiylashtirib, tushuntirish xati bilan biriktirladi:

- mustaqil ishiga tushuntirish xati yozma ravishda A-4 formatga tushiriladi.
- mustaqil ishi xajmi cheklanmaydi, referat shaklida bo'lsa, 15-20 varaq atrofida bo'lishi tavsiya etiladi.
- mustaqil ishi fonetik lingvistik va mantiqiy ravishda xatosiz yozilishi lozim.
- umumiy ishni bir xil rangda (binafsha yoki qora) yoki elektron shakldi bajarilishi mumkin. Mustaqil ishining boshida talaba va ish rahbarlari tomonidan imzolangan vazifa varaqasi tikilgan bo'lishi shart (1-ilovaga qarang).
- ilovalarga chiqarilayotgan ma'lumotlar muallifning xohishiga qarab belgilanadi.

9. Mustaqil ishni himoya qilish tartibi.

Agar talaba mustaqil ishni mavzular bo'yicha amalga oshirsa, uning himoya qilish muddati o'quv semestri davomida amalga oshirib boriladi. Talaba mustaqil ishni referat shaklida amalga oshirsa, himoyadan bir hafta oldin rahbarga tekshirish uchun topshiriladi. Tekshiruvdan so'ng, mustaqil ishi himoyasi fanning ma'ruzasini va amaliy mashg'ulotini olib boruvchi o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi.

Mustaqil ishi himoyasida talaba aniq va ravshan ravishda mustaqil ishi mazmunini yoritib bergan holda berilgan savol va izohlarga javob berishi lozim.

10. «Sifat boshqaruvi» fanidan mustaqil ish sifatida taklif etilayotgan mavzular ro'yxati.

1. Mahsulot sifati va uni boshqarish
2. Mahsulot sifatini boshqarish mezonlari
3. Mahsulot sifatining metrologik ta'minotini tashkil etish
4. Mahsulot sifatining moddiy-texnikaviy ta'minoti.
5. Sifatni yaxshilashning texnikaviy-iqtisodiy tahlili
6. Mahsulot sifatini boshqarishda xorij tajribalari
7. Mahsulot ishlab chiqaruvchilar va savdoning sifat uchun yuridik javobgarligi
8. Sifat darajasini aniqlash usullari
9. Standartlashtirishning ilmiy asoslari va tamoyillari.
10. Standartlashtirishning mahsulot sifatini boshqarishdagi o'rni.
11. Davlat standartlashtirish tizimi.
12. Standartlashtirish to'g'risida qonun-xujjatlari
13. Standartlashtirishga doir normativ xujjatlarning sertifikatlashtirishda qo'llanilishi.
14. Standartlashtirishga doir qonun xujjatlarini buganlik uchun javobgarlik.
15. Mahsulotni sertifikatlashtirish.
16. Sertifikatsiya organining asosiy vazifalari
17. Milliy sertifikatlashtirish tizimlari
18. Sertifikatlashtirishning iqtisodiy shartlari;
19. Mahsulotni sertifikatlashtirishni ishlarini o'tkazish tartibi.

20. Metrologiya va yagona o'lchov tizimi
21. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish.
22. Mahsulot sifatini nazorat qilish turlari
23. Mahsulotni nazorat qilish bosqichlari
24. Mahsulot sifatini oshirishda standartlashtirishning ahamiyati

«**Sifat boshqaruvi**» fanidan talabalar mustaqil ish mavzularini ma'ruza va amaliy mashg'ulot mavzulariga mos tartibda har bir mavzudan so'ng, shu mavzuga tegishli xulosalardan foydalangan holda grafik organayzerlar (test tuzish, esse yozish, BBB jadvalini to'ldirish, Ven diagrammasini yaratish, muammoli vaziyatlarni ishlab chiqish, simptom tuzish, klaster tuzish va boshqalar) ishlab chiqish orqali amalga oshiradilar va keyingi amaliy mashg'ulot jarayonida tekshirtib himoya qiladilar. Yoki bitta mavzu bo'yicha referat shaklida tayyorlaydilar. Fan yakunida har bir topshirilgan mustaqil ish umumlashtirib tikiladi (ilova-1) va kafedra qayd etish jurnalida aks ettirilib topshiriladi.

Masalan, "Boshqaruvning tashkiliy tuzilishi va uning turlari" mavzusi bo'yicha talaba quyidagilardan birini bajarishi mumkin:

1. "Boshqaruvning tashkiliy tuzilishi va uning turlari" mavzusi bo'yicha 4 ta darajali test tuzish.

O'zlash tirish darajasi	Maqsad	Natija	Test
I. O'quvchilikka a oid (tanish bo'yicha harakatlanish)	Tashkiliy y tuzilish to'g'risida tushunchalarni shakllantirish	➤ Boshqaruvning tashkiliy tuzilishi tavsifi va mohiyatini tushuntiradi hamda turlarini aytib beradi. ➤ Boshqaruvning tashkiliy tuzilishini korxona faoliyatidagi o'rni aytadi. ➤ Menejmentning	I. Boshqaruvning tashkiliy tuzilishini korxona faoliyatida ahamiyati bormi? "Ha", "Yo'q"
			II. Vazifaviy tarkib boshqaruvining ustuvorliklarini aniqlang? 1. Bu kabi tarkib ishbilarmonlik va mutaxassislik ixtisoslashuvini rag'batlantiradi. 2. Menejerlar erkinligining yuqori darajaligi ularning ishlab chiqarish uchun javobgarligini oshiradi. 3. Vazifaviy sohalarning muvofiqlashuvini yaxshilaydi. 4. Harakatlarning takrorlanishini pasaytiradi yoki butunlay bartaraf qiladi va material resurslar sarfini

			kamaytiradi. 5. Iste'molchilarning talabini va resurslarini iqtisod qilish zaruratini samarali muvozanatlashga imkon beradi. A. 1,3,4 B. 1,2,3 C. 2,4,5 D. 2,3,5
--	--	--	---

2. "Boshqaruvning tashkiliy tuzilishi va uning turlari" mavzusini graf organayzerlar shaklida bajarish

2.1. Mamlakat va mahalliy hududlar rahbarlariga Konstitutsiya moddalari bo'yicha qanday vakolatlar berilgan.

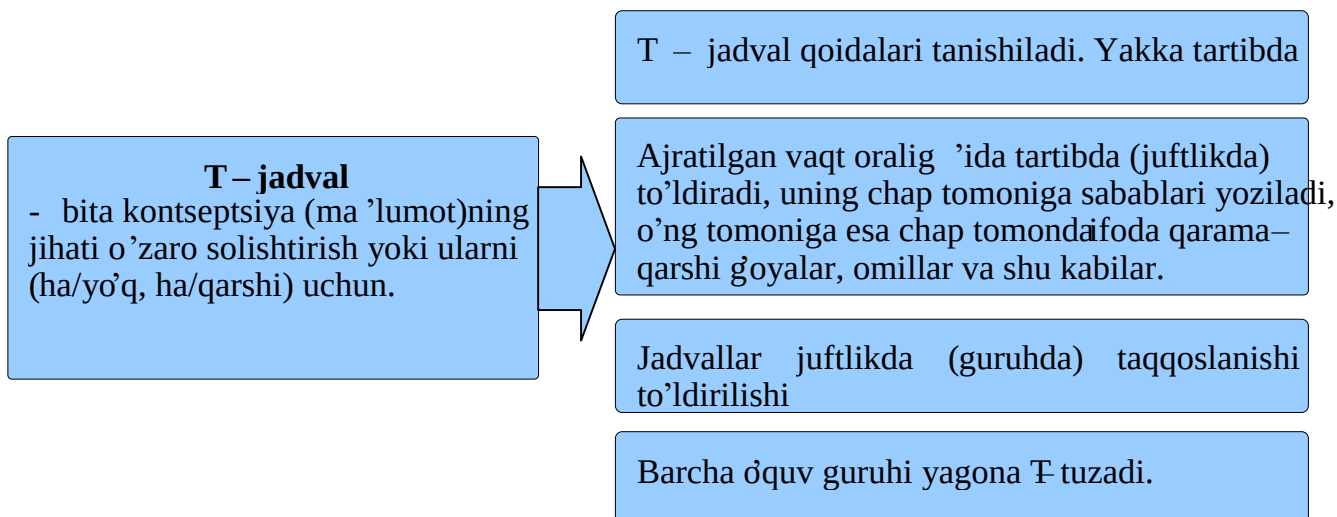
№	Lavozimlar	№	Konstitutsiyadagi moddalar va vakolatlar
1	Oliy Majlis	A	93-modda Senat Raisi lavozimiga saylash uchun nomzodni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi.
2	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti	B	98-modda Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa huquqlarini hamda qonuniy mafaatlarni himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi.
3	Vazirlar Mahkamasi	C	78-modda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini qabul qilish, unga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish.
4	Mahalliy davlat hokimiyati	D	60-modda

			Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar		
5	Jamoat birlashmalari	E	100-modda Hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish		
Javob:	1 – C	2 - A	3 – V	4 - Ye	5 - D

2.2. “Boshqaruvning tashkiliy tuzilishi va uning turlari” mavzusini quyidagi shaklda bajarib, jadval ichini to'ldirish.

 TEST Ko'p sonli bo'linmalar hisobiga murakkablik, rasmiylikni yuqori darajasi cheklangan axborot tarmog'i boshqaruvning barcha xodimlarini qarorlar qabul qilinishda quyi saviyasi bilan tavsiflanadigan tarkib – bu.... A. Norasmiy V. Oddiy S. Mexanik D. Organik	MUAMMOLI VAZIYAT Siz korxona strukturasini o'zgartirishning maqsadga muvofiqligi bo'yicha qaror qabul qilishingiz lozim. Maqsadlarni tanlash va ma'lumotlarni yig'ish bo'yicha o'z harakatlaringizni izohlab bering?
SIMPTOM Boshqaruv strukturasining asosiy belgisi – bu.....	AMALIY KO'NIKMA Boshqaruv tarkibining qayta tashkil qilishning usullarini bilasizmi? Unga misol keltiring.

2.3. “Boshqaruvning tashkiliy tuzilishi va uning turlari” mavzusi bo'yicha T – jadval to'ldirish.

T-jadval

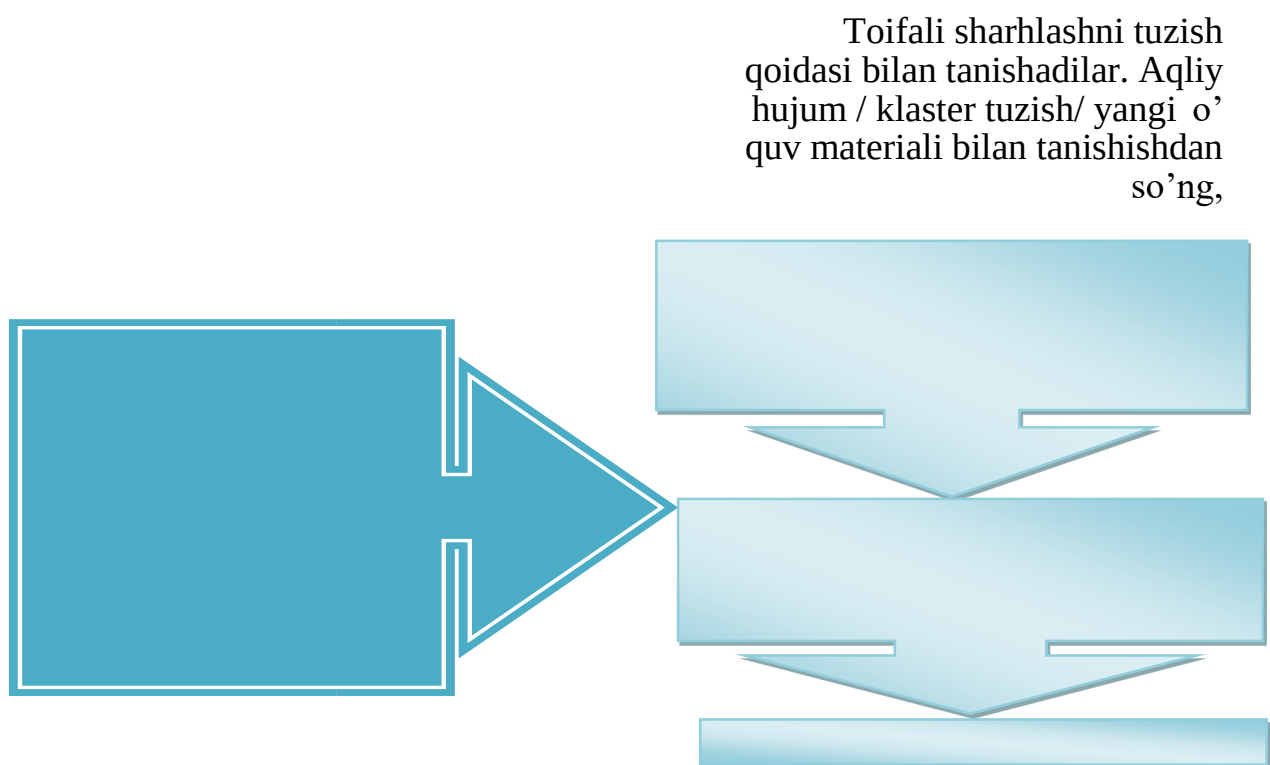
Vazifaviy tarkibning ustuvorligi va kamchiligi	
Vazifaviy tarkibning ustuvorligi	Vazifaviy tarkibning kamchiligi
a) Bu kabi tarkib ishbilarmonlik va mutaxassislik ixtisoslashuvini rag'batlantiradi. Masalan, marketing bo'yicha mutaxassis ishini oliy rahbarlikka qaraganda yaxshi bajaradi. b). Vazifaviy sohalarning muvofiqlashuvini yaxshilaydi. Xizmatchilar bu tizimda yaxshi ko'nikadilar. v). Harakatlarning takrorlanishini pasaytiradi yoki butunlay bartaraf qiladi va material resurslar sarfini kamaytiradi.	a) Vazifaviy bo'limlar o'z faoliyati davomida firmaning umumiy maqsadidan chetlanishlari mumkin, chunki, ular o'zlarining ichki masalalarini amalga oshirishga qiziqadilar. Bu esa, bo'limlar orasida o'zaro kelishmovchiliklarni keltirib chiqaradi. b). Katta tashkilotlarda buyruqlar zanjiri rahbardan to bajaruvchiga yetib kelguncha ancha uzoq vaqt ketadi va shu sababli samarasiz bo'lib keladi. v). Bo'limlardan birortasini ham tashkilotning ish natijalariga qarab javob bermaydi.

T-jadval

Divizional tarkibning ustuvor va kamchilik tomonlari	
Divizional tarkibning ustuvorligi	Divizional tarkibning kamchiliklari

a) Bu firma o'sishida eng muhim usulidir. b) Menejerlar erkinligining yuqori darajaligi ularning ishlab chiqarish uchun javobgarligini oshiradi. v) Menejerlarning bilim doirasining kengligi. g) Oliy zvenodagi menejerlarni tayyorlashda yaxshi sharoitlar mavjudligi.	a) Faoliyat ishini takrorlanishi o'rni borligi. Bu bo'limlar orasidagi axborot aloqasini bo'shligi hisobiga. b) Har xil bo'lim mutaxassislarini o'ziga yetarli munosabatda emasligi. v) Bosh korxona bilan zaif aloqa boshlanganligi. Buning hisobiga bosh firma ularning faoliyatini tez-tez nazorat qila olmasligi, bu esa ko'riladigan zararining ko'payishiga olib kelishi mumkin.
--	--

2.4. "Boshqaruv tashkiliy tuzilmasi" mavzusi bo'yicha toifalash jadvali to'ldirish.

TOIFALASH JADVALI lavhalarini birlashtirish imkonini beradigan kichik guruhlarda, olingan ma'lumot

Toifa-xususiyat va toifalarni izlaydilar.

munosabatlarni muhimligini namoyon qiluvchi

(umumiy) alomatlar.

Ajratilgan alomatlar asosida olingan ma'lumotlarni Toifalarni jadval ko'rinishida birlashtirishni ta'minlaydi. rasmiylashtiradilar. G'oyalarni / ma'lumotlarni Tizimli fikrlash, toifaga mos ravishda bo'ladilar. Ish jarayonida ma'lumotlarni keltirish, tizimlashtirish tuzilmaga toifalarning ayrim nomlari o'zgarishi mumkin. Yangilari paydo bo'lishi mumkin. ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ish natijalarining taqdimoti

TOIFALASH JADVALI

Boshqaruv strukturasi belgilovchi omillar		
Strukturani aniqlovchi omillar	Strukturaga ta'sir qiluvchi omillar	Strukturani optimallashtiruvchi belgilar
❖ Boshqarish maqsadi ❖ Boshqarish funktsiyalari va vazifalari ❖ Xizmat qilinadigan mintaqalar va iste'molchilar guruhi ❖ Ish vaqti rejimi, intervali va boshqalar	❖ Tashqi muhit ❖ Texnologiya ❖ Korxonaning katta-kichikligi ❖ Biznes strategiyasi ❖ Xodimlar soni ❖ Qabul qilinadigan qarorlar tizimi ❖ Shakllangan struktura va boshqalar	❖ Yuqori malakali xodimlarga ega bo'lgan, unchalik katta bo'lmagan bo'limlar va bo'g'inlar ❖ Ko'p bo'lmagan boshqaruv bo'g'inlari ❖ O'zgarishlarga nisbatan sezgirlik va hozirjavoblik ❖ Yuqori darajadagi unumdorlik ❖ Past darajadagi xarajatlar ish grafigining bevosita iste'molchilarga moslashganligi va boshqalar.

11. Talabalar mustaqil ishlarini nazorat qilish va baholash tartibi.

Mustaqil ishlarning bajarilishi “Talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi Nizomi” talablari asosida nazorat qilinadi va baholanadi. Mustaqil ishlarini baholash mezonlari talabalarga o’quv yili boshlanishi oldidan uslubiy materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

«Sifat boshqaruvi» fanidan jami 30 ta mustaqil ishi mavzusi mavjud bo’lib, ularni bajarilishi 3-5 baho bilan baholanadi.

GLOSSARIYLAR

GLOSSARIY

"sertifikatlashtirish milliy tizimi" - davlat miqyosida amal qiladigan, sertifikatlashtirish o'tkazishda o'z tartib va boshqaruv qoidalariga ega bo'lgan tizim;

"mahsulotlarni sertifikatlashtirish" - (matnda bundan keyin "sertifikatlashtirish" deb yuritiladi) - mahsulotlarning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlashga oid faoliyat;

"muvofiqlik sertifikati" - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlash uchun sertifikatlashtirish tizimi qoidalariga binoan berilgan hujjat;

"muvofiqlik belgisi" - muayyan mahsulot yoxud xizmat aniq standartga yoki boshqa normativ hujjatga mos ekanligini ko'rsatish uchun mahsulotga yoxud ko'rsatilgan xizmatga doir hujjatga qo'yiladigan, belgilangan tartibda ro'yxatga olingan belgi;

"bir turdagi mahsulotlarni (ishlarni, xizmatlarni) sertifikatlashtirish tizimi" - ayni bir xil standartlar va qoidalar qo'llaniladigan muayyan mahsulotlar, ishlar yoki xizmatlarga taalluqli sertifikatlashtirish tizimi;

"sinov laboratoriyasini akkreditatsiya qilish" - sinov laboratoriyasining (markazining) muayyan mahsulot sinovini yoki muayyan sinov turini amalga oshirishga doir vakolatlarining rasmiy e'tirofi;

"sifat bo'yicha ekspert - auditor" - konun hujjatlarida belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish va tekshirish sohasidagi ishlarni olib borish uchun tegishli malakasi bo'lgan mutaxassis; (O'zR 31.08.2000 y. 125-II-son Qonuni taxiridagi xat boshi)

"sertifikatlashtirish sohasidagi tekshiruv organi" - belgilangan tartibda akkreditatsiya qilingan, sertifikatlangan mahsulot va sifatni boshqarish tizimini baholashni sertifikatlashtirish organlari topshirig'iga binoan amalga oshiruvchi organ; (O'zR 31.08.2000 y. 125-II-son Qonuni taxiridagi xat boshi)

"nazorat yo'sinidagi tekshiruv" - belgilangan talablarga muvofiqligini sertifikatlashtirish va akkreditatsiya qilish chog'ida tasdiqlash maqsadida sertifikatlangan mahsulot, sifatni boshqarish tizimini yoki ishlab chiqarishni, sertifikatlashtirish organlari, sinov laboratoriyalari (markazlari) faoliyatini takroriy baholash taomili. (O'zR 31.08.2000 y. 125-II-son Qonuni taxiridagi xat boshi) **iste'molchi** - foyda chiqarib olish bilan bog'liq bo'lmagan holda shaxsiy iste'mol yoki boshqa maqsadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bo'lgan fuqaro (jismoniy shaxs); (O'zR 05.04.2002 y.

364-II-son Qonuni taxiridagi xat boshi)

ishlab chiqaruvchi - iste'molchiga realizatsiya qilish uchun tovar ishlab chiqaradigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor; (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxiridagi xat boshi)

ijrochi - maishiy xizmat, uy-joy-kommunal, ta'mirlash-qurilish, transport xizmati va xizmat ko'rsatishning boshqa sohalarida shartnoma bo'yicha iste'molchi uchun ishlar bajaradigan yoki xizmatlar ko'rsatadigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor; (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son

Qonuni taxiridagi xat boshi)

sotuvchi - oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha iste'molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxona, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor; (O'zR 05.04.2002 y. 364-II-son Qonuni taxiridagi xat boshi)

shartnoma - tovarni olish-sotishni amalga oshirishda, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatishda sifat, miqdor, muddat, narx va boshqa shartlar to'g'risida iste'molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o'rtasidagi og'zaki yoki yozma kelishuv;

tovar - ishlab chiqaruvchi faoliyatining iste'molchiga shartnoma bo'yicha sotish uchun mo'ljallangan mahsuli, shu jumladan import mahsuloti;

normativ hujjatlar - standartlar, ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlar (qurilish normalari va qoidalari, dori-darmonlar xususidagi davlat farmokopeyasi hamda muvaqqat farmokopeya qoidalari va boshqalar), texnik shartlar, texnik tavsiflar, retseptura va tovar (ish, xizmat) sifatiga va xavfsizligiga nisbatan belgilangan talablarni o'z ichiga oluvchi boshqa hujjatlar;

tovar (ish, xizmat)ning xavfsizligi - tovarni iste'mol qilish, undan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilishning, shuningdek ish yoki xizmat natijalaridan foydalanishning odatdagi sharoitlarida iste'molchining hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga va atrof-muhitga zarar yetkazilishi ehtimoli bilan bog'liq xavfxatarning yo'qligi;

muvofiglik sertifikat - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlovchi hujjat;

tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni - tovar (ish, xizmat)ning normativ hujjatlarning majburiy talablariga, shartnoma shartlariga yoxud tovar (ish, xizmat)ning sifatiga odatda qo'yiladigan talablarga nomuvofiqligi;

tovar (ish, xizmat)ning jiddiy nuqsoni - tovar (ish, xizmat)dan belgilangan maqsadda foydalanib bo'lmaydigan qilib qo'yadigan yoxud bartaraf etish uchun ko'p mehnat va vaqt sarflash talab qiladigan kamchilik;

kafolat muddati - tovardan (xizmatdan) foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ muddati yoki tovar (xizmat)ning muayyan vazifani (necha soatda, nechta ish jarayonida, qancha kilometr masofani bosib o'tib va h.k.) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatdan foydalanish) qoidalari rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi;

xizmat muddati - tovardan foydalanishning belgilangan muddati bo'lib, u tamom bo'lgach, tovarning texnik holatidan qat'i nazar, undan foydalanish to'xtatilishi lozim;

yaroqlilik (saqlash) muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli bo'ladi va u tamom bo'lgach, tovar odamlar hayoti hamda sog'lig'i uchun xavf tug'dirishi mumkin;

kassa cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlaydigan, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana va kassa apparatining nomeri ko'rsatilgan hujjat;

tovar cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlovchi, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana hamda sotuvchining nomi va joylashgan manzili haqidagi ma'lumot ko'rsatilgan hujjat;

tovarni (ishni, xizmatni) iste'molchidan qaytarib olish - agar tovar (ish, xizmat) iste'molchi mulkiga aylangan yoki unga taklif etilgan bo'lsa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan amalga oshiriladigan, tovarning (ishning, xizmatning) xavfsizligi talablariga mos bo'lmagan tovarni (ishni, xizmatni) qaytarib olishga qaratilgan har qanday chora; (O'zR 10.10.2006 y. O'RQ-59-son Qonuni taxridagi xat boshi)

tovarni (ishni, xizmatni) muomaladan chiqarish - ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan amalga oshiriladigan, tovarning (ishning, xizmatning) xavfsizligi talablariga mos bo'lmagan tovarga (ishga, xizmatga) ofertani tugatish va bunga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan har qanday chora. (O'zR 10.10.2006 y. O'RQ-59-son Qonuni taxridagi xat boshi)

"metrologiya" - o'lchovlar, ularning yagona birlikda bo'lishini ta'minlash usullari va vositalari hamda talab qilinadigan aniqlikka erishish yo'llari haqidagi fan;

"yagona o'lchov birligi" - o'lchovlarning natijalari qonunlashtirilgan birliklarda aks ettirilgan va va xatoliklari berilgan ehtimollikda ma'lum bo'lgan o'lchov holati;

"o'lchov vositasi" - o'lchovlar uchun foydalaniladigan va normalangan metrologik xususiyatga ega bo'lgan texnika vositasi;

"birlik etaloni" - fizik o'lcham biriligni boshqa o'lchov vositalariga o'tkazish maqsadida uni qayta hosil qilish va saqlash uchun mo'ljallangan o'lchov vositasi;

"davlat etaloni" - vakolat berilgan milliy organning qarori bilan O'zbekiston

Respublikasi hududida o'lchov birligining o'lchami sifatida e'tirof etilgan etalon;

"metrologik xizmati" - davlat organlari va yuridik shaxslarning metrologiya xizmatlari tarmog'i hamda ularning o'lchovlar yagona birlikda bo'lishini ta'minlashga qaratilgan faoliyati;

"davlat metrologiya nazorati" - metrologiya qoidalariga rioya etilishini tekshirish maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari amalga oshiradigan faoliyat;

"o'lchov vositalarini tekshiruvdan o'tkazish" - o'lchov vositalarining belgilab qo'yilgan texnik talablarga muvofiqligini aniqlash va tasdiqlash maqsadida davlat metrologiya xizmati organlari (vakolat berilgan boshqa organlar, tashkilotlar) tomonidan bajariladigan operatsiyalar majmui;

"o'lchov vositalarini kalibrlash" - metrologik jihatlarining haqiqiy qiymatlarini va o'lchov birliklarining qo'llashga yaroqliligini aniqlash hamda tasdiqlash maqsadida kalibrlash laboratoriyasi bajaradigan operatsiyalar majmui;

O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuniga muvofiq o'n birinchi xat boshi chiqarib tashlangan

"o'lchov vositalarini yasash (ta'mirlash, sotish, ijaraga berish) uchun litsenziya" - davlat metrologiya xizmati tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan, mazkur faoliyat turlari bilan shug'ullanish huquqini guvohlantiruvchi hujjat.

"o'lchov vositalarini metrologik attestatsiya qilish" - yagona namunalarda ishlab chiqiriladigan (yoki O'zbekiston hududiga yagona namunalarda olib kiriladigan) o'lchov vositalarining xossalarini sinchiklab tadqiq etish asosida ular qo'llanish uchun haqqoniy ekanligining metrologiya xizmati tomonidan e'tirof etilishi;

"metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarini akkreditatsiya qilish" - o'lchovlarning yagona birligini ta'minlash ishlarini akkreditatsiya qilishni belgilangan sohada o'tkazishga metrologiya xizmatlari, markazlari, laboratoriyalarining vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi; (O'zR 26.05.2000 y. 82-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

"o'lchov vositalarini kalibrlash huquqiga ega bo'lishi uchun yuridik shaxslar metrologiya xizmatini akkreditatsiya qilish" - yuridik shaxslar metrologiya xizmatining belgilangan sohada o'lchov vositalarini kalibrlashdan o'tkazishga vakolatli ekanligining rasmiy e'tirof etilishi; (O'zR 26.05.2000 y. 82-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi)

"o'lchovlarning bajarilish uslubiyotlarini metrologik attestatsiya qilish" - o'lchovlarni bajarish uslubiyotining unga qo'yilgan metrologiya talablariga mosligini baholash hamda tasdiqlash maqsadida tadqiqot o'tkazish; (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son Qonuni taxriridagi xat boshi), (Oldingi taxririga qarang)

"o'lchovlarning bajarilish uslubiyoti" - operatsiyalar va qoidalar majmui bo'lib, ularning

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLOGIY_a
INSTITUTI**

«MENEJMENT» KAFEDRASI

«SIFAT BOSHQARUVI» fanidan

**TALABALAR MUSTAQIL ISHINI
TASHKIL ETISH VA NAZORAT QILISH BO'YICHA**

USLUBIY KO'RSATMA

NAMANGAN 2022

Ushbu uslubiy ko'rsatma Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining «**Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish to'g'risida**»gi 2009 yil 14 avgustdagi 286-sonli buyrug'ining 1- ilovasiga muvofiq tuzildi.

Tuzuvchi: I.Kamoliddinov NamMTI "Menejment" kafedrasida katta o'qituvchisi

Taqrizchilar: B.Dedajanov iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
A.Axmedov iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Ushbu uslubiy qo'llanma «Menejment» kafedrasining 2022 yil ____avgustdagi 1-sonli yig'ilishida muhokama qilingan va foydalanish uchun tavsiya etilgan.

Uslubiy qo'rsatma Namangan muhandislik-texnologiya instituti Ilmiy-uslubiy kengashi tomonidan (Bayonnoma № 1 « » avgust 2022 yil) nashrga tavsiya qilingan.

MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

“«SIFAT BOSHQARUVI» FANIDAN TALABALAR TOMONIDAN BAJARILADIGAN MUSTAQIL ISHNI TASHKIL ETISH, NAZORAT QILISH VA BAXOLASH TARTIBI

Sifat boshqaruvi fanidan mustaqil ishning maqsadi va vazifalari

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, yangi tashkiliy strukturalarni qurish va tadbirkorlikni rivojlantirish bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar iqtisodiyot tarmoqlari uchun mutaxassislarni shakllantirishning eng muhim mexanizmi bo'lgan iqtisodiy ta'limni isloh qilish va modernizatsiyalashni taqozo qilmoqda.

Ta'lim bosqichlariga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashda ta'lim oluvchining shaxsini xurmat qilish, xar bir shaxsning erkin fikr bildirishiga imkoniyat yaratish, ijod bilan shug'ullanishi va o'z-o'zini rivojlantirishga qulay ijtimoiy va psixologik muxit yaratish orqali tinglovchini mustaqil fikrlashga undaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Oliy Majlisning 14-sessiyasida so'zlagan nutqlarida *“Bizning oldimizda ozod fuqoro shaxsining mahnaviyatini, boshqacha aytganda, ozod xar tomonlama rivojlangan, o'z xuquqlarini yaxshi biladigan, kuchi va qobiliyatiga ishonib tayanadigan, atrofdagi xodisalarga o'zining mustaqil fikri va munosabati mavjud, o'z manfaatlarini Vatan va xalq manfaatlari bilan uyg'unlashtiradigan shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi”* deb ta'kidlagan edilar.

Mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan qayta qurishda, o'quv tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirishda talabalarning mustaqil ishlari muhim o'rin egallaydi. Taxlillar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ishlar deganda shunday uquv faoliyati tushunilib, unda bilimlar egallanishi bilan birga, ko'nikmalarni shakllantirish ham mustaqil egallanadi.

Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- mustaqil ishlarning ilmiyligi va uning tanqidiy xarakteri;
- mustaqil ravishda o'z bilimlarini yanada oshirib borishga bo'lgan extiyojning shakllanishi;
- mustaqil ishlar vazifalarini individuallashtirish;
- mustaqil ishlarni tashkil etishga metodik raxbarlik qilish.

Zamonaviy pedagogika texnologiyalarini amalga oshirish sharoitlarida talabalar quyidagi ko'nikma va mahoratlarni egallab olishlari zarur:

ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlarda mustaqil faoliyat ko'nikmalari: asosiy qoida va xulosalarni qisqa, chizma shaklida va ketma-ket yozib borish, o'quv vazifalari va masalalarini hal etish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, bilish, tushunish, tanqidiy baholay olish va yetkazib berish, hamda belgilar va ramzlar yordamida uni referat, xisobot shakliga keltira bilish; qo'yilgan talablarga muvofiq o'z matnini tuza olish. Bu esa talabaning Insert, Toifali sharx qurish kabi ta'lim uslub va vositalarini amalga oshirishda faol ishtirok etishiga, ma'lumotlarni tizimlashtirish va tizimdan chiqarish, taxlillash va qiyoslashga, o'rganilayotgan tushunchalar (voqealar, hodisalar, mavzular va boshqalar) o'rtasidagi aloqalar va o'zaro aloqalarga, klaster, toifali jadval, kontseptual xarita, SWOT, T-jadval, Venn diagrammasi, piramida, baliq skeletidan foydalangan holda muammoni hal etishni rejalashtirishga tayyor ekanligidan va asoslangan ESSE va o'quv loyihasi bajarilishi to'g'risida hisobot yoza olishiga dalolat beradi;

taqdimot ko'nikmalari: chiqish vaqtida, shu hisobda o'quv topshirig'ini bajarilishi natijalari bo'yicha, talaba o'qituvchi va boshqa talabalar bilan o'zini ishonchli tuta oladi va har xil vositalardan foydalanish ko'nikmasini egallaydi;

kommunikativ ko'nikmalar: o'qituvchi va talabalar o'rtasida o'quv munosabatlarini yarata olish xususiyati, o'z nuqtai nazarini himoya qila olish va murosaga kelish, dialogga qo'shilish, mohiyati bo'yicha savol berish, asoslangan javoblarni berish, qoidaga rioya qilgan holda bahslashish, muzokaralar va davra suhbatlarida qatnashish ko'nikmasini egallaydi;

hamkorlikdagi ishlash ko'nikmalari: guruh bilan harakat qilishga tayyor bo'lish – o'quv toshirig'ini bajarish bo'yicha qo'shma faoliyatni jamoali rejalashtirish, umumiy masalalarni yechishda hamkorlik qilish, ishbilarmon sherikchilik va o'zaro aloqada bo'lish;

muammoli holatlarni tahlil qilish ko'nikmalari, o'quv vazifasini yechish, g'oyalarni generatsiya qilish va qarorlarni qabul qilishning nostandart usullarini topish, bu o'z navbatida talabaning muammoli ma'ruza, tahlilda va o'quv holatlarini (Keys stadi) hal etishda faol ishtirokini ta'minlaydi.

ma'lumotlarni qidirish, yig'ish, ishlov berish va saqlash uchun zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalana olishning amaliy ko'nikmalari: mustaqil ish natijalarini bezash bo'yicha o'quv topshiriqlarini bajarish (nutqlar, referatlar, o'quv loyihalari va boshqalar).

Mustaqil ta'limning asosiy metodi adabiyotlar ustida individual ishlashdir. Bu metod axborotlar oqimida eng muhim axborotni topish, unga to'g'ri baho berish, ushbu axborotdan o'zining kasbiy faoliyatida foydalanish malakasini shakllantiradi. Qo'lga kiritilgan axborotlar asosida mustaqil mashq qilish metodlaridan foydalanish amaliy faoliyatida zarur bo'ladigan sifat ko'rsatkichlarini ta'minlaydi.

Mustaqil ta'limning muhim metodlaridan biri talabalarning o'zaro muloqatidir. Mustaqil ta'limning pirovard maqsadi talabalarning ijodiy izlanishiga, o'z ustida ishlashga, xar tomonlama tadqiqot yuritishning mohiyatini anglashga tortishdir.

Mustaqil ishning o'ziga xosligi shundaki, o'quv faoliyatining bu qismi talabalarning mustaqil faolligi hamda tegishli professor-o'qituvchilarning nazorati asosida tashkil etilib, o'quv rejada semestrlar bo'yicha belgilangan soatlar hajmiga ko'ra amalga oshiriladi. Xususan, bakalavriat bosqichi 5610100 – Xizmatlar sohasi (avtomobil transporti) ta'lim yo'nalishi uchun “Soha iqtisodiyoti va menejment” fani bo'yicha mustaqil ishlarning umumiy hajmi o'quv rejada 6 semestr uchun 34 soat belgilangan.

Talabalar mustaqil ishlarining mazmuni va asosiy shakllari

“Soha iqtisodiyoti va menejment” fani bo'yicha talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish ularda iqtisodiy bilim, dunyoqarash, ijtimoiy faollik va mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan tadbirlar tizimini o'z ichiga oladi. U o'quv rejasi va fanlar dasturlarida ko'zda tutilgan zarur bilimlar va ko'nikmalarning talabalar tomonidan oqilona, kam vaqt va kuch sarflab o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

“Soha iqtisodiyoti va menejment” fanini o'qitish jarayonini takomillashtirish, talabalarning qiziqishlarini anglash, faolliklarini va mustaqil ishlarini rivojlantirish yo'nalishida boradi, bunda ijodiy fikrlash, mustaqil o'qish, ko'nikma va layoqatlari shakllanadi.

Talabaning mustaqil ishi – muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakaning ma'lum bir qismini talaba tomonidan fan o'qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya va auditoriyadan tashqarida o'zlashtirishga yo'naltirilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ishni bajarishdan **asosiy maqsad** – “Menejment” kafedrası professor-o'qituvchilarining bevosita rahbarligi va nazorati ostida talabalarni semestr davomida fanni uzluksiz o'rganishini tashkil etish, olingan bilim va ko'nikmalarni yanada mustahkamlash, kelgusidagi darslarga tayyorgarlik ko'rish, aqliy mehnat madaniyatini, yangi bilimlarni mustaqil ravishda izlab topish va qabul qilishni shakllantirish hamda ushbu tariqa institutda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga erishishdan iborat.

Mustaqil ish uchun beriladigan topshiriqlarning shakli va hajmi, qiyinchilik darajasi semestrda – semestrga ko'nikmalar hosil bo'lishiga muvofiq ravishda o'zgarib, oshib borishi lozim. Ya'ni, talabalarning topshiriqlarni bajarishdagi mustaqilligi darajasini asta-sekin oshirib, ularning topshiriqlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondoshishga o'rganib borishi kerak.

“Soha iqtisodiyoti va menejment” fani bo'yicha talabalar mustaqil ishini tashkil etishda talabaning akademik o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda **quyidagi shakllardan** foydalaniladi:

- fanning ayrim mavzularini o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish, o'quv manbalari bilan ishlash;
- seminar mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rib borish;
- belgilangan mavzular bo'yicha referat tayyorlash;
- Prezident I.A.Karimov asarlarini mustaqil o'rganish va konspektlashtirish;
- O'zbekiston Resublikasi qonunlari, Prezident qarorlari va farmonlari hamda boshqa me'yoriy hujjatlarni konspektlashtirish;
- testlar yechish;
- amaliyotdagi mavjud muammoning yechimini topish bo'yicha keyslar yechish;
- munozarali savollar va topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish;
- talabalarning ilmiy jamiyatlari va to'garaklarida ishtirok etish;
- ko'rgazmali vositalar tayyorlash;
- kurs ishi (loyihalari)ni bajarish;
- hisob-kitob va grafik ishlarini bajarish;
- ilmiy maqola, tezislar va ma'ruza matnlarini tayyorlash;
- “talaba-o'qituvchi-kutubxona” kunida fan bo'yicha yangi o'quv adabiyotlar sharhini o'qituvchi bilan hamkorlikda tayyorlash;
- axborot resurs markazida belgilangan mavzular bo'yicha nazariy, amaliy va statistik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va muayyan tizimga solish;
- belgilangan mavzular bo'yicha zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida taqdimot materiallari tayyorlash;
- talabalar turar joyidagi ma'naviyat xonasi, kutubxona, zamonaviy axborot texnologiyalar markazi imkoniyatlaridan foydalangan holda mustaqil o'qish jarayonlarida ishtirok etish;
- maxsus seminarlar ishlarida ishtirok etish;
- kafedra va fakultetning ilmiy hamda ilmiy-uslubiy ishlarida ishtirok etish va boshqalar.

Talabalarning mustaqil ishi ta'lim va tarbiyaning shunday vazifalariga bo'ysundirilganki, bunda butun o'quv jarayoni to'raligicha talabalar tomonidan faol, ongli, puxta va tizimli ravishda fan asoslarini o'zlashtirish va ularda iqtisodiy dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi. Bu vazifalar ta'lim jarayoni va shaxsni shakllantirish qonuniyatlarini bilmasdan va foydalanmasdan turib hal qilinishi mumkin emas. Ularning mazmuniga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Mavzuni mustaqil o'zlashtirish. Fanning xususiyati, talabalarning bilim darajasi va qobiliyatiga qarab ishchi o'quv dasturiga kiritilgan alohida mavzular talabalarga mustaqil ravishda o'zlashtirish uchun topshiriladi. Bunda mavzuning asosiy mazmunini ifodalash va ochib berishga xizmat qiladigan tayanch iboralar, mavzuni tizimli bayon qilishga xizmat qiladigan savollarga e'tibor qaratish, asosiy adabiyotlar va axborot manbalarini ko'rsatish lozim.

Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar mustaqil ravishda o'quv adabiyotlaridan foydalanib, ushbu mavzuni konspektlashtiradilar, tayanch iboralarining mohiyatini anglagan holda mavzuga taalluqli savollarga javob tayyorlaydilar. Zarur hollarda (o'zlashtirish qiyin bo'lsa, savollar paydo bo'lsa, adabiyotlar yetishmasa, mavzuni tizimli bayon eta olmasa va h.k) o'qituvchidan maslahatlar oladilar. Mustaqil o'zlashtirilgan mavzu bo'yicha tayyorlangan matn o'qituvchiga himoya qilish orqali topshiriladi.

O'quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan “Innovatsion menejment” fani bo'yicha mustaqil ishlar ko'proq referatlar ko'rinishida bo'lib kelmoqda. Referat talabalar ilmiy ishlarining birinchi shaklidir. Talabalar ilmiy ijodi o'quv jarayonlaridan biri sifatida o'qitish, bilim berish va tarbiyalash vazifalarini bajarishda o'z xususiyatlariga ega. Talaba tadqiqot faoliyatiga jalb qilinib,

ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, statistik va boshqa materiallarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi, o'rganilayotgan hodisani tanqidiy baholashga o'rganadi, nazariyani amaliyot bilan bog'laydi va h. k.

Agar referat tayyorlashning darslik bo'yicha tayyorlangan seminar mashg'ulotidagi chiqishga qaraganda mazmun va sifat jihatdan yuqoriligi hisobga olinsa, referat shubhasiz katta foyda keltiradi. Talaba auditoriya oldida referatda bayon qilingan qoidalarni himoya qilishga, yoqlashga tayyorlanishi kerak, Strategik menejmentni o'rganishda bu muhim ahamiyatga ega.

Referat - bu talabalar mustaqil ishlarining samarali shakllaridan biridir. Mazkur shakl talaba tomonidan referat mavzusini tanlash, unda yoritiladigan masalalar mazmunini oldindan rejalashtirish, referatni tayyorlash va muhokama qilishning barcha bosqichlarida kafedra professor-o'qituvchilarining tashkiliy-uslubiy yordami va maslahati asosidagina samarali amalga oshishi mumkin. Bu yerda o'qituvchi tomonidan talabalarning referat ishlariga rahbarlik qilish qanchalik batafsil va malakali amalga oshirilganligi va referatlarga talablar mezoni qanchalik to'g'ri qo'yilganligi albatta, hal qiluvchi ahamiyatga ega. Topshiriq talabalarning referat yozish ko'nikmalarini, ilmiy qiziqishlari hamda bilim darajasini hisobga olgan holda berilishi juda muhim.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash. Talabaga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirish uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar tayyorlash vazifasi topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, talabaga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l-yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning miqdori, shakli va mazmuni talaba tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha talabaga yoki talabalar guruhiga topshirish ham mumkin.

Mavzu bo'yicha testlar, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash.

Talabaga mustaqil ish sifatida muayyan mavzu bo'yicha testlar, qiyinchilik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish vazifasi topshiriladi.

Bunda o'qituvchi tomonidan talabaga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonun-qoidalari, qanday maqsad ko'zda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali jihatlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riq beriladi.

Ilmiy maqola, tezislari va ma'ruzalar tayyorlash. Talabaga biron-bir mavzu bo'yicha (mavzuni talabaning o'zi ham tanlashi mumkin) ilmiy maqola, tezis yoki ma'ruza tayyorlash topshirilishi mumkin. Bunda talaba o'quv adabiyotlari, ilmiy-tadqiqot ishlari, dissertatsiyalar, maqola va monografiyalar hamda boshqa axborot manbalaridan mavzuga tegishli materiallar to'playdi.

Talabalarning ilmiy-nazariy konferentsiyalari ham talabalar mustaqil ishlarining shakllaridan biridir. Kafedra professor-o'qituvchilari talabalar ilmiy-nazariy konferentsiyasini tashkil etish orqali o'z ishini guruhning kasbiy yo'naltirilganligini, a'zolarining yosh tarkibini, qiziqishlarini hisobga olib, tabaqalashgan holda tashkil qilinishi kerak. Faqat shu holdagina talabalarning konferentsiyani o'tkazishda faol ishtiroki va manfaatdorligi ta'minlanadi. Talabalarning ilmiy-nazariy konferentsiyalarini bosqichma-bosqich o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Strategik menejment fani bo'yicha talabalarning ilmiy-nazariy konferentsiyalarini quyidagi bosqichlarda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1-bosqich – fan o'qitilayotgan barcha o'quv guruhlarida konferentsiyalarni o'tkazish;

2-bosqich – har bir guruhda tanlab olingan talabalarning eng yaxshi ma'ruzalarini fakul'tet va fakul'tetlararo konferentsiyaga taqdim etish va o'tkazish;

3-bosqich – fakul'tetlararo konferentsiyada tanlab olingan eng yaxshi ma'ruzalarni institut miqyosida o'tkaziladigan ilmiy-amaliy konferentsiyaga taqdim etish.

Butun guruhlar uchun yagona bo'lgan konferentsiya mavzusini tasdiqlab, talabalarning ma'ruza va chiqishlarini guruhlarining qiziqishlariga qarab ixtisoslashtirish mumkin.

Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishning asosiy tamoyillari

Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda “Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish” bo'yicha yo'riqnomada belgilangan quyidagi asosiy tamoyillarga rioya qilish maqsadga muvofiqdir:

1. Talabalar mustaqil ishlarini ikki ko'rinishda – auditoriyada va auditoriyadan tashqarida tashkil etish.

2. Talabalar mustaqil ishlarini tizimli ravishda, ya'ni bosqichma-bosqich, oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishini ta'minlash.

3. Talabalar mustaqil ishlarining shakli va hajmini belgilashda quyidagi muhim jihatlarga e'tibor qaratish:

- talabaning o'qish bosqichi;
- muayyan fanning o'ziga xos xususiyati, o'zlashtirishdagi qiyinchilik darajasiga;
- talabaning qobiliyati, nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasiga;
- fanning axborot manbalari bilan ta'minlanganlik darajasiga;
- talabaning axborot manbalari bilan ishlay olish darajasiga;
- mustaqil ish uchun topshiriqlar kursdan-kursga o'tish bilan shakl va hajm jihatidan o'zgarib borishiga;
- mustaqil ish fan xususiyati hamda talabaning akademik o'zlashtirish darajasiga va qobiliyatiga mos holda tashkil etish.

Mustaqil ishni amalga oshirishda talaba bajarishi lozim bo'lgan vazifalar

Talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda quyidagi vazifalarni bajarishlari lozim:

- yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- zarur ma'lumotlarni izlab topish uchun qulay usullarni va vositalarni aniqlash;
- axborot manbalaridan samarali foydalanish;
- an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar hamda me'yoriy xujjatlar bilan ishlash;
- elektron o'quv va ilmiy adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlash;
- Internet tarmog'idan maqsadli foydalanish;
- ma'lumotlar bazasini tahlil etish;
- ish natijalarini ekspertizaga tayyorlash va ekspert xulosasi asosida qayta ishlash;
- topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondashish;
- ishlab chiqilgan yechim, loyiha yoki g'oyani asoslash va mutaxassislar davrasida himoya qilish.

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlarni tashkil etish tartibi

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar darsi auditoriyadan tashqarida amalga oshirishga mo'ljallangan mustaqil ishlarni bajarish yuzasidan tegishli yo'llanmalar berish va uning bajarilishini nazorat qilib borish maqsadida tashkil qilinadi.

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar darsi fanning kalendar-tematik rejasiga muvofiq o'tkaziladi. “Soha iqtisodiyoti va menejment” fani bo'yicha talabalarning mustaqil ish mavzulari va mazmuni, ularni bajarish yuzasidan hisobot shakllari quyidagi 1-jadvalda keltirilgan:

Maslahat darsi tegishli fan o'qituvchisi tomonidan o'tkaziladi.

Fan o'qituvchisi maslahat darsida quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- talabalar mustaqil ishlari to'shiriqlarini bajarish yuzasidan tegishli yo'llanma beradi.
- topshiriqni bajarish rejasini tuzishga yordamlashadi;
- tegishli adabiyotlar axborot manbalarini tavsiya qiladi;

- talabalar mustaqil ishlari yuzasidan tayyorlangan ishlanma, hisobot, referat, hisob-kitob va topshiriq natijalarini qabul qiladi hamda baholaydi.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajar. muddat	Hajmi (soatda)
1		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	1-hafta	4
2		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	1-hafta	4
3		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	1-hafta	4
4		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	2-hafta	2
5		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	2-hafta	2
6		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	3-hafta	2
7		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	3-hafta	2
8		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	3-hafta	2
9		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	4-hafta	2
10		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	4-hafta	2
11		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	6-hafta	2
12		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	6-hafta	2
13		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	6-hafta	2
14		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	8-hafta	2
15		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	9-hafta	2
16		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	9-hafta	2
17		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	9-hafta	2
18		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	10-hafta	2
19		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	10-hafta	2
20		Adabiyotlarni taxlil qilish.	10-hafta	2

		Amaliy topshiriqlarni bajarish		
21		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	11-hafta	2
22		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	11-hafta	2
23		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	11-hafta	2
24		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	12-hafta	2
25		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	12-hafta	2
26		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	12-hafta	2
27		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	13-hafta	2
28		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	13-hafta	2
29		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	14-hafta	2
30		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	14-hafta	2
31		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	15-hafta	2
32		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	16-hafta	2
33		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	16-hafta	2
34		Adabiyotlarni taxlil qilish. Amaliy topshiriqlarni bajarish	17-hafta	2
	Jami			74

Talabalar mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar o'quv jarayonining 1 va 2 smenada tashkil etilishiga qarab talabalarning darsdan bo'sh vaqtlarida dars jadvaliga kiritiladi.

TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH TARTIBI

Mustaqil ishlarning bajarilishi “Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning tizimi to’g’risida Nizom” talablari asosida nazorat qilinadi va baholanadi. Talabalar mustaqil ishlarini baholash me’zonlari talabalarga o’quv yili boshlanishi oldidan uslubiy materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

“Sifat boshqaruvi” fani bo’yicha talabalar mustaqil ishlarini joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida quyidagi topshiriqlarni bajarish orqali nazorat qilish hamda baholash tavsiya etiladi:

	Mustaqil ish turlari	Topshirish muddati	Baholash mezonlari
1. Joriy nazoratda baholanadigan ishlar			
1.	Alohida mavzularni mustaqil o’rganish va taqdimot tayyorlash	O’quv jarayoni jadvaliga asosan	5 bahogacha
2.	Fanning ma’lum mavzusi bo’yicha eng so’nggi internet ma’lumotlarini to’plash, amaldagi korxonalarning iqtisodiy ko’rsatkichlarini taqdim etish	O’quv jarayoni jadvaliga asosan	5 bahogacha
2. Oraliq nazoratda baholanadigan ishlar			
1.	Testlar yechish	O’quv jarayoni jadvaliga asosan	5 bahogacha
2.	Muammoning yechimini topish bo’yicha keyslar yechish	O’quv jarayoni jadvaliga asosan	5 bahogacha
3. Yakuniy nazoratda baholanadigan ishlar			
1.	Testlar yechish	O’quv jarayoni jadvaliga asosan	5 bahogacha

“Sifat boshqaruvi” fani bo’yicha talabalar mustaqil ishlarini baholash fan bo’yicha ishlab chiqilgan quyidagi baholash tizimi orqali ifodalanadi:

Baholash jarayoni	Baholash turlari	Maks. baho	O’tkazish vaqti
	I. Joriy nazorat:	5	
	Talabaning mashg’ulotlarda faol ishtirok etganligi uchun	0-5	Semestr davomida
	Mustaqil ta’lim topshiriqlarining o’z vaqtida va sifatli bajarilishi	0-5	
	Amaliy mashg’ulotlarda savollarga to’g’ri javob berganligi, amaliy topshiriqlarni bajarganligi uchun	0-5	
	II. Oraliq nazorat	5	
	Ma’ruza mashg’ulotlarida faolligi, muntazam ravishda konspekt yuritishi uchun	0-5	Semestr davomida
	Mustaqil ravishda berilgan topshiriqlarni	0-5	Semestr

	bajarganligi uchun (referat, esse, kollokvium, amaliy topshiriqlar: keyslarni topshirishi, keys stadi, o'quv loyixalari va boshqalarni topshirganligi uchun)		davomida
	Birinchi va ikkinchi oraliq nazoratlar (ma'ruzachi tomonidan olinadi)	0-5	4 xamda 8 mavzulardan keyin
	III. Yakuniy nazorat	0-5	Semestrning oxirgi ikki haftasida
	JAMI	5	

Adabiyotlar ruyxatini rasmiylashtirish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati ma'lum bir tartib asosida tuziladi:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari;
3. O'zbekiston Respublikasi hukumati qarorlari;
4. Me'yoriy xujjatlar, ko'rsatmalar;
5. Davriy nashrlarda chop etilgan kitoblar, maqolalar.

Manbalarning bibliografik qaydida quyidagilar ko'rsatiladi: muallif ismi va sharifi, kitob nomi, chop etilgan manzilgohi, nashriyot nomi va chop etilgan yili. Agarda maqola jurnal (gazeta) da chop etilgan bo'lsa, jurnal (gazeta) nomi, tartib raqami va yili, beti keltiriladi.

Matnlarni taxrir qilish

Referat ravon tilda aniq yozilgan bo'lishi va jalb etadigan ko'rinishga ega bo'lmog'i lozim. So'zlar qisqartirilishiga, faqat umumiy qabul qilinganlardan tashqari, shuningdek, xatoliklarga, tushunarsizliklarga, stilistik tafovutlarga yo'l qo'yilmaydi.

Referat ilmiy rahbarga taqdim etilishi holatida xar taraflama maksimal darajada me'yoriga yetkazilgan bo'lmog'i lozim.

Referatni rasmiylashtirish

Ilmiy rahbarga taqdim etiladigan referat kompyuterda 14-shrift, 1,5 interval oraliq'ida A4 shaklidagi qog'ozning bir tomonida chapdan – 2,5 sm, o'ngdan – 1,5 sm, yuqori va pastidan - 2 sm dan kam bo'lmagan hoshiya qoldirilgan holda terilishi talab etiladi.

Matn sahifalari tartib raqamlariga ega bo'lishi lozim. Tartib raqamlari bir varaqdan ikkinchi varaqqa o'tadigan va 3 betdan boshlanishi (birinchi va ikkinchi varaq - bu titul varag'i va ish rejasi bo'lib, nomerlanmaydi) lozim bo'ladi.

Varaq tartib raqami pastga o'rtadan yoki o'ng tomonga qo'yiladi.

Referat hajmi 16-20 betdan oshmasligi lozim.

Referat quyidagilardan:

- 1) titul varag'i;

- 2) har bir savol, savolcha (qism) varag'i tartib raqami ko'rsatilgan ish rejasi;
- 3) kirish, tartib raqami qo'yilmaydi;
- 4) manbalarga havolalar keltirilgan savol va savolchalarga (qismlarga) bo'lingan matn ifodasi;
- 5) xulosa, tartib raqami qo'yilmaydi;
- 6) foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati;
- 7) jadval, diagramma, grafik, rasm va sxemalar va ilovadan tashkil topadi. Ilovalar qat'iy ketma-ket tikiladi.

Talabalar tomonidan bajarilgan mustaqil ishlar taqdimoti

Taqdimot – o'quv (ilmiy) ish haqida og'zagi ravishda habar berish.

Taqdimot o'tkazish shakllari:

Interfaol dialog (masalan, konsalting firmasi – kompaniya vakillari)

Barcha guruh ishtirokchilari so'zga chiqadi

Guruh boshlig'i so'zga chiqadi

Muvaffaqiyatli taqdimotning sirlari quyidagilardan iborat:

- gapirayotganingizda doimo ishonchli bo'ling;
- aniq, burro gapiring;
- fikrning doimo tugallangan jumla bilan hamda muhim joylariga urg'u berib ajratgan holda ifoda eting;
- bir maromda va asta gapirmang, ammo nisbatan qattiq gapirmang ham;
- hushmuomali va ziyrak bo'ling, jahldor bo'lmang;
- doimo kulib turgan holda boshlang va tugating, ammo bunga ortiqcha harakat qilmang;
- quyidagi so'z birikmalarini qo'llamang: "Mumkin bo'lsa", "Uni Kim biladi?", "Mumkin ... " va shu kabilar. Bu kabi jumlarlar sizning chiqishingizda o'ziga ishonchlilik bo'lmaslikni keltirib chiqaradi va natijada siz o'zingizga ishonchni yo'qotasiz;
- ko'rish kontakti (bog'lanishi) ni saqlashga harakat qiling – tinglovchilarga qarashga harakat qiling (har bir qatnashchiga 3 sekunddan);
- oyoqni chalishtirmang, qo'lni orqada ushlamang, stol, minbarga tayanmang, qo'lli imo-ishora qilmang, ruchka, markerni o'ynatmang, yuzingizni qog'oz bilan yelpimang va shu kabilar;
- har bir javob va taklifni doimo rag'batlantiring.

Talabalar tomonidan bajarilgan mustaqil ishlarni taqdimotida quyidagilarga amal qilish talab qilinadi:

chiqish reglamentiga rioya qilish;

chiqish navbatiga rioya qilish;

gurux a'zolari o'rtasida vazifalarni aniq taqsimlash va ular xatti-xarakatida kelishuvga erishish;

ma'lumotlar grafik ko'rinishida (sxema, jadval, grafik) taqdim etilishi lozim bo'ladi;

har qanday grafik ko'rinishidagi ma'lumot sharhlanishi talab etiladi.

Talabalar tomonidan bajarilgan mustaqil ishlar taqdimotida quyidagilarga holatni tasvirlash va uni qayta so'zlab berishga;

ishtirokchilarning so'zga chiqishlaridagi qarama-qarshiliklarga;

tushunarsiz, noaniq, o'rinsiz iboralarga yo'l qo'yilmaydi.

TAVSIYA ETILAYOTGAN MUSTAQIL ISHLARNING MAVZULARI

1. Mahsulot sifati va uni boshqarish
2. Mahsulot sifatini boshqarish mezonlari
3. Mahsulot sifatining metrologik ta'minotini tashkil etish
4. Mahsulot sifatining moddiy-texnikaviy ta'minoti.
5. Sifatni yaxshilashning texnikaviy-iqtisodiy tahlili
6. Mahsulot sifatini boshqarishda xorij tajribalari
7. Mahsulot ishlab chiqaruvchilar va savdoning sifat uchun yuridik javobgarligi
8. Sifat darajasini aniqlash usullari
9. Standartlashtirishning ilmiy asoslari va tamoyillari.
10. Standartlashtirishning mahsulot sifatini boshqarishdagi o'rni.
11. Davlat standartlashtirish tizimi.
12. Standartlashtirish to'g'risida qonun-xujjatlari
13. Standartlashtirishga doir normativ xujjatlarning sertifikatlashtirishda qo'llanilishi.
14. Standartlashtirishga doir qonun xujjatlarini buganlik uchun javobgarlik.
15. Mahsulotni sertifikatlashtirish.
16. Sertifikatsiya organining asosiy vazifalari
17. Milliy sertifikatlashtirish tizimlari
18. Sertifikatlashtirishning iqtisodiy shartlari;
19. Mahsulotni sertifikatlashtirishni ishlarini o'tkazish tartibi.
20. Metrologiya va yagona o'lchov tizimi
21. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish.
22. Mahsulot sifatini nazorat qilish turlari
23. Mahsulotni nazorat qilish bosqichlari
24. Mahsulot sifatini oshirishda standartlashtirishning ahamiyati

ORALIQ VA YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI

ORALIQ VA YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI

1. Sifat tushunchasiga ta'rif bering
2. Sifatni boshqaruvi deganda nimani tushunasiz?
3. Sifat menejmenti tizimining mohiyati nimada?
4. Sifat soxasidagi olimlarining dunyoqarashlarini sharxlab bering
5. Sifat boshqaruviga oid olimlarning fikrini tavsiflab bering
6. Eramizdan avvalgi davrda sifat tushunchasiga munosabat qanday bo'lgan?
7. Sifat tushunchasiga nisbatan qanday yondoshuvlar mavjud?
8. Sifat – bu ustunlikdir deganda nimani tushunasiz?
9. Sifat – bu mijozlar istaklariga muvofiqlikdir deganda nimani tushunasiz?
10. Mahsulotning sifat ko'rsatkichlari deganda nimani tushunasiz?
11. Mahsulot sifatining ijtimoiy ko'rsatkichlariga nimalar kiradi?
12. Mahsulot sifatining funksional ko'rsatkichlari?
13. Mahsulot sifatining ishonchlilik ko'rsatkichlari?
14. Mahsulot sifatining estetik va ergonometrik ko'rsatkichlari?
15. Mahsulot sifatini baholash usullariga nimalar kiradi?
16. Mahsulot sifatini baholashning ekspert usuli?
17. Mahsulot sifatining birlik va kompleks ko'rsatkichlari?
18. Mahsulotning texnikaviy darajasi deganda nimani tushunasiz?
19. Mahsulotning texnikaviy darajasi asosiy bosqichlari bo'yicha qanday nazorat qilinadi?
20. Sifatni statistik usullarda nazorat qilish deganda nimani tushunasiz?
21. Sifatni boshqarish (*Quality Control*) tavsiflab bering
22. Sifatni yalpi nazorat qilish (*Total Quality Control*) ning o'ziga xos tomonlarni yoritib bering
23. Garb maktabining sifat tizimini joriy etish konsepsiyasini tushuntiring
24. *Total Quality Management (TQM)* konsepsiyasini tavsiflab bering
25. Sifatni yalpi boshqarish konsepsiyasini tushuntiring.
26. Yaponiya olimlari va tadqiqotchilari tomonidan ishlab chiqilgan sifat bo'yicha deklaratsiyaning mazmunini yoritib bering
27. Mahsulot sifatini boshqarish deganda nimani tushunasiz?
28. Boshqaruv siklining asosiy funksiyalari to'g'risida tushuncha bering.
29. Mahsulot sifatini nazorat qilish turlarini tushuntiring.
30. Sifatni boshqarish tizimi deganda nimani tushunasiz?
31. Mahsulot sifatini boshqarish jarayoni qanday operatsiyalardan iborat?
32. Sifatni boshqarish xizmatlarining asosiy funksiyalari to'g'risida tushuncha bering.
33. Sifatni tahlil qilishning statistik usullarining iqtisodiy mohiyati nimadan iborat?
34. Statistik tahlil qanday amalga oshiriladi?
35. Sifatni nazorat qilish va tahlil qilishning ma'lumotlar manbalariga nimalar kiradi?
36. Statistik usullar deganda nimani tushunasiz?
37. Sabab-natijaviy diagramma o'z ichiga nimalarni oladi?
38. Pareto diagrammasi qanday tuziladi?
39. Metrologiya fani nimani o'rganadi?
40. O'lchashlar xaqidagi fanning yuzaga kelishi sabablari nimalardan iborat?
41. Fizikaviy kattaliklar to'g'risida tushuncha bering.
42. Mahsulot sifati metrologik ta'minotining asosiy masalalariga nimalarni kiritish mumkin?
43. Metrologik ekspertizaning asosiy masalalari ?

44. Metrologik taftishga qanday tadbirlar kiritiladi?
45. Y Agona o`lchov tizimining asosiy prinsiplari?
46. "Standartlashtirish xaqida". Metrologiya haqida" va "Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish" to`g`risidagi qonunlarining mohiyati.
47. O`lchovlar va og`irliklar bo`yicha xalqaro tashkilotning asosiy vazifalari?
48. MOZM faoliyatining asosiy yo`nalishlari nimalardan iborat?
49. Davlat metrologiya tekshiruvi va nazoratining obyektlari ?
50. Davlat metrologiya nazorati qanday amalga oshiriladi?
51. Standartlarni ilmiy tashkil etishning sistemalilik prinsipi nimani bildiradi?
52. Komplekslik va optimal chegaralanish prinsipi deganda nimani tushunasiz?
53. Standartlarni optimallashtirish va progressivlik prinsipi o`z ichiga nimalarni oladi?
54. Standartlashtirilayotgan mahsulotning bog`liqligini ta`minlash va standartlarning o`zaro bog`liqlik prinsipi nimani bildiradi?
55. Standartlarni ishlab chiqishning ilmiy-tadqiqot prinsipi o`z ichiga nimalarni oladi?
56. Ustuvorlik va dinamika prinsipi deganda nimani tushunasiz?
57. Standartlashtirishning nazariy asoslari deganda nimani tushunasiz?
58. Ustuvor raqamlar deb nimaga aytiladi?
59. Ustuvor raqamlar qatori qanday o`rnatiladi?
60. Ustuvor raqamlardan, hamda ularning qatorlaridan qanday hollarda chetga chiqish ruhsat etiladi?
61. ISO 9004-87 Sifat sistemasining elementlari o`z ichiga nimalarni oladi?
62. Sifatni ta`minlash modeli deganda nimani tushunasiz?
63. ISO 9001-87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
64. ISO 9002 - 87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
65. ISO 9002 -87 sifat sistemasiga nimalar kiradi?
66. Xizmatlarni standartlashtirishning ahamiyatini tushuntiring
67. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlashning ahamiyati
68. Shtrixli kodlashni amalga oshirish zarurati
69. Standartlashtirish va ekologiya bo`yicha bog`liqligi
70. Mahsulot standartlashtirish hamda sertifikatlash va ularning kontrafakt mahsulot bilan kurashishdagi rolini tushuntiring
71. Samaradorlik deganda nimani tushunasiz?
72. Standartlashtirish ishlarining iqtisodiy samaradorligi qanday baholanadi?
73. Iqtisodiy samaraning aniq qiymatini olishning muhim sharti nimadan iborat?
74. Sistemalar samaradorligi qanday aniqlanadi?
75. Tashkiliy sistemalar bo`yicha standartlashtirish dasturlarining samaradorligi qanday aniqlanadi?
76. Ishlab chiqarish bosqichida iqtisodiy samaradorlikni hisoblash uchun nimalar aniqlanishi lozim?
77. Muomala va iste`mol bosqichlarida iqtisodiy samarani hisoblash uchun nimalar hisobga olinadi?
78. Integral samara qanday aniqlanadi?
79. Sertifikatsiyalash tartibi qanday asosiy tadbirlarni amalga oshirishdan iborat.
80. Sertifikatsiyalashtirish uchun qanday ishlar amalga oshirish kerak va qay tartibda rasmiylashtiriladi?
81. Sertifikat berish yoki muvofiqlik belgisini qo`yish qanday hollarda bekor qilinadi?
82. Sertifikatni qay tartibda davlat ro`yxatidan chiqariladi?

83. Muvofiqlik sertifikatini rasmiylashtirish va berish tartibini tushuntiring.
84. CHet el muvofiqlik sertifikatlarini e'tirof etish tartibi qanday amalga oshiriladi?
85. Sertifikatlashtirish bo'yicha ishlarda qatnashuvchi korxonalar faoliyatini tushuntiring.
86. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish ilmiy tadqiqot instituti vazifalarini bayon eting. Misollar keltiring.
87. Bir turdagi mahsulotlarni sertifikatlashtirish idoralari
88. Sertifikatlashning tashqi savdo holatiga ta'siri.
89. Texnikaviy reglament deganda nimani tushunasiz?
90. Proteksionistik maqsadlarda standartlardan foydalanish deganda nimani tushunasiz?
91. Administrativ usullardan qanday vaqtlarda foydalanadilar?
92. Sifat menejmenti tizimini joriy etishda ichki auditni boshqarish maqsadlariga nimalar kiradi?
93. Audit mezonlariga nimalar kiradi?
94. Ushbu ichki auditni o'tkazish protseduraci o'z ichiga nimalarni oladi?
95. Audit dacturida nimalar ko'rsatilishi kerak.
96. Auditni o'tkazish mezonlari nimalardan iborat?
97. Auditni o'tkazish necha bo'g'ichdan iborat?
98. Ichki auditning chiqish ma'lumotlari nimalardan iborat?
99. Iste'molchilarning asosiy huquqlariga nimalar kiritiladi?
100. Ishlab chiqaruvchi, savdo va xizmat ko'rsatish qoidolari to'g'risidagi ma'lumotlarga nimalar kiritiladi?

SIFAT BOSHQARUVI FANIDAN TEST SAVOLLARI

1. Mahsulot sifati – bu:

A) ishlab chiqarilgan mahsulot yoki ko`rsatilgan xizmatlarning xalq ehtiyoji talablarini qondira olish xossa va xususiyatlarining yig`indisi

V) sifat deganda ayrim mahsulot ko`rsatkichlarini etalon ko`rsatkichlari bilan solishtirish tushuniladi

S) sifat mahsuloti ishlab chiqarilish maqsadlariga ko`ra bajaradigan asosiy funksiyalarini tavsiflovchi xususiyatlarini ko`rsatadi

D) sifat mahsulotning uzoq muddat to`xtamasdan ishlatish mumkinligini ko`rsatadi E) sifat mahsulotning ma`lum vaqt mobaynida o`zining ishga loqaytligini tavsiflaydi

2. Mahsulot sifatini baholashning differensial metodi:

A) ayrim mahsulotning yakka sifat ko`rsatkichlari etalonning bazis ko`rsatkichlari bilan taqqoslanadi

V) sifatning umumiy ko`rsatkichlari ko`zda tutiladi

S) mahsulot xossa xususiyatlarining yig`indisi ayrim guruxlarga bo`linadi ularning xar biri uchun sifatning komplekt ko`rsatkichi aniqlanadi

D) unifikatsiyalash va bir-birining o`rnini bosish ko`rsatkichlarini tavsiflaydi

E) mahsulotning barcha xossa va xususiyatlarini umumiy holda tavsiflaydi

3. Sifatning ergonometrik ko`rsatkichlari...

A) insonning tana tuzilishiga mahsulot qismlarining mos tushishini tavsiflaydi

V) —Inson – mahsulotl sistemasini tavsiflaydi va insonlarning gigienik, antropometrik, fiziologik va psixologik xususiyatlarinin hisobga oladi

S) mahsulotni insonlarning psixologik xususiyatlari va va imkoniyatlariga javob berishini tavsiflaydi

D) ajralib turuvchanlikni, kompozitsiyaning to`liqligini va mahsulot ishlab chiqarilishining mukammal bo`lishini tavsiflaydi

E) mahsulotni ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashda xom ashyo, materialar, mehnat vositalari va vaqtning optimal taqsimlanishini tavsiflaydi

4. Hisoblash usuli...

A) mahsulotning sifat ko`rsatkichlarini texnik o`lchov asboblari yordamida aniqlash V) mahsulotning sifat ko`rsatkichlarini kuzatish o`tkazish va hisobga olish orqali aniqlash

S) mahsulotning sifat ko`rsatkichlarini ularning parametrlari bilan, bog`liqligini tavsiflovchi nazariy va empirik bog`lanishlar yordamida aniqlash D) mahsulotning sifat ko`rsatkichlarini ekspertlar yordamida baholash

E) mahsulotning sifat ko`rsatkichlarini sezgi organlari orqali baxolash

5. Raqobatning asosiy uslublari...

A) bahoga bog`liq raqobat

V) bahoga bog`liq bo`lmagan raqobat

S) bahoga bog`liq bo`lgan va bog`liq bo`lmagan raqobat

D) mahsulotga yangi xossa va xususiyatlarning berilishi

E) ilgari talab bo`lmagan ehtiyojlarni qondirish maqsadida yangi tur mahsulotlarini ishlab chiqarish

6. Sistemali yondoshuv...

A) maxsus ilmiy yondoshuv va ijtimoiy amaliyot uslubiyatining yo`nalishi bo`lib, uning asosida obyektini to`liq sistema sifatida o`rganish yotadi

V) ayrim sistemashalarning maqsadi butun sistemaning maqsadi bilan

kelishmovchilik bo`lishi mumkin emas

- S) maqsadga etishishning yo`llarini aniqlash va taxlil qilish
- D) barcha muammolar butun sistema sifatida ko`rib chiqiladi
- E) qaror qabul qilish jarayoni yakuniy maqsadlarni aniqlash va ifodalashdan boshlanadi

7. Kompetensiyaning ifodalanishi:

- A) mahsulot hajmini ustalik bilan boshqarish
- V) mahsulotni bozorga joriy etish
- S) mahsulot mustaxkamligining yuqori bo`lishi xaridorlarni ularning bahosi yuqori bo`lishiga qaramasdan to`xtatib qolmasligi
- D) firma mahsulotni tayyorlash soxasida yoki tarqatishda raqobatchilarga nisbatan nimanidir yaxshiroq qiladiki, bu narsa ularga mijozlarni ushlab qolish imkonini beradi
- E) mahsulotning texnikaviy tavsiflar bo`yicha liderlik qilishi:
mahsulot konstruksiyasi uning yanada yuqori ko`rsatkichlarda ekspluatatsiya qilish imkonini beradi

8. Raqobatbardoshlik.

- A) bu tovarning iste`mol xususiyatlari va bahosi
- V) mazkur bozorda tovarning yaxshi analoglarga nisbatan xalq iste`moli talablarini yuqori darajada qondirish
- S) raqobatbardoshlik - bu integral tushuncha
- D) ishlab chiqarish xarajatlarini iste`molchi xarajatlari darajasiga nisbatan pasaytirilishi
- E) mahsulot sifatini oshirish yoki iste`molchi xarid kilganidan so`ng xizmat ko`rsatish sifatini oshirish

9. Mahsulot sifatini boshqarish.

- A) mahsulotni loyixalash, tayyorlash va ekspluatatsiya qilish jarayonlarida zaruriy sifat darajasini ta`minlash maqsadida amalga oshiriladigan jarayonlar yig`indisi tadqiqot va loyixalash bosqichlarida mamlakatimizdagi va chet ellardagi erishilgan ilg`or natijalarni taxlil qilish asosida amalga oshiriladi S) muomala, iste`mol va ekspluatatsiya bosqichlarida amalga oshiriladi
- D) ishlab chiqarish bosqichda amalga oshiriladi
- E) mahsulotning muomala va sotish sifati uni saqlash va joydan-joyga tashish sifatidan kelib chiqadi

10. Mahsulot xayot siklining bosqichlari.

- A) tadqiqot va loyixalash
- V) tayyorlash
- S) muomala va sotish
- D) ekspluatatsiya yoki iste`mol
- E) loyixalash, tayyorlash, muomala va iste`mol

11. Mahsulot sifatiga ta`sir etuvchi asosiy omillar.

- A) iqtisodiy va ijtimoiy
- V) texnikaviy va tashkiliy
- S) texnikaviy, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy
- D) tashkiliy va iqtisodiy
- E) texnikaviy, tashkiliy va ijtimoiy

12. Texnikaviy omillarga quyidagilar kiradi:

A) texnologik dastgoxlarning, instrumentlar va nazorat vositalarning xolati; xom ashyo va materiallar sifati, texnikaviy xujjatlashtirishning xolati va sifati

V) ishning bir maromda, rejali olib borilishi

S) dastgoxlarni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish

D) kerakli materiallar, instrumentlar, texnikaviy nazorat va xujjatlashtirish vositalari bilan ta'minlanganlik

E) ilmiy-texnikaviy izlanishlar, ratsionalizatorlik va ixtirochilik

13. Sifatni boshqarish sistemasida boshqaruv ta'siri quyidagi masalalarni echishi

mumkin:

A) sifatni boshqarish dasturini tuzish va uni oshirishni rejalashtirish

mahsulot sifatiga ta'sir ko'rsatadigan xar qanday boshqariladigan xar qanday

boshqariladigan jarayonning xolati to'g'risidagi ma'lumotlarni olish va taxlil qilish

S) sifatli boshqarish bo`yicha qarorlarni qabul qilish

D) boshqaruv taʼsirini oʻtkazish mahsulot sifati oʻzgarishlari toʻgʻrisida maʼlumotlar olish va taxlil qilish

E) berilgan boshqaruv dasturi asosida boshqariladigan jarayonning xolatini saqlash, unga tegishli o'zgarishlar kiritish

14. Sifat sistemasi.

A) mahsulot sifatini ta'aminlash

V) mahsulot sifatini boshqarish

S) mahsulot sifatini yaxshilash

D) sifatni umumiy boshqarishni ta'minlashni amalga oshiradigan tashkiliy strukturalar, jarayonlar va resurslarning yig'indisi

E) sistema sifatni boshqarishning barcha bosqichlarida direktordan to'liq ishchigacha bajaradigan vazifalarini boshqaradi

15. Mahsulot sifatini boshqarish – bu. . .

A) mahsulot sifatini, uning texnikaviy darajasini va mahsulotga bo`lgan talabni bashorat qilish

V) mahsulot sifatini va uni oshirishni rejalashtirish

S) mahsulot sifatiga bo'lgan shartlarni me'yorlash

D) sifat masalasi bo'yicha ta'minotchi, ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil qilish

E)mahsulotning tegishli sifat darajasini saqlash maqsadida loyixalash, tayyorlash va ekspluatatsiya qilish bosqichlarida amalga oshiriladigan jarayonlar yig`indisi

16. Mahsulot sifatini rejalashtirish.

A) mahsulotni davlat attestatsiyasiga tayyorlashni ko`zda tutadi

V) belgilangan vaqtda va belgilangan vaqt oralig'ida talab qilingan sifat mahsulotni ishlab chiqarish bo'yicha asoslangan topshiriqlarni o'rnatish tushuniladi

S) attestatsiya natijalarini taxlil qilish, shuningdek mahsulot sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashni ta'minlaydigan ishlarni amalga oshirish tushuniladi

D) mahsulotni davlat attestatsiyasidan o'tkazish

E) tayyor mahsulot va texnologik jarayonlari attestatsiyasidan o'tkazish

17. Mahsulotni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga qo'yishni tashkil qilish.

A) yuqori texnikaviy daraja va sifatiga ega bo'lgan mahsulotning tajriba namunalari va konstruktorlik xujjatlashtirish yaratishga qaratilgan

V) korxonaning mahsulot tajriba namunalari yoki ishlab chiqarish partiyalarini ta'minlashga qaratilgan

S) xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, hamda mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini o'z vaqtida nazorat qilishni ta'minlashga qaratilgan

D) ish o'rinlari, brigada, sex va korxonani o'z vaqtida xom ashyo, materiallar, texnologik dastgoxlar bilan ta'minlash tushuniladi

E) oliy kategoriyali mahsulotni ishlab chiqarishga qaratilgan

18. Mahsulotning rejalashtirilgan sifatining mo'tadilligini ta'minlash.

A) ishlab chiqarishning bir maromda bo'lishiga qaratilgan

V) xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallarni nazorat qilishga qaratilgan

S) ish o'rinlarida ishchi xujjatlashtirishning sifatiga qaratilgan

D) yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarilishini, reklamatsiyalarni taxlil qilish va ularni yo'qotish chora tadbirlarini belgilashga qaratilgan E) oliy kategoriyali mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan

19. Mahsulot sifatini ta'minlashning huquqiy asoslari.

A) ishlab chiqilgan me'yoriy-texnikaviy xujjatlarning qonuni shartlariga javob berishini tekshirish

V) buyurtmalar va shartnomalarni rasmiylashtirishni qonuniy tartibda o'rnatish

S) mahsulot sifatini boshqarish kompleks sistemasining barcha elementlarining qonunlarga to'liq asoslangan holda amalga oshirish

D) yaroqsiz mahsulotlar jo'natganligiga norozilikni bildirish uchun materiallarni xujjatlashtirish va huquqni ximoya qilish tashkilotlariga jo'natishni qonuniy tartibda rasmiylashtirishni o'rnatish

E) ma'lumotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash, taxlil qilishni tashkil etishga qaratilgan

20. Sifatni yaxshilashni texnik iqtisodiy taxlil qilish.

A) ishlab chiqarishga qo'yilayotgan mahsulotning sifatini va texnikaviy darajasini aniqlash

V) mahsulot sifatiga ta'sir etuvchi omillarni o'rnatish

S) mahsulot sifati ko'rsatkichlarining dinamikasini aniqlash

D) korxonaning ishlab chiqarish bo'linmalarining natijalarini aniqlash va sifatni yaxshilash bo'yicha olib borilgan ishlarni baholash

E) barcha turdagi yaroqsiz mahsulotlar ishlab chiqarishdan va reklamatsiyalardan ko'rilgan zararni aniqlash

21. Sifatni nazorat qilishning statistik uslubining maqsadi.

A) alternativ belgilar bo'yicha statistik qabul qilish nazorati

V) sifatning o'zgaruvchi tavsiflari bo'yicha tanlanma qabul qilish nazorati

S) statistik qabul qilish nazoratining standartlari

D) texnologik jarayonlari boshqarishning statistik metodlari

E) mahsulot sifatidagi tasodifiy o'zgarishlarni yo'q qilish

22. Mahsulotning xayot sikli.

A) mahsulotni loyixalashtirishdan boshlab, to uni ishlab chiqarib, sotishgacha o'tgan vaqt

V) loyixalalash, ishlab chiqish, konstruktorlash, tajriba namunalarini tayyorlash

S) mahsulotning bozorda paydo bo'lishi, talabning shakllanishi va seriyali ishlab chikarish

D) ishlab chiqarish, sotish, bozorni mahsulotga to'ldirish, sotishning va ishlab chiqarishning to'xtatilishi

E) ishlab chiqarish, bozorning to'ldirishi va sotishning to'xtatilishi

23. Bozor segmentatsiyasi.

A) marketingning bir xil faoliyatiga bir xilda e'tibor beradigan iste'molchilar yig'indisi

V) firmani uning tovarlari sotiladigan bozorlar bilan bog'laydigan ma'lumotlar potogi va bozor munosabatlarining yig'indisi

S) pul ekvivalenti bilan ta'minlangan tovar muammasi sohasida ehtiyojini yuzaga kelishning firmasi

D) xizmatlar ko'rsatish yoki tovarlar sotilishning yoki ularning sotib olinishini rag'batlantiruvchi qisqa muddatli chora-tadbirlar

E) bozorni, xaridorlarni, xaridorlarning motivatsiyasi va boshka o'ziga xos belgilariga bog'liq xolda alohida qismlarga, guruxlarga ajratish

24. Bozor sig'imi.

A) ma'lum vaqt ichida aniq bor bozorda sotilgan mahsulotning hajmi

V) firma mahsulotining aniq bir bozorda sotilgan mahsulotdagi ulushi

S) bozorda sotilgan mahsulotning hajmi

D) ehtiyot asosida hisoblanishi mumkin bo'lgan ba'zi mahsulot turlariga talab

E) xarid qila olish imkoniyati bilan asoslangan ehtiyot

25. Firma belgisi.

A) simvol, rasm yoki farqlovchi rang

V) so'z, harf yoki so'zlar guruhi

S) savdo markasi

D) firma nomi, savdo obrazi yoki ularning yig'indisi

E) nomi, termin, rasm

26. Mahsulotning sifat darajasi deb...

A) uning sifat ko'rsatkichlari darajasini taqqoslash asosi qilib qabul qilingan etalon ko'rsatkichlari bilan taqqoslashning nisbiy tavsifiga aytiladi

V) mahsulot sifatini belgilovchi har bir ko'rsatkichni analog ko'rsatkichlari bilan taqqoslashga aytiladi

S) sifatning umumiy ko'rsatkichiga aytiladi

D) sifatning yakka ko'rsatkichlariga aytiladi

E) mahsulotning ishlatilish o'rniga ko'ra xususiyatlari

27. Sifatning to'xtamasdan ishlatilish ko'rsatkichi

A) to'xtamasdan, uzoq muddat ishlatilish, ta'mirlanuvchanligi saqlanuvchanligi V) obyektning ma'lum vaqt davomida uzluksiz o'zining ishga layoqatlilikini saqlash xususiyati

S) obyektning oʻrnatilgan texnikaviy xizmat koʻrsatish sistemasida chegaraviy xolat yuzaga kelguncha qadar ishga layoqatlilikini saqlash xususiyati D) obyektning biror zaror yyetkazilganda taʼmirlanuvchanlik xususiyati

E) obyektning taʼmirlanmasdan ishlash xususiyati

28. Fiziologik va psixofiziologik sifat koʻrsatkichlari...

A) inson tana tuzilishiga mahsulot ayrim qismlarining mos tushishini tavsiflaydi

V) mahsulotni va uning ayrim qismlarini kishilarning sezgi organlari-ning oʻziga xos

xususiyatlariga, imkoniyatlariga, kuchiga tezlik imkoniyatiga mos kelishini tavsiflaydi

S) kishilarning psixologik xususiyatlarini «inson-mahsulot-tashqi muhit sistemasida tavsiflaydi

D) maʼlumotlarning ajralib turishni, tashki kurinishning ratsional boʻlishi E) kompozitsiyaning toʻliqligi va ishlab chiqarishning mukammal boʻlishi

29. Sifat koʻrsatkichini aniqlashning oʻlchash usuli...

A) texnikaviy oʻlchov asboblari asosida tovarning sifat koʻrsatkichlari miqdorini aniqlash

V) maʼlum xodisalarni kuzatish va hisoblab koʻrish orqali sifat koʻrsatkichlari miqdorini aniqlash

S) mahsulot sifati va uning parametrlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni ifodalovchi nazariy bogʻlanishlardan foydalanib, mahsulotning sifat koʻrsatkichlari miqdorini aniqlash D) ekspertlar qabul qilgan qarorlar asosida mahsulot sifati koʻrsatkichlar-ning qiymatini aniqlash

E) isteʼmolchilarning imkoniyatlari va fikrlarini taxlil qilib, mahsulot sifati koʻrsatkichlarning miqdorini aniqlash

30. Sistema...

A) qarorlar qabul qilish jarayoni yakuniy maqsadni aniqlash va shakllantirishdan boshlanadi

V) barcha muammolar bir butun, yagona sistema tarzida koʻrib chiqiladi

S) bir-biri bilan oʻzaro bogʻlanib, yagona birlikni tashkil qiladigan elementlar yigʻindisi

D) maʼlum tugallangan sistemani tadqiq qilishga asoslangan ijtimoiy amaliyot va ijtimoiy-ilmiiy dunyoqarashning uslubiiy yoʻnalishi

E) maqsadga erishishning alternativ yoʻllarini taxlil qilish va aniqlash

31. Kompleks yondashuv...

A) bu yondashuv boshqaruvning texnik, iqtisodiiy, ekologik, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa aspektlarini oʻzaro bogʻliqlikda koʻrib chiqishni nazarda tutadi

V) bu yondashuv bitta ehtiyotni qondirishda yangi uslublarni oʻrnatishni nazarda tutadi

S) bu yondashuv tashqi muhit bilan aloqani soʻngra sifatni oshirish jarayonini nazarda tutadi

D) bu yondashuv raqobatchilarni aniqlashni, sifat maʼlumotlarini esa yangi ehtiyotlarning tendensiiyasining aniqlashda foydalanishni nazarda tutadi

E) bu yondashuv mavjud yoki yangi ehtiyotlarni qondirish maqsadida yangi tur mahsulotlarini ishlab chiqarishni nazarda tutadi

32. Bozor konʼyukturasi...

A) tovarga nisbatan talabni shakllantirishi

V) mahsulotga nisbatan talab va taklif, bozor bahosining darajasi asosida mahsulotni bozorda sotish shartlari

S) bozorda yuzaga kelgan iqtisodiiy holat

D) talab va taklif oʻrtasidagi nisbat

E) baho darajasi, buyurtmalar portfeli, isteʼmolchilarning talablari va boshqa iqtisodiiy koʻrsatkichlar

33. Bozor potentsiali...

A) tovarlar va xizmatlarni faqat o'zining shaxsiy ehtiyoji uchun, oilada ishlatish uchun xarid qilinadigan bozor

V) mazkur bozorda ma'lum vaqt orasigida ma'lum bir tovarni sotishni mumkin bo'lgan hajmi

S) shaxsning o'ziga xos xususiyatlari va madaniy darajasidan kelib chiqqan, maxsus ko'rinishni kasb etgan talab

D) iste'molchilarning maxsus shartlariga qarab, o'rnatilgan narxlarning ko'tarishini

E) daromadlar va bahoning mazkur darajasida tovarga nisbatan talabning qisqarishi yoki to'xtatish

34. Yashirin talab...

A) ko'pchilik xaridorlar tovarga nisbatan kuchli istak seadilar, lekin bozordagi mavjud tovarlar, bilan ularning istagini qondirib bo'lmaydi

V) tovarga nisbatan talab yo'qolishi mumkin, xaridorlar tovarga befarq bo'lishlari mumkin

S) mavsumiy o'zgarishi bozorga tovarlarini to'liq yetkazib berila olmaslik yoki keragidan ortiqchani muammosini keltirib chiqaradi

D) firma o'zining tovar oborotidan qoniqsa, marketingning vazifasi talabning mavjud darajasini ushlab turishdan iborat bo'ladi

E) bu-xarid qila olish qobiliyati bilan ta'minlangan ehtiyojdir.

TARQATMA MATERIALLAR

1. MA'RUZA MASHG'ULOTLARNING TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLLARI

Ma'ruza mashg'uloti – OO'Yuda o'qitishni tashkil etishning yetakchi shakli hisoblanadi, bilimlarni birlamchi egallashga yo'naltirilgan.

Ma'ruzani asosiy belgilanishi – o'qitishni nazariy asosini ta'minlab berish, o'quv faoliyatga va aniq o'quv fanga qiziqishni rivojlantirish, kursantlarga o'quv kursi ustidan mustaqil ishlash uchun orientirlarni shakllantirish.

Ma'ruza materiallarining mazmuni va hajmiga talablar

Ma'ruza materiallarining *mazmuni* quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- yangilik, ilmiylik, asoslilik va axborot uchun belgilanganlik;
- aniq, ishonchli misol, fakt, asosnoma va ilmiy dalillarning mavjudligi;
- faktga asoslangan (statistik va v.h.) materiallarni ko'p emasligi.

Ma'ruza materiallarining *hajmi* rejalashtirilgan mavzuni yoritish uchun yetarli bo'lishi kerak.

MA'RUZALAR TURLARI VAULARGA XOS XUSUSIYATLAR

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
<i>Kirish ma'ruzasi</i>	
Fan doirasida o'quv axborotini o'zlashtirish bo'yicha talabalar harakatining yo'naltiruvchi asosini ta'minlash.	Ta'lim berish tuzilishida motivatsion bosqich hisoblanadi. Uning vazifasi – o'quv fani mazmuni, uning o'quv jarayonidagi o'rni va kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatdagi ahamiyati to'g'risida dastlabki tasavvurlarni berish, talabalarni ishlash tizimida yo'naltirish, oldinda turgan mustaqil ishning uslubiyoti va tashkillashtirishi bilan tanishtirish, hisobot berish vaqti va baholashni aniqlashtirish.
<i>Axborotli ma'ruza</i>	
O'quv mavzu bo'yicha tasavvurni shakllantirish	Bu an'anaviy ma'ruza turi: ma'ruza rejasiga muvofiq o'quv materialini monologik tarzda izchillikda bayon etish.
<i>Muammoli ma'ruza</i>	
Muammoni belgilash va uni yechimini topishni tashkillashtirish/an'anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni jamlash va tahlil qilish va v.h. orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Yangi bilimlar savol/vazifa/vaziyatlarning muammoligi orqali kiritiladi. Bu jarayonda talabalarning bilishi o'qituvchi bilan hamkorligiga va dialogiga asoslanadi, hamda izlanuvchilik faoliyatiga yaqinlashadi.

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
<i>Ko'rgazma ma'ruza</i>	
O'TVdan keng foydalanish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish, ko'rib chiqilayotgan ko'rgazmali materiallarni ochib berishga va qisqacha sharhlashga olib keladi.
<i>Binar ma'ruza</i>	
Talabalarga munozara madaniyatini, muammoni hamkorlikda yechishni namoyish etish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish ikki o'qituvchi/2-maktabning ilmiy vakillari/olim va amaliyotchi/o'qituvchi va talabalarning dialogini o'zida namoyon etadi.
<i>Anjuman-ma'ruza</i>	
O'quv axborotni izlash, tanlash va bayon etish jarayonida talabalarning faol ishtiroklarida yoritib berish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Oldindan belgilangan muammo va uni har tomonlama yoritib berish nazarda tutilgan ma'ruzalar tizimi (5-10 daq. davomiyligida) bilan, ilmiy-amaliy mashg'ulot ko'rinishida o'tkaziladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi mustaqil ish va so'zga chiqishlarga yakun yasaydi, axborotni to'ldiradi/aniqlik kiritadi, asosiy xulosalarni ifodalaydi.
<i>Umumlashtiruvchi ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Ma'ruzada bayon etilayotgan nazariy holatlarning negizini kursning yoki katta bo'limlarning ilmiy-tushunchali va kontseptual asosi tashkil etadi.
<i>Maslahatli-ma'ruza</i>	
Bilimlarni chuqurlashtirish, tizimlashtirish.	Turlicha stsenariy bo'yicha o'tishi mumkin. 1. "Savol-javoblar"- o'qituvchi bo'lim yoki to'liq kurs bo'yicha talabalar savollariga javob beradi. 2. "Savol-javoblar-munozaralar": o'qituvchi nafaqat savollarga javob beradi, balki javoblarni izlashni ham tashkillashtiradi.
<i>Yakuniy ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Kursni o'rganishni yakunlaydi, butun davr mobaynida o'tilganlarni umumlashtiradi. Yakuniy ma'ruzada o'qituvchi kursning asosiy g'oyalarini ajratadi, kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatda va boshqa fanlarni o'rganishda olgan bilimlarni qanday qo'llash yo'llarini ko'rsatadi, fan bo'yicha yakuniy nazorat xususiyatini tushuntiradi, yakuniy nazorat variantlarining murakab savollarini tushuntiradi.

2. AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLLARI

Amaliy mashg'ulot:

- o'quvchilarni o'qituvchi bilan va o'zaro faol suhbatga kirishishiga yo'naltirilgan,
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun sharoitni ta'minlovchi,
- olingan bilimlarni amaliy foydalanish imkoniyatlarini muhokama qilishga mo'ljallangan mashg'ulotning o'qitish shakli.

Amaliy mashg'ulotning mazmuniga quyiladigan talablar

- muhokamaga munozarali savollar olib chiqiladi;
- muhokama qilinuvchi savollar ilm-fanning erishgan zamonaviy yutuqlari tomoni bilan ko'rib chiqiladi;
- nazariya va amaliyotni uzviy birligi ochib beriladi;
- muhokama qilinuvchi materialning talabalarning bo'lg'usi kasbiy faoliyati bilan aloqasi ta'minlanadi;
- ko'rib chiqilayotgan material adabiyotda mavjud emas yoki material, qisman bayon etilgan.

AMALIY MASHG'ULOTLAR TURLARI VA ULARGA XOS XUSUSIYATLARI

Amaliy mashg'ulot turi	Amaliy mashg'ulot shakli, uning o'ziga xos xususiyatlari
<i>Talabalarning nazariy bilimlarini tizimlashtirish/ tuzilmaga keltirish/ mustahkamlash/ kengaytirish:</i> - metodologik nuqtai nazaridan eng muhim va o'ziga xos fan mavzularining yaxshi o'rganish. - tushunish va o'zlashtirish uchun murakkab bo'lgan mavzu savollarini batafsil o'rganish. - kasbiy tayyorgarlik sifatini aniqlovchi, alohida asosiy bo'lgan mavzularni batafsil o'rganish.	<i>Keng ko'lamli suhbat.</i> Hamma uchun umumiy bo'lgan tavsiya etilayotgan majburiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan mashg'ulotning har bir reja savollariga talabalarni tayyorgarligini nazarda tutadi. Faollashtirishni barcha vositalarini qo'llash bilan: so'zga chiquvchiga va barcha guruhga yaxshi o'ylab tuzilgan aniq ifodalangan savollar, so'zga chiquvchi talabalarni kuchli va kuchsiz tomonlariga talbalar diqqatlarini qarata olish, talabalar diqatti va qiziqishini, ish jarayonida ochib berilayotgan, yangi tomonlarga o'sha vaqtni o'zida ajratib ko'rsatish va boshqalar asosida ko'pchilik talabalarni savollarni muhokama qilishga jalb qilish imkonini beradi. Keng ko'lamli suhbat ba'zi savollar bo'yicha alohida talabalarni avvaldan rejalashtirilgan qo'shimcha ravishda so'zga chiqishlarini istisno qilmaydi, balki, taxmin qiladi. Biroq bunday ma'lumotlar muhokama uchun asos bo'lmaydi, balki muhokama qilingan savollar uchun to'ldiruvchi bo'ladi. <i>Ma'ruza va referatlar muhokamasi.</i> Muhokamaga 12—15 daqiqa davomiyligidagi 2-3 ma'ruzadan ko'p bo'lmagan ma'ruzalar olib chiqiladi. Ba'zida qo'shimcha ma'ruzachi va opponentlar (muxoliflar) belgilanadi. Oxirgi chiquvchilar mazmunni qaytarmaslik uchun, ma'ruza matni bilan tanishadilar. Biroq ko'p holllarda, ma'ruzachi va opponentlar, qo'shimcha ma'ruzachilardan tashqari, hech kim seminarga jiddiy tayyorlanmaydi. So'zga chiquvchilarni o'zlari ham faqat bir

	savolni o'rganadilar. SHu bilan birga, odatiy seminar ishiga “quruq nazariyalik” elementini kiritib, bunday mashg'ulotlar talabalarda ba'zi qiziqishlarni uyg'otadi. Talabalarni har birini qo'shimcha ma'ruzachi yoki opponent sifatida tayyorlanib kelishga o'rgatish juda muhim hisoblanadi. Referatli ma'ruzalarni yakuniy seminarda, uning asosiy savollari avvaldan muhokama qilib bo'lingan, katta bir mavzu bo'yicha ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. <i>Press-konferentsiya.</i> Qisqa so'zga chiqishdan so'ng birinchi savol bo'yicha ma'ruzachiga (agarda ma'ruzalar bir qator talabalarga berilgan bo'lsa, o'qituvchining o'zi ulardan biriga so'z beradi) so'z beriladi. SHundan so'ng har bir talaba ma'ruza mavzusi bo'yicha unga savol berishi lozim. Savol va javoblar seminarining markaziy qismini tashkil etadi. Qancha ko'p jiddiy tayyorgarlik ko'rilsa, savollar shunchalik chuqur va mahoratli beriladi. Savollarga avval ma'ruzachi javob beradi, so'ngra u yoki boshqalar bo'yicha istagan bir talaba o'z fikrini bildirishi mumkin. Bunday holatlarda qo'shimcha ma'ruzachilar, agarda shundaylar belgilangan bo'lsa, faol bo'ladilar. O'qituvchi har bir muhokama qilinayotgan savol bo'yicha, yoki seminar yakunida o'z xulosasini qiladi. <i>O'zaro o'qish.</i> Tushunish va o'zlashtirish uchun eng ko'p murakkablikdagi savollarni o'rganish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar. Seminar mobaynida talabalarni o'zaro o'qishga yo'naltirish muhim hisoblanadi: har kichik-guruhga mavzuning bir savoli beriladi, bu bo'yicha ular ishlaydilar va bunga asos (ekspert varaqlar – savolni yoritish rejasi, tayyorlangan ma'lumotlarni vizual taqdim etish bo'yicha tavsiyalar) beriladi. Ekspert guruhlarining ish natijalari taqdimotidan so'ng o'qituvchi xulosalar qiladi. <i>Yumoloq (yozma /og'zaki) stol.</i> O'tgan mavzu bo'yicha bilimlarni chiqurlashtirish va aniqlashtirish, bor bilimlarni safarbar qilish va har xil vaziyatlarda ularni qo'llash, o'z fikrlarini qisqa va asoslangan xolda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar. Har xil stsenariylar bo'yicha o'tkazilishi mumkin. 1. «Yozma yumoloq stol» - talabaning savoli / yechimi topilishi kerak bo'lgan g'oya yozilgan varaq, doira bo'yicha uzatiladi va har bir ishtirokchi o'z mulohazalarini qo'shadi. 2. «Og'zaki yumoloq stol» - har bir talaba qo'yilgan savolning javobiga o'z qo'shimchalarini kiritadi / oldingi ishtirokchi tomonidan taklif qilingan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi. <i>Spetsseminar.</i>
--	--

<i>Ilm-fanning alohida xususiy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish.</i>	Bakalavriatning 4 kursida o'tkaziladi. Ilmiy mavzu bo'yicha yosh tadqiqotchilarni muloqat maktabini ifodalaydi. Spetsseminar vaqtida talabalarning guruhlarda ishlashga va uni baholashga, ilmiy tadqiqotlar usullaridan foydalanishga intilishlari katta rol o'ynaydi. Spetsseminarning yakuniy mashg'ulotida o'quituvchi, qoidaga ko'ra, seminarlarni va talabalarning ilmiy ishlarini muhokama qilingan muammolarni kelgusida tadqiqotlar qilish istiqbollari va talabalarni ularda ishtiroq etish imkoniyatini ochib umumlashtiradi.
Maxsus (kasbiy) va umumiy qurva ko'nikma va amaliy malakalarni shakllantirish: - amaliy muammoli vaziyatni tahlil qilish va yechish jarayonida xarakterlar algoritmini aniqlash bilan bog'liq egallagan nazariy bilimlarni amaliy qo'llash.	Ta'limiy o'yin. O'qitish samaradorligini uning ishtirokchilarini nafaqat bilimlarni olish jarayoniga faol jalb qilish, balki ularni (hozir va shu yerda) foydalanish orqali oshirishga imkon beradi; o'zgaruvchan vaziyatlarda o'zini tutish taktika ko'nikmalarini shakllantiradi; vyirabatyrvaet dinamik rolevogo povedeniya; amaliyot imitatsiyasini ifodalaydi; aniq ko'nikma va malakalarni shakllantirishga va ishlab berishga qaratilgan. Seminar natijaviyligini uning tashkiliy-uslubiy ta'minoti belgilaydi: o'yinning texnologik xaritasini ishlab chiqish; o'yin atributlarini va materiallar paketini: vaziyat bayoni, ishtiroksilar uchun yo'riqnoma, personajlar ta'rifi (agar o'yin rolli yoki ishbilarmon bo'lsa) yoki vaziyatli ko'rsatmalar (agar o'yin modellashtiruvchi bo'lsa) tayyorlash. Amaliy topshiriqlarni bajarish. Amaliy topshiriqlarning ko'pchiligi kichik guruhlar tarkibida bajariladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish → o'quv topshiriqni bajarish bo'yicha yo'riqnoma bilan tanishish → topshiriqni bajarish → natijalarning ommaviy taqdimoti → natijalarni umumlashtirish va baholash. Masalalar yechish bo'yicha mashq. Yakka tartibda amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish – masalani yechish – natijalarni tanlama taqdimoti - umumlashtirish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni yechish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni ishlab chiqish juda katta mehnat talab qiladi. Lekin talabalar tomonidan amaliy kasbiy faoliyatdan olingan muammoli masalalarni yechish va muammoli vaziyatlarni ko'rib tahlil qilish nazariyani haqiqiy amaliyot bilan bog'lashga imkon beradi. Bu o'qitishni faollashtirishga imkon beradi, talabalarga o'rganilayotgan materialni amaliy foydasini tushunishga yordam beradi. Ta'lim beruvchi amaliy muammoli vaziyatlarni (keys) yechish. Keys (muammoli vaziyatdan farqli ravishda) talabalarni muammoni ifodalash, muammoli vaziyatni tahlil qilish va baholash, uni maqsadga muvofiq yechim variantlarini qidirishga yo'naltiruvchi tashkilotlar, insonlar guruhi yoki alohida individlarni hayotining muayyan sharoitlarini yozma ravishda

	taqdim etilgan bayonini o'z ichiga oladi. Keysni yechish jarayoni quyidagi bosqichlarini o'z ichiga olish muhim: → muammoni yakka tartibda tahlil qilish va yechish, → yakka tartibda topilgan yechimni birgalikda (kichik guruhlarda) tahlil qilish, o'zaro maqbul yechim variantini rasmiylashtirish, → guruh ishini taqdimoti, → muammoni yechish usul va vositalarining eng maqbul variantini jamoaviy tarzda tanlash. Fiklash jarayoni, muammoli vaziyatni yechish jarayonida paydo bo'lingan, mustaqil topilgan dalillar orientirlarni, kasbiy bo'liklarni topishga va mustaqkamlashtirishga, kelgusi kasbiy faoliyati bilan aloqani anglashga ko'maklashadi. <i>O'quv loyihalarning taqdimoti va baholanishi</i> Ushbu o'quv mashg'ulotini tayyorlashda o'qituvchining roli quyidagilardan iborat: loyiha topshirig'ini ishlab chiqish; talabalarga ma'lumotlarni izlashda yordam berish; o'zi axborot manbai bo'lishi; butun jarayonni muvofiqlashtiri; ishtirokchilarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; uzluksiz qayta aloqani amalga oshirish; maslahat berish. Ushbu o'quv mashg'ulotida guruhlar o'z faoliyatining natijalari to'g'risida ma'ruza qilishadi va uni belgilangan shaklda taqdim etishadi (loyihaviy faoliyatning natijalarini, hamda loyiha maxsulotini tasviriy va og'zaki taqdimot ko'rinishida). O'qituvchi guruhlarining o'zaro baholanishini tashkillashtiradi va loyiha ishtirokchining faoliyatini baholaydi.
<i>Talabalarni nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini nazorat qilish va baholash</i>	<i>Kollokvium.</i> O'qituvchining talabalar bilan kollokviumlari (suhbatlashuvi) odatda kursning u yoki bu mavzusi bo'yicha bilimlarini aniqlash, uni chuqurlashtirish maqsadida olib boradi. U ko'pincha 1) dasturda ko'zda tutilmagan, lekin talabalarda qiziqish uyg'otgan qo'shimcha mavzular bo'yicha; 2) fanning alohida murakkab, lekin talabalar tomonidan yetarli darajada o'zlashtirilmagan mavzulari bo'yicha qo'shimcha darslar mobaynida; 3) ohirgi seminar mashg'ulotlarida javob bermagan talabalarni birish darajasini aniqlash uchun. Seminar-kollokvium mobaynida ma'ruza, referat va boshq. Yozma ishlar tekshirilishi mumkin. <i>Yozma (nazorat) ish.</i> Talabalar nazorat savollariga javob beradilar/ testlarni yechadilar/ nazorat topshiriqlarini bajaradilar. Ularning to'plamini to'g'ri tuzish muhim hisoblanadi: ular rejalashtirilayotgan o'quv materialni o'zlashtirish darajasiga mos kelishligi kerak va ularni tekshirishni ta'minlashi kerak.

3. MA'RUZA VA AMALIY MASHG'ULOTLARDA QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

AQLIY HUJUM METODI

Aqliy hujum (breynstroming-aqlar to'zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g'oyasini jamoaviy yuzaga keltirishda qo'llaniladigan metod.

✎ Metod chegaralangan vaqt oralig'i ichida aniq muammo (savol, masala)ni yechishning noan'anaviy yo'llarini izlash bo'yicha o'quvchilarni aqliy faoliyatini yo'naltirishga asoslangan.

✎ O'quv mashg'ulotidagi aqliy hujum uchun muammoni tanlash quyidagi tamoyillar bo'yicha amalga oshiriladi:

- tanlangan muammo nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi hamda o'quvchilarda faol qiziqish uyg'otishi kerak;

- ko'p har xil ma'nodagi yechim variantlariga ega bo'lishi kerak.

O'qitish texnologiyasini ishlab chiqishda aqliy hujum metodi o'quv mashg'ulotining bir lavhasi yoki butun mashg'ulotni o'tkazish asosi sifatida rejalashtirilgan bo'lishi mumkin.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi 1-rasmda keltirilgan.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi

INSERT TEXNIKASI

INSERT (inglizcha so'zdan olingan bo'lib - **INSERT** – Interaktiv- interfaol Noting – belgilash System - tizim for-uchun Effective – samarali Reading – o'qish and– va Thinking – fikrlash degan ma'noni anglatadi).

1) Samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilar qo'yishning interfaol tizimi hisoblanadi.

Matnni belgilash tizimi:

(√) - mening bilganimni tasdiqlovchi axborot;

- (+) –men uchun yangi axborot;
(-) - menning bilganlarimga, zid axborot;
(?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak.

PINBORD TEXNIKASI

Pinbord–(inglizchadan: *pin*- mahkamlash, *board* – yozuv taxtasi) – o'quvchilarni tizimli va mantiqiy fikr bildirishga o'rgatadigan metod.

Pinbord texnikasi:

1) muammoli masalalar va vaziyatlar, aqliy hujum va amaliy o'qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) muammoni yechish variantlarini baholash hamda ular ichidan eng yaxshisini tanlash imkonini beradi;

2) aqliy hujum va amaliy o'qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) toifali sharh o'tkazish imkonini beradi.

Pinbord texnikasining texnologik chizmasi

KEYS–STADI METODI

KEYS – (ingl. sase – to'plam, aniq vaziyat) – nazariy bilimlarni amaliy vazifalarni yechish jarayonida qo'llash imkonini beruvchi *o'qitish vositasi*.

Keysda bayon qilingan vaziyatni o'rganib va tahlil qilib, o'quvchilar o'zining kelgusidagi kasbiy faoliyatida o'xshash vaziyatlarda qo'llashi mumkin bo'lgan tayyor yechimni oladi.

Keysda bayon qilingan vaziyatlar (kasbiy), amaliy mashg'ulotlarda yechiladigan vaziyatli masalalardan tubdan farq qilinadi. Agar vaziyatli masalalarda har doim shart (nima berilgan) va talab (nimani topish kerak) berilgan bo'lsa, keysda, qoidaga ko'ra, bunday parametrlar mavjud emas.

O'quvchiga taqdim etilgan ixtiyoriy keysda:

- keysning belgilanishi va topshiriq/savollar aniq ifodalangan bo'lishi kerak;
- bayon qilingan muammoli vaziyatni yechish uchun kerakli va yetarli xajmda ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak
- keysni yechish uchun *uslubiy ko'rsatmalar* bo'lishi kerak.

Keys–stadi (ingl.sase– to'plam, aniq vaziyat, stadi-o'qitish)–amaliy o'qitish vaziyatlarimethodi.

Keys-stadi - o'qitish, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keys-stadida bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan o'qitish texnologiyasidir.

Ushbu metod o'quvchilarni quyidagilarga undaydi:

1. muammoni shakllantirishga;
- amaliy vaziyatni tahlil qilish va baholashga;
- muammo yechimini eng maqbul variantini tanlashga.

O'quv mashg'ulotning o'qitish texnologiyasini tanlashni ikki asosiy dalil belgilaydi:

1. Keysning hajmi (qisqa, o'rtacha miqdordagi, katta)
2. O'quv topshirig'ini taqdim etish usuli:

- savolli (savollar keysdan keyin keltiriladi)
- topshiriqli (topshiriqli keys kirish qismining oxirida keltiriladi)

O'QUV LOYIHA METODI

Ushbu metodning mohiyati shundan iboratki, ma'lum muddat ichida (bitta o'quv mashg'ulot doirasidan 2-3 oy muddat ichida) ta'lim oluvchi guruhli yoki yakka tartibda berilgan mavzu yuzasidan loyiha topshirig'ini bajaradi. Uning vazifasi – muayyan foydalanuvchiga yo'naltirilgan yangi ma'lumot olish, belgilangan muddat ichida berilgan u yoki bu muammoni ilmiy, texnikaviy yechimidan iborat.

O'quv loyihasi tushunchasi:

- muayyan iste'molchiga mo'ljallangan, muammolarni izlash, tadqiq qilish va yechish, natijani noyob (moddiy yoki intellektual) mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan. Talablarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish *usuli*;
- nazariy bilimlar orqali amaliy vazifalarni yechishga qaratilgan o'quv *vosita* va *qurollari*;
- rivojlantiruvchi, ta'lim-tarbiya hamda bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va malakalarni shakllantirishga qaratilgan *didaktik vosita*.

GRAFIK TASHKIL ETUVCHILAR

KLASTER (klaster-tutam, bog'lam)-axborot xaritasini tuzish yo'li- barcha tuzilmaning mohiyatini umumlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish asosida aniq biror mazmunni keltirib chiqaradi.

Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va keng jalb qilishda yordam beradi.

Klasterni tuzish bo'yicha o'quv topshirig'igayo'riqnoma

1. Katta qog'oz varag'i markazida kalit so'z yoki 1-2 so'zdan iborat mavzu nomini aylana ichiga yozing.
2. Kalit so'z bilan birlashdigan yon tomoniga kichkina hajmdagi aylana-“yo'ldoshcha” ichiga mavzu bilan aloqador so'z yoki so'z birikmasini yozing. Ularni chiziq bilan “bosh” so'zga bog'lang.
3. Ushbu “yo'ldoshcha”larda “kichik yo'ldoshlar” ham bo'lishi mumkin, ular ichiga yana so'z yoki iboralar yozib ajratilgan vaqt tugagunga qadar yoki g'oyalar tugamagunga qadar davom ettiriladi.

«**NIMA UCHUN?» SXEMASI** –muammoning dastlabki sababini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri bo'lib,tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Nima uchun?» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammosababini aniqlash uchun:

- 1) Muammoni yozing va strelka chizig'ini chiqarib «Nima uchun?» so'rog'ini yozing.
- 2) Savolga javob yozib nima uchun so'rog'ini takror yozib boravering. Bu jarayonni muammoning dastlabki sababi aniqlanmagunicha davom ettiring

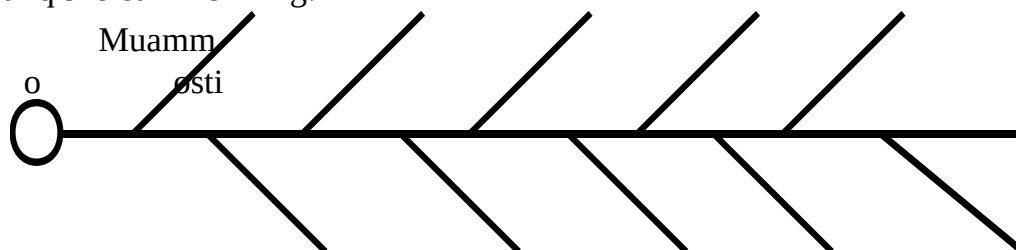
«BALIQ SKELETI» CHIZMASI – bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

“Baliq skeleti” sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

Muammo osti
muammolarning
mavjudligini
tasdiqlovchi dalillar

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammo maydonini tavsiflash uchun:

1.«Baliq skeletini» chizing:

2. «Suyak»ning chap qismida (yoki yuqori suyakda) muammo osti muammoni yozing, o'ng qismida (pastki suyakda) – muammo osti muammoni amalda mavjud ekanligini tasdiqlovchi dalillarni yozing.

«QANDAY?» IERARXIK DIAGRAMMASI - muammo to'g'risida umumiy tasavvurlarni olishga, uning yechimini topish usul va vositalarini topishga imkon beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Qanday?» diagrammasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

«Qanday?» diagrammasini tuzishdan avval, siz quyidagilarni bilishingiz kerak: ko'p hollarda Sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o'ylashga hojat bo'lmaydi. Muammo yechimini topish uchun asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo'ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

1. Doira chizing va uning ichiga yechilishi lozim bo'lgan muammoni yozing.

2. Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo'ying va shu savolga javob bering. SHu tartibda savollarni ketma-ket berib boravering va javoblarni o'ylab o'tirmasdan, solishtirmasdan, baholamasdan, tez-tez yozishda davom eting.

Maslahat va tavsiyalar:

Yangi g'oyalarni grafik ko'rinishda qayd etishni o'zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko'rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o'ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko'p miqdordagi foydali g'oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

Agarda siz muammoni yechimini topish uchun to'g'ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo'nalishini namoyon bo'lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan yechimini topishingizni kafolatlaydi.

«NILUFAR GULI» CHIZMASI - muammoni hal etish vositasi. O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash qo'nikmalarini shakllantiradi.

«Nilufar guli» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammoni hal etish vositalarini topish uchun:

1) O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan sxemani chizing. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat;

	B			Z			C	
				B	Z	C		
	D			D	A	F	F	
				G	H	Y		
					H		Y	

2) asosiy muammoni markaziy kvadratning markaziga yozing. Uni hal etish g'oyalarini markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yozing;

3) har bir ushbu sakkizta g'oyani markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadrat markaziga o'tkazing, boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o'tkazing. SHunday qilib, ular har biri, o'z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Standartlashtirish to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni 28.12.1993y.
2. —Mahsulotlar va mahsulotni sertifikatlashtirish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 28.12.1993y.
3. Metrologiya to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 28.12.1993y.
4. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni 26.04.1996y.
5. —Raqobat to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 5- dekabr 2011- yil.
6. O'zbekiston Davlat standartlashtirish, metrologiya, va sertifikatlashtirish agentligi tuzilmasini takomillashtirish va uning faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 373-sonli 05.08. 2004y. Qarori.
7. Korxonalarda xalqaro standartlarga muvofiq bo'lgan sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 183-sonli 29.08.04y. Qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 17- fevraldagi —Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-2789 sonli Qarori.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 14- martdagi —Iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida loyiha ishlari samaradorligini oshirish choratadbirlari to'g'risidagi PQ-2831 sonli Qarori.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 4- apreldagi —O'zbekiston respublikasi investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-2868 sonli Qarori.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 4- apreldagi —Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-2909 sonli Qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-iyundagi —O'zbekiston respublikasi prezidenti huzuridagi loyiha boshqaruvi milliy agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida PQ-3150 sonli Qarori.
13. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi b'ylishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016- yil yakunlari va 2017- yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisdagi O'zbekiston respublikasi prezidentining nutqi. //Xalq so'zi», 2017- yil 16-yanvar, № 11.
14. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, «O'zbekiston», NMIU, 2017,-29 b.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston, Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017- yil, 6-son, 70-modda.

Asosiy adabiyotlar:

16. Abduvaliev A.A., Alimov M.N., Boyko S.R., Miragzamov M.M., Sabirov M.Z. Osnov standartizatsii, sertifikatsii i upravleniya kachestvom. – T., —Fan va texnologiya, 2005g.
17. Bendell T. Nastavniki po kachestvu. Sbornik kratkix ocherkov o samyx znamenitых zarubejnyx deyatelyax v oblasti kachestva: Per s ang. M.:2000g.
18. Vse o kachestve. Zarubejny opit. Izmeneniya v sistemax upravleniya v 21-om veke. Vipusk 28. M.: 2006 g.
19. Glichev A.V. Osnovi upravleniya kachestvom produkcii. M., 2001g.
20. Inyas N. Sovremennaya istoriya kachestva. M.—Standarti i kachestvo», 2003g.
21. ISO 9001 Razrabotka, vnedrenie, sertifikatsiya, uluchshenie sistemy menedjmenta kachestva. Prakticheskoe rukovodstvo dlya spetsialistov po kachestvu.
22. S-Peterburg. OOO —Izdatelstvo Forum Media, 2006g.
23. Yo`ldoshev N.Q., Yusupov S.Sh. Menejment asoslari va biznes reja. Darslik.
24. -T.: —Fan va texnologiya nashriyoti, 2016y.
25. Niv G.R. Prostranstvo doktora E.Deminga . Kniga 1.M. 2003g.376s.
26. Rukovodstvo predpriyatiya o Sisteme Menedjmenta Kachestva po ISO 9001. Strategiya razvitiya predpriyatiya i upravlenie rezultativnostyu protsessov SMK ||
27. Kuala-Lumpur. —2006 g.
28. Yusupov S.S. Kuchli raqobat sharoitida O`zbekiston to`qimashilik korxonalari rivojlanish strategiyasining asosiy yo`nalishlari. Monografiya. -T.: —Fan va texnologiya nashriyoti, 2013y.
29. Yusupova D.T. Standartlashtirish, sertifikatsiyalash va sifatni broshqarish. O`quv qo`llanma. –T.: TTESI nashriyoti, 2008y.
30. Yusupova D.T., Badalova M. Mahsulot sifatini boshqarish. O`quv qo`llanma. – T.: TDIU nashriyoti, 2008y.
31. Douglas A., Coleman S., Oddy. The case for ISO 9000//The TQM Magazine. 2003g.
32. Gotzmani K., Tsiotras G.D. An empirical study of the ISO 9000 standards' contribution towards TQM // International Journal of operations & Production Management 2009g.
33. Mezher T., Ramadan H. The costs and benefits of getting ISO 9000 ertification in the manufacturing sector in Saudi Arabia. Quality Assurance. №6 2008g.
34. The ISO Survey of Cernifications 2002, ISO, 2003-09/1800,
35. Wayhan V.B., Kirche E.T., Khumawala B.M. ISO 9000 certification: The financial performance implications// TQM Vol. 2004g.

36. Internet saytlari:

37. www.mail.tdiu.uz – TDIU elektron kutubxonasi
38. www.el.tfi.uz – TMI elektron kutubxonasi
39. www.ziyonet.uz – ta'lim portali
40. <http://www.iso.org>
41. <http://www.standart.uz>
42. [http:// www.ignnet-certification.com](http://www.ignnet-certification.com)

